

Obsah

Klíčová slova.....	4
První část: Andragogická dimenze.....	4
Druhá část: Textová studijní opora.....	4
Anotace.....	5
První část: Andragogická dimenze.....	5
Druhá část: Textová studijní opora.....	5
Úvod: Jaký to má všechno účel?.....	6
A. Andragogická dimenze.....	6
B. Textová studijní opora.....	8
1. ČÁST: andragogická dimenze.....	10
PROLOG: Rozvoj vzdělávacích institucí a vzdělání jako důsledek změny charakteru společnosti.....	10
1. ČÁST: vzdělávací instituce jako výsostný projev demokratizace společnosti nebo jako systém konzervace nerovností?.....	14
1.1 Vzdělávací systém moderní společnosti.....	14
1.2 Vzdělávání dospělých v moderní společnosti.....	22
2. ČÁST: Dospělý jedinec na cestě ke vzdělání, aneb co má k dispozici a co ne, co ho ovlivňuje, co ho omezuje a co mu pomáhá?.....	27
2.1 Speciální případ: Školní vzdělávání dospělých.....	29
2.2 Speciální případ: Distanční vzdělávání (jako samostatný fenomén i jako prvek kombinovaného studia).....	30
2.3 Dospělý v situaci učení: psychologický rozměr.....	40
3. ČÁST: Sociální pracovník na prahu 21. století.....	44
3.1 Rozvoj a kvalita vzdělávání sociálních pracovníků.....	45
3.2 Specifika bakalářské úrovně vzdělávání sociálních pracovníků.....	49
3.3 Charakteristika oboru sociální práce na Univerzitě Palackého v Olomouci, na Katedře sociologie a andragogiky filosofické fakulty v kombinované formě bakalářského typu studia.....	50
EPILOG: Sociální politika jako disciplína pro níž byla vytvořena studijní textová opora tematizující problematiku sociálního státu.....	52
ZÁVĚR: Odkud kam jsme došli?.....	53
Přílohy.....	55

2. ČÁST: Textová studijní opora.....	60
Význam grafických ikon.....	60
1. Vznik státu.....	61
1.1 Kořeny státu.....	61
1.1.1 Organizačně-teritoriální (ústavněprávní) kořeny státu.....	62
1.1.2 Legitimizačně-mocenské kořeny státu.....	62
1.2 Definice státu.....	64
2. Sociální stát, jeho vznik a vývoj na pozadí moderní společnosti.....	66
2.1 Modernita, primární a sekundární sociabilita.....	66
2.1.1 Kapitalismus.....	69
2.1.2 Dohled.....	71
2.1.3 Industrialismus.....	71
2.1.4 Vojenská síla.....	71
2.1.5 Kapitalismus a sociální stát.....	72
2.1.6 Stát a sociální stát.....	73
2.1.7 Industrializace a sociální stát.....	77
2.2 Vznik a vývoj pojmu a instituce sociálního státu a významné postavy s ním spojené.....	82
3. Sociální stát, jeho hlavní funkce a vlastnosti.....	87
3.1 Sociální stát.....	87
3.1.1 Dekomodifikace.....	90
3.2 Sociální stát a sociální politika.....	92
3.3 Otázky sociální nerovnosti.....	93
3.3.1 Ideologické přístupy k nerovnosti ve společnosti.....	94
3.3.2 Nerovnost a solidarita v historii moderní společnosti.....	97
3.3.3 Pohled na sociální nerovnost ve vědě.....	97
3.4 Obsah sociálního státu.....	99
3.4.1 Sociální zabezpečení.....	100
3.4.2 Péče o zdraví.....	100
3.4.3 Zabezpečení v nezaměstnanosti.....	101
3.4.4 Vzdělání.....	102
4. Ideologie a hlavní typy ideologických realizací sociálního státu.....	103
4.1 Ideologie.....	103
4.2 Moderní politické ideologie.....	110
4.2.1 Konzervatismus (konzervativní ideologie).....	112
4.2.2 Liberalismus (liberální ideologie).....	116
4.2.3 Socialismus (socialistická ideologie).....	121
4.3 Typologie státu a sociálního státu na základě různých ideologií.....	128
4.3.1 Typologie sociálního státu.....	129
4.3.2 Realita, tedy welfare mix.....	131

4.4 Moderní společnost a její pluralita aneb o čem se diskutuje a co je za horizontem pravo-levého politického spektra.....	132
4.4.1 O čem se diskutuje a co je za hranicí pravo-levého politického spektra.....	133
5. Aktuální podoba sociálního státu a jeho budoucnost.....	135
5.1 Příčiny krize sociálního státu.....	135
5.1.1 Příchod postindustrialismu.....	136
5.1.2 Ekonomizace společnosti.....	138
5.1.3 Flexibilizace trhu práce.....	144
5.1.4 Globalizace.....	146
5.1.5 Individualizace.....	151
5.1.6 Stárnutí populace.....	155
5.2 Sociální stát a ČR, sociální stát a EU.....	157
5.2.1 Atmosféra v ČR po roce 1989.....	157
5.2.2 Státy jako tvůrci i odpůrci evropské integrace.....	159
Seznam použitých informačních zdrojů:.....	161
A. Andragogická dimenze:.....	161
B. Textová studijní opora:.....	162

Klíčová slova

První část: Andragogická dimenze

Moderní společnost, vzdělávací systém, vzdělávání, celoživotní vzdělávání, vzdělávání dospělých, školní vzdělávání, profesní vzdělávání, distanční a kombinované vzdělávání, dospělý, sociální práce, sociální pracovník.

Druhá část: Textová studijní opora

Stát, sociální stát, moderní společnost, ideologie, kapitalismus, industrialismus, postindustrialismus, globalizace, občanství, tržní hospodářství, sociabilita, sociální politika, krize.

Anotace

První část: Andragogická dimenze

Práce se zabývá otázkami vzdělávání a vzdělávacích institucí v moderní společnosti. V tomto rámci se soustředí především na problematiku demokratičnosti vzdělávacích institucí, vzdělávání dospělých, distančního a kombinovaného vzdělávání a na otázky vzdělávání sociálních pracovníků. Dále pak tematizuje některé psychologické a sociologické charakteristiky dospělých, které jsou relevantní v souvislosti s jejich vzděláváním a problematiku tvorby studijní opory pro kombinované studium sociální práce.

Druhá část: Textová studijní opora

Textová studijní opora má za cíl uvést čtenáře do problematiky sociálního státu. Tematizuje předmětnou oblast v souvislostech, které jsou pro tuto problematiku významné. Zabývá se tedy i vznikem instituce státu a moderní společnosti v návaznosti na sociální stát, otázkami politických ideologií a souvislostmi sociálního státu a sociální politiky. V neposlední řadě se soustředí i na aktuální problémy sociálního státu na pozadí současné fáze vývoje moderní společnosti.

Úvod: Jaký to má všechno účel?

Jak je v životě dobrým zvykem, tak málo z toho, co si člověk plánuje, se skutečně stane. Někdy bohužel, jindy zase bohudík. To, co mám konkrétně namysli v tomto případě, lze ohodnotit bohudík výrazem bohudík. Nebýt mnoha a mnoha náhod, tak tato práce nikdy nespátří světlo světa. Místo ní by pravděpodobně vznikla mnohem klasičtější diplomová práce jak co do obsahu, tak i do struktury zabývající se problematikou proměn práce v průběhu vývoje moderní společnosti. To se ale nestalo, protože mi byla nabídnuta příležitost účastnit se jako autor, tutor i lektor projektu graduálního vzdělávání sociálních pracovníků realizovaného pod záštitou Katedry sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ze jmenovaných rolí, které jsem si mohl zakusit na vlastní kůži, je pro tuto diplomovou práci stěžejní ta autorská, protože ta s sebou nesla výzvu v podobě sepsání tištěné studijní textové opory.

Diplomová práce je rozdělena na dvě samostatné a přesto provázané části. Jednu tvoří „klasický“ text a druhou textová studijní opora, přičemž první část, kterou nazývám jednoduše andragogickou dimenzí, lze chápat jako široce pojatý komentář k části druhé. Široce pojatým ho označuji proto, že zdaleka se nezabývá „jen“ teoretickým pozadím tvorby studijního textu.

A. Andragogická dimenze

Cílem andragogické dimenze diplomové práce tedy je vybraným teoretickým přístupem okomentovat školský vzdělávací systém a soustředit se v jeho rámci především na problematiku vzdělávání dospělých. Dále pak nastínit problematiku kombinovaného a distančního vzdělávání a vzdělávání sociálních pracovníků. Cíl je vymezen takto proto, že se chci zabývat širším spektrem fenoménů, které souvisejí (i) se vzděláváním sociálních pracovníků a nikoliv pouze např. s didaktickými zásadami tvorby tištěné studijní opory. Studijní opora v druhé části práce je tak zároveň i symbolem, který odkazuje a reprezentuje mnohem širší pole problémů. Čím by totiž byla taková učebnice bez studujících, bez vzdělávací

instituce a v neposlední řadě bez celé moderní společnosti? Podívám-li se na to sociologicky, tak smysl učebnice neleží v nějaké absolutní sféře pravdy sama o sobě (jak by to mohl vidět Kant), ale její smysl je naopak sociálně generován. Až lidé sami v určité kultuře a v určité fázi mohou interpretovat takový text jako učebnici pro sociální pracovníky kombinovaného studia. Obrazně a v duchu Weberovské myšlenkové tradice řečeno: kříž sám o sobě jsou jen dvě proti sobě sbité desky v úhlu devadesáti stupňů a až křesťanská společnost s celou svou církví, vírou, mýtologií a způsobem života dala těmto dvěma sbitým latím specifický význam. Stejně tak jsem vyzdvihl oblasti, které sice nekomentují vždy přímo, např. jak probíhá výuka sociálních pracovníků, ale které se (i) sociálních pracovníků dotýkají. I oni studují na univerzitě (vzdělávací systém moderní společnosti jako takový a jeho vlastnosti), i oni se účastní vzdělávání dospělých (vzdělávání dospělých a některé jeho atributy v návaznosti na celý mechanismus vzdělávacího systému moderní společnosti), i oni se účastní kombinované formy studia (formy, která má své specifické charakteristiky) a i oni jsou lidé určitých vlastností (psychologické aspekty vzdělávání dospělých) a z určitých vrstev (koncept kulturního kapitálu jako problematika reprodukce nerovností). V žádném případě jsem se ovšem nesnažil pominout i velice konkrétní otázky vzdělávání sociálních pracovníků, které jsou diskutovány na samotném konci andragogické dimenze jako jakési její vyústění. V neposlední řadě samozřejmě bude i v rámci celého zmíněného vesmíru souvislostí okomentována problematika tvorby tištěné studijní opory pro kombinované a distanční studium. Na závěr bych chtěl nicméně podtrhnout, že těžištěm práce je příložená studijní opora, protože andragogická dimenze je především doplněk a komentář, jejíž vznik byl stimulován právě vytvářením studijní opory, přednáškovou činností a vůbec vším co souvisí se vzděláváním (A jak už jsem naznačil – co souvisí (i) se vzděláváním sociálních pracovníků v kombinované školské formě).

Kdyby bylo záměrem napsat čistě teoretickou práci, nemusel bych brát ohled na některé aspekty, které z důvodu, že jde spíše o komentář, byly zahrnuty. Proto v průběhu celého textu není například přítomna jednotná teoretická linie, podle které je pak zorganizováno vše ostatní. Jednoduše jde prostě o obšírný komentář

ke stěžejnímu, druhému elementu práce a to se odráží samozřejmě i na úrovni struktury a charakteru textu andragogické dimenze.

Metodou, kterou jsem použil při tvorbě práce, je analýza a syntéza dostupných informačních zdrojů.

B. Textová studijní opora

Cílem druhého a hlavního elementu této diplomové práce je rozbor problematiky sociálního státu takovým způsobem, aby byla srozumitelná studentům kombinovaného, bakalářského studia oboru sociální práce. Tj. opora byla tvořena se záměrem o přehlednost, provázanost a snadnou čitelnost. Dále pak s ohledem na prvky, které by takový studijní materiál měl obsahovat s přihlédnutím k charakteristice kombinovaného a distančního studia, proto se text snaží poskytovat zpětnou vazbu, předkládat čtenáři různé závěry a shrnutí, provázet různými významnými pasážemi pomocí grafických ikon nebo poskytnout dostatek příkladů a rozšiřujících textů aj. Studijní opora se tedy vzhledem ke svému určení snaží držet obecně takových didaktických zásad, které co možná nejvíce ulehčí studujícím samostudium.

Co se obsahu týče, pak je cílem postihnout základní fenomény, které mají souvislosti se vznikem, vývojem a současným charakterem moderního sociálního státu. Probírány jsou tedy otázky existence moderní společnosti a jejích parametrů souvisejících se vznikem sociálního státu, dále otázky existence státu a z něj postupně vzniknuvšího sociálního státu, dále problematika moderních politických ideologií, které dávají každému sociálnímu státu jeho zvláštní formu, zmiňován je i vztah mezi sociálním státem a sociální politikou a v neposlední řadě i souvislost mezi aktuální podobou moderní společnosti a krizí, kterou sociální stát prodělává.

Metodou, kterou jsem použil při tvorbě práce, je analýza a syntéza dostupných informačních zdrojů.

Na závěr úvodu bych rád poděkoval vedoucí práce Evě Klimentové za její nabídku, díky které vznikla nejen tato práce, ale která mi byla i zdrojem cenných zkušeností. Nemohu pominout ani vstřícnost, které se mi od ní v průběhu psaní práce štědře dostávalo. Dále bych chtěl poděkovat Haně Bartoňkové za ochotu, která

předčila všechna má očekávání a v dobrém slova smyslu mě ohromila. Dík si zaslouží i přátelé, kteří mi byli nejen emocionální oporou, ale i oporou odbornou. Proto jmenovitě děkuji Miroslavovi Dopitovi, za jeho nesmírnou ochotu mi kdykoliv cokoliv půjčit i za jeho nadšení se mnou o čemkoliv diskutovat. Opět mě přesvědčil, že si ho člověk musí vážit nejen jako přítele, ale i jako odborníka. Nakonec, ale nikoliv v neposlední řadě bych chtěl poděkovat své rodině a svým přátelům, kteří mi byli oporou.

1. ČÁST: andragogická dimenze

PROLOG: Rozvoj vzdělávacích institucí a vzdělání jako důsledek změny charakteru společnosti

Předmoderní éra společnosti se vyznačovala v evropském kontextu univerzální, monopolní církevní ideologií. Životní způsob obyvatelstva byl v jednotlivých regionech Evropy charakteristický určitou variabilitou, která pramenila z relativní soběstačnosti každého města, univerzity, kláštera, ale i cechu či stavu. Skutečný zlom nastal po Francouzské revoluci, kdy se začala prosazovat myšlenka autonomie subjektu a snaha o jednotné podmínky pro všechny, což vedlo ke vzniku rozličných institucí, v neposlední řadě školství. [Beneš, 2003, s. 20]

Normy a hodnoty ve společnosti se stávají s příchodem modernity pluralitní a mnohoznačné, čímž vzniká i nejednoznačnost a pluralita cílů vzdělávání, na jejichž formulaci se podílí množství subjektů – jako jsou stát, politické strany, různé skupiny, například odbory, církev, podnikatelské svazy atd. Privilegium na výchovu tak ztrácí jak církev, tak i posléze ve stále rostoucí míře stát a rodina. Pluralitní situace má přirozeně zásadní a hluboký dopad i na jednotlivce a představuje výzvu jeho schopnostem sebeurčení a sebeřízení. Hodnoty autonomie, individuality a svobody znamenají nový rozměr v chápání sebe sama a svého místa v životě. Daní za tento stav je ztráta „přirozeného“ a naivního (a tudíž jednoduchého) přístupu k sobě, ke své identitě i k přírodnímu a sociálnímu světu. Člověk, vytržený z tradičních a jasných pořádků daných stabilním a relativně uzavřeným systémem hodnot a norem odvozených z univerzálního kosmického řádu, se ocitá v situaci, kdy již není předem rozhodnuto za něj, ale v poslední instanci musí být a je (případně není) rozhodnuto ním. To mimo pozitiv nese i vysoké nároky na odpovědnost a hlavně všudypřítomnou nejistotu, kterou ne každý dokáže akceptovat. Vztah jednotlivce a společnosti se tedy stává problematickým. [Beneš, 2003, s. 20 – 21]

Nový fenomén vertikální mobility v moderní společnosti, který nahradil nepropustné stavovské struktury, se nesl v duchu maximalizace rovnosti příležitostí. Člověk se od tohoto momentu může stát „někým“, aniž by se musel již „někým“

narodit. Na základě vlastního výkonu má tedy možnost získat adekvátní postavení.¹ Proces demokratizace tak vede k překonání tradičních autorit. Politická demokratizace má svůj odraz i v demokratizaci ostatních životních prostorů, jakými jsou pracoviště, rodina nebo škola. [Beneš, 2003, s. 21]

„Technické vynálezy od parního stroje až k počítači a jejich komerční využití, rozvoj vědy a růst informací změnil rozsah a význam osobní zkušenosti člověka. Rozšíření horizontu je provázáno znehodnocením osobní zkušenosti a její náhradou zprostředkovaným a neprožitým věděním, jak ho manifestuje vědecké myšlení. Tuto tendenci zesiluje škola, která zprostředkovává zkušenosti z druhé ruky a vědomosti do zásoby“ [Beneš, 2003, s. 21] Přitom akumulace vědění není spojena s cílem získat všeobecné vědomosti, jak tomu bylo dříve, ale s cílem dosáhnout stále intenzivnější specializace. Jinými slovy, vzdělání má primárně za cíl vytvořit z lidí experty na úzkém, funkcionálně specializovaném úseku. [Beneš, 2003, s. 20-21]

Zvláštním problémem v takto ustanoveném sociálním světě, který apeluje na individuální výkon a zásluhy, je vztah ke všem výkonově handicapovaným. Vedle školských institucí se tak začaly rozšiřovat nejrůznější institucionální oblasti podpory a péče o všechny, kteří nejsou schopní z nejrůznějších důvodů držet krok s dravou moderní společností. Rozvíjí se sociální práce, nejrůznější terapeutické instituce, gerontopedagogika, speciální pedagogika a další. [Beneš, 2003, s. 21]

„Snaha pedagogizovat život ve všech oblastech, nejdřív již asi před 200 lety život dětí, později celé společnosti a každého jednotlivce, jsou jedním z důsledků moderny. Současná pedagogika je mimo jiné výsledek určité hodnotové a smyslové krize společnosti při přechodu k moderně. Jejím hlavním vynálezem je škola a pedagogická profese.“ [Beneš, 2003, s. 22]

¹ Že tato ideologie nemusí být ani zdaleka tak přímočará, bude ještě zmíněno dále.

Moderní společnosti se tedy musely vyrovnat s hodnotovou pluralitou, sociálními rozpory, emancipačními snahami, demokratizací politického života, mobilitou, urbanizací, průmyslovým rozvojem, rozpadem tradičních sociálních struktur atd. Stát na to reagoval mimo jiné zavedením povinného školství. To mělo pokrýt jednak požadavek po nově poptávaných kvalifikacích a vědomostech, zároveň ale sloužit jako instrument kontroly nad učivem i lidmi samotnými. Státní povinné školství od počátku plní tyto funkce² [Beneš, 2003, s. 22]:

- zprostředkovává kvalifikace;
- selektuje (alokuje) žáky na různé typy škol a tím do jisté míry předurčuje jejich kariéry v povolání;
- integruje společnost vytvářením loajality k vládnoucímu režimu (legitimace společenského systému).

Vzhledem k cíli diplomové práce, respektive andragogické dimenze této diplomové práce, se z obecně naznačených souvislostí provázejících příchod i rutinní chod moderní společnosti dále podrobněji zaměřím na otázky vzdělávacího systému a vzdělávání. Co se samotného vzdělávacího systému týče, tak je možné zvolit cestu, která pomůže objasnit jeho funkce a postavení ve společnosti jako celku. Nabízí se srovnání jeho oficiálně deklarovaných vlastností a funkcí, tak jak jej vykresluje sama moderní společnost, tj. na úrovni ideologické s „realitou“³ perspektivy vědecké. Pro tento účel se jeví jako nejpříhodnější perspektiva tzv. nové sociologie výchovy. Ta, právě z důvodu svého zabarvení marxistickým odkazem v podání „existenciálně strukturalistické etnometodologie“ Pierra Bourdieua, systematicky demaskuje pravou

² Viz. Srovnání struktury vzdělávání evropské středověké a moderní společnosti – příloha č. 1.

³ Slovo *realita* je v uvozovkách proto, že dle mého názoru poznamenaného postmoderní perspektivou neexistují sama o sobě žádná (ani vědecká) kritéria vyšší pravdy a proto vědeckou realitu nelze bezzbytku nadřazovat sociální realitě. Jednoduše řečeno, jedná se o dvě různé reality a každá z nich obsahuje jiná, specifická kritéria pravdy a reality, podle kterých se poměřuje každý výrok, závěr nebo názor. S otázkou, k čemu je tedy potom věda dobrá, se lze, dle mého mínění, vyrovnat tím, že věda nabízí systematický a propracovaný design svých závěrů, které mají svou hodnotu už jen v tom, že umožňují vidět sociální svět a jeho souvislosti ve zcela jiném světle, než je tomu možné na úrovni common sense.

tvář vzdělávacích systémů v moderní společnosti.⁴ Na to se poté pokusím systematicky a ve stejném duchu navázat rozbořením situace vzdělávání dospělých.

V aspektech samotného vzdělávání se budu soustředit na specifické oblasti, které jsou již předem určené charakterem a smyslem studijního textu, který tvoří druhou část diplomové práce, a souvislostmi úzce přílehlými. Jmenovitě bude definováno, co to vůbec je vzdělávání, a z důvodů určení studijní opory bude zvláště postaven fenomen celoživotního vzdělávání, respektive vzdělávání dospělých. Dále bude tematizována problematika tvorby didaktické pomůcky (tištěného textového materiálu), jejího významu a funkce. Podtrhnuty budou také aspekty, které jsou pro vzdělávací akci tohoto typu charakteristické a významné i v návaznosti na tvorbu a design didaktických pomůcek. Tj. že se jedná o distanční (kombinovanou) formu studia. V neposlední řadě budou tematizovány otázky spojené s účastníky vzdělávací akce, pro které je studijní text určen, to znamená, že se zaměřím na „vnitřní“ i „vnější“ oblasti, které účastníka významně při vzdělávání ovlivňují a mohou mu snahu umožňovat respektive usnadňovat anebo při nevhodných konstelacích komplikovat, respektive znemožňovat. To vše bude uzavřeno popisem situace na poli vzdělávání sociálních pracovníků.

⁴ Bourdieu svůj přístup sám označil pojmy *constructivist structuralism*, resp. *structuralist constructivism*. Jedná se o praxeologický přístup k sociálnímu světu založený na odmítnutí krajností, jež ve francouzském myšlení reprezentuje strukturalismus na jedné straně a existencialismus na druhé. Jinými slovy jde o specifický kompromis a snahu o překonání tradičního krajního dualismu objekt vs. subjekt, makro vs. mikro. [Šubr, 2001, s. 105 – 106]

1. ČÁST: vzdělávací instituce jako výsostný projev demokratizace společnosti nebo jako systém konzervace nerovností?

Požadavek vznesený v ideálech Velké Francouzské revoluce „deprivilegovat“ určité vrstvy (stavy) ve společnosti a zajistit co největší stupeň rovnosti (respektive legitimizovat nerovnosti na novém, „spravedlivém“ a „přirozeném“ základě, který se nepříčí duchu moderní společnosti) se má mimo jiné realizovat (spíše hlavně) skrz školství. Tento ideál, který se na první pohled zdá rozumný a realizovatelný, vzhledem k oficiálně deklarovaným funkcím školy a architektuře jejího univerzálně propustného systému⁵, ovšem ztrácí na síle nejpozději od dob systematických výzkumů Pierra Bourdieua a Jean-Claude Passerona.

1.1 Vzdělávací systém moderní společnosti

Podle Bourdiea a Passerona je školní úspěch zpravidla vysvětlován mírou talentu nebo inteligence jedince, tedy jako přirozená nerovnost, ačkoli důvodem úspěchu nebo neúspěchu jedince může být i v demokratickém vzdělávacím systému sociální původ jedince a jeho rodiny. [Dopita, 2007, s. 53] To je velmi radikální myšlenka v porovnání s ideálem školy (či vzdělávacích institucí obecně) jako prostoru rovných příležitostí pro všechny.

Jak je ovšem takový rozpor možný? Kde se bere ve světě ideálů demokratického školství vertikální, „stavovská“ reprodukce založená na sociálním původu, který měl být v moderní společnosti vyřazen z role meritokratickou ideou individuálních zásluh a širokou otevřeností školního systému? Abychom se dopracovali k samotnému jádru věci, je nutné podívat se o něco dál, než jen na samotný vzdělávací systém, protože ten je jen součástí určité logiky systému, ve kterém je integrovaný. Jinými slovy se ve vzdělávacím systému samotném projevují fenomény, které usilují popsat, ale jejich příčiny tkví na úrovni celé moderní společnosti. Takto postavený problém nás

⁵ Samozřejmě ne absolutně univerzálně propustného, ale propustného na základě rozdílů v nadání, úsilí, inteligenci atp., v moderní společnosti chápaných jako legitimních. Jednoduše řečeno s mírou inteligence roste i (zasloužená) úroveň vzdělání každého takto přirozeně obdařeného jednotlivce, který má o vzdělání zájem. Jeho eventuelní úspěch je legitimní, protože se o něj zasloužil sám svou inteligencí a pílí.

ve svém důsledku přivádí k tématu moci, držitelům této moci a k zájmům, jež díky této moci mohou být ve společnosti prosazovány.

Bourdieu v souladu se svou teorií zasazuje moc do širokých vztahových souvislostí, jež ústí k užití příznačnějšího pojmu, kterým je pole moci. Pole moci je prostor silových vztahů mezi různými kapitály, respektive mezi různými aktéry obdařenými některými z různých druhů kapitálu, natolik, aby mohli pole ovládat, a kteří povstávají do zbraně pokaždé, kdykoliv je relativní hodnota rozličných druhů kapitálu ohrožena. To jest tehdy, když je ohrožena rovnováha v poli instancí, jejichž specifickým úkolem je pole moci uchovávat (což jsou například vysoké školy). [Bourdieu, 1998, s. 39]

Sociální realita je tedy vztahová a ve vztahové skutečnosti existují diference, které ji charakterizují. Tj. nejedná se o systém neutrálních vztahů, ale o systém vztahů generujících nerovné poměry založené na různé míře akumulovaných kapitálů každého jedince či skupiny v sociálním prostoru působící.⁶ Nerovnoměrnost (nerovnost) objemu kapitálů je zabudována do konceptu habitus.⁷ Habitus je suma nerůznějších forem kapitálů, jíž může jedinec nebo skupina disponovat. K základním (nikoliv ale jediným) druhům kapitálu řadí Bourdieu kapitál kulturní a ekonomický⁸. Podle úrovně, poměru a množství kapitálů, kterými jednotlivci nebo skupiny disponují (případně schopností kapitály akumulovat) vznikají různorodé habitusy, které pak dle úrovně a rozložení těchto kapitálů zakládají v sociálním prostoru určité trasy, ve kterých se sobě blízké (podobné) habitusy nacházejí pospolu nebo poblíž. „Z toho plyne, že aktéři mají tím víc společného, čím blíže k sobě mají, a tím méně, čím jsou

⁶ Pod pojmem kapitál lze v tomto případě vidět množství a kvalitu „sociálních zbraní“, kterými jedinec anebo skupina může disponovat. Takto zjednodušeně pojato lze konstatovat, že s vyšší kvalitou a kvantitou „sociálních zbraní“ roste i těch, kteří s nimi disponují, šance prosadit svou vůli (i) na úkor těch, kteří nedisponují dostatečně kvalitním arzenálem.

⁷ „Habitus je nutnost osvojená a přeměněná do dispozice, která generuje smysluplné praxe a percepce, dávající smysl; je to obecná a přenosná dispozice, která umožňuje systematickou, univerzální aplikaci – za hranicemi toho, co bylo přímo naučeno – nutností, která je inherentní podmínkám učení“ [Bourdieu In Dopita, 2007, s. 23]

⁸ Mezi základní druhy kapitálu lze počítat ještě kapitály sociální a symbolické, které jsou sice velmi význačné, ale pro explanaci problému nejsou nezbytně nutné a lze je zařadit k „jen“ dalším kapitálům, kterých je v Bourdieuho teorii konec konců nesčetné množství. „Užití pojmu kapitál má u Bourdieua poněkud inflační charakter. Vedle kulturního, sociálního a symbolického kapitálu hovoří např. také o politickém kapitálu a zejména o různých dílčích druzích kulturního kapitálu, jako je „vzdělanostní“, „akademický“, „intelektuální“, „vědecký“, „filosofický“, „univerzitní“ kapitál. [Šubr, 2001, s. 116] Slovy Bourdieua je kapitál: „...akumulovaná práce (ve zhmotněné formě nebo „inkorporované“, vtělené formě), která, je-li soukromým vlastnictvím, tzn. výlučně založená činiteli nebo skupinami činitelů, umožňuje jim přivlastnit si sociální schopnost ve formě reifikované nebo živé práce“ [Bourdieu In Dopita, 2007, s. 16]

od sebe vzdálenější.“ [Bourdieu, 1998, s. 13] Sociální prostor je celkem koexistujících pozic, vůči sobě vnějších a definovaných touto svou vzájemnou exterioritou, svým vzájemným vztahem, blízkostí, sousedstvím či vzdálením a také svým uspořádáním a vztahy jako nad, pod a mezi. [Bourdieu, 1998, s. 13] Nositelé podobných habitů vytvářejí v sociálním prostoru třídy⁹, které se vyznačují určitou mírou homogenity založené především na dvou hlavních hlediscích, hlediscích praktických činností a z nich plynoucích vlastností.

Výše popsané tvoří hluboký, strukturální podklad, na základě kterého je (i) moderní společnost spíše než produkována (jak sama o sobě tvrdí) opět jen reprodukována (což explicitně odmítá). Dominantní třídy, disponující hodnotnější strukturou a množstvím kapitálu se nacházejí v sociálním prostoru ve výhodnějších pozicích. Výhodnost jejich pozice tkví v jejich spřízněnosti s nejvyšším arbitrem a garantem hodnot, totiž se státem a jeho institucemi, jehož aparát mimo jiné ostatně sami tvoří (a jehož aparátem jsou sami tvořeni). Stát disponuje legitimním monopolem na fyzické i symbolické násilí a tím soustřeďuje celek materiálních a symbolických zdrojů, které může využít a užívá k ovlivnění fungování různých polí. [Bourdieu, 1998, s. 39]

Je-li stát a k němu nesčetné přiléhající instituce legitimním držitelem moci a má-li i moc definovat hodnotu kapitálů v poli i kurz jejich směny, vzniká v poli moci (ve smyslu herního prostoru) boj hlavně o moc nad státem. V tomto boji jsou zvýhodněni ti, jenž sami stát stvořili, protože (a proto) disponují strukturou a množstvím kapitálů, které jsou blízké, podobné nebo totožné s tím, jak v sociálním prostoru stát definuje hodnotu toho kterého kapitálu, jako více nebo méně hodnotnou. [Bourdieu, 1998, s. 75] S tím, jak postupně slábl vliv legitimacy privilegií založených na „přirozenosti“, odvozovaných od přírody či rodu, a postupně sílil vliv legitimacy privilegií založených na udělování „řádů“ na základě odbornosti

⁹ Společenské třídy jsou v tomto pojetí pouze třídy logické nikoliv reálné, vymezené určitým relativním homogenním celkem aktérů, zaujímajících v sociálním prostoru totožné postavení, pozici. Velmi důležité též je, že sociální třídy nejsou de facto determinovány samy o sobě pouze složením a množstvím kapitálu, ale celou strukturou vztahů mezi všemi relevantními vlastnostmi, které zakládají zvláštní hodnotu každé z nich i efekt uplatnění v praxi. [Dopita, 2007, s. 94] Pojem třídy byl v sociální vědě užíván v nesčetných významech a souvislostech, ale nejvíce jej pravděpodobně proslavil Karl Marx, proto zmiňuji alespoň rozdíl mezi třídou u Marxe a Bourdieua. Bourdieu se vzdaluje marxistické teorii zavedením pojmu sociální prostor a tím se odklání od vymezení třídy přes funkci jejich členů ve výrobním procesu, tedy pozici v ekonomice jako jednodimenzionálním prostoru. [Dopita, 2007, s. 91]

(jmenování do úřadů) se „šlechticem“ jedinec nestává prostým zrozením, ale jmenováním na základě svých výkonů. [Bourdieu, 1998, s. 85] To na první pohled může působit jako proces produkce, nikoliv reprodukce, ale opak je pravdou. Achillova pata problému tkví v tom, že ne každý je ve stejné míře schopen dostat požadavkům odbornosti, která se v moderní době požaduje pro vstup do rozličných úrovní „šlechtického“ statusu. A to nikoliv pouze z legitimního důvodu rozdílných vrozených schopností, ale i z důvodu sociálního původu! Jak ale sociální původ v meritokratickém, demokratickém systému může mít tak ohromný vliv a přitom všem zůstat neviditelný nebo alespoň dovedně maskovaný? O jeho neviditelnost se zaslouhuje ideologie a symbolická moc, kteréžto budou později ještě tematizovány. Nyní se zaměřím na mechanismus, díky kterému má sociální původ tak ohromný vliv.

Celý mechanismus reprodukce spočívá na harmonii (respektive na disharmonii) habitů a vzdělávacího systému, jejichž zřizovatelem, držitelem, koučem a arbitrem je v poslední instanci státní moc. Státní šlechta v nejširším slova smyslu, jinými slovy tedy dominantní třída (kterou tvoří např. univerzitní učitelé, výše postavení státní úředníci, velkopodnikatelé, manažeři, umělci, spisovatelé aj.) obsazuje ve struktuře sociálního pole klíčové pozice, ze kterých plyne legitimní právo na rozhodování o širokém spektru fenoménů společenského života.¹⁰ Vzhledem k tomu, že tito aktéři (jejich habitů) jsou „potomky“¹¹ aktérů (jejich habitů), kteří stvořili moderní stát (a tím i vzdělávací systém), je kultura školy jejich kulturou a jejich kultura je kulturou školy.

Jsou-li tedy, v souladu s tím jak jsme si definovali habitus, jeho struktury z velké části přenesitelné z generace na generaci (z rodičů na potomky) a je-li habitus tvořen objemem a poměrem jednotlivých kapitálů (v tomto případě především kapitálu kulturního), pak potomci „moderní šlechty“ dostávají do vínku i (kulturní)

¹⁰ Uvědomuji si, že se dopouštím určitého zkreslení, protože směřuji aktéry dominantní třídy do jediného trsu, aniž bych je diferencoval dle výrazných rozdílů v množství, respektive struktuře kapitálů, kterým různé skupiny dominantní třídy disponují. Je tedy nepřesné stavět do totožné pozice ve struktuře pole habitů obdařené vysokou mírou a převahou kulturního kapitálu (univerzitní profesori), s habitů obdařené vysokou mírou a převahou ekonomického kapitálu (velkopodnikatelé), ale cílem kapitoly není detailní rozbor společnosti z praxeologického pohledu teorie Pierra Bourdieua, ale explikace problému vertikální, sociální reprodukce společnosti skrze vzdělávací systém. Ze stejného důvodu detailněji nerozebírám ani mechanismus, proč se zrovna tato a ne jiná dominantní třída v zápase s jinými skupinami prosadila a udržela v dominantní pozici ve struktuře sociálního pole.

¹¹ Nikoliv nutně v biologickém slova smyslu, ale i v kulturním slova smyslu.

kapitál této šlechty a sami se stávají predisponováni k tomu stát se také šlechtou. Socializace v rodině, skrze kterou jsou interiorizovány sestavy významů (vkus, myšlení, motivace, hodnocení, jednání, životní styl aj.), je závislá na kultuře rodiny. [Dopita, 2007, s. 42] A je-li kultura rodiny v harmonickém souladu s „vysokou“ státní (školní) kulturou, jsou potomci z dominantní třídy, jejichž kulturní kapitál je v harmonii s kulturou školy, v privilegovaném (sociálně zděděném) postavení oproti potomkům pocházejícím z kulturně méně kvalitních rodin, které tvoří nižší třídy společnosti.¹² Školy pak na základě této teorie nelze v žádném případě označit za sociálně neutrální instituce, protože reflektují zkušenost dominantní třídy.

A protože rozdíly ve vzdělávacích výsledcích jsou spíše vysvětlovány na základě rozdílů ve schopnostech jednotlivých žáků a ne na základě zdrojů předávaných těmto žákům rodinou, je sociální přenos privilegii sám o sobě legitimizován.¹³ Na vzdělávací standardy se pak nenahlíží jako na fenomény handicapující děti z nižších sociálních tříd.¹⁴ [Dopita, 2007, s. 42]

¹² Samozřejmě se nejedná o to, že by nějaká (třídní) kultura byla kvalitnější než jiná sama o sobě. Přesněji by pravděpodobně bylo tedy mluvit o kultuře více či méně korespondující s dominantní kulturou, kterou „obsahuje“ i škola. „Ačkoliv jedna kultura nemusí být nadřazena jiným, moc umožňuje dominantní třídě předkládat své vlastní významy jako jedinou legitimní kulturu. Dominantní třída tak také ovlivňuje obsah výchovy a vzdělání, neboť může stanovit, co je důležité, co je použitelné, co je chytré apod., a to vše na základě vlastních hodnotících norem. „Neutrální vzdělávací standardy“ jsou tedy neutrální tak, jak stanoví dominantní třída“ [Dopita, 2007, s. 42]

¹³ Důvodu, proč tomu tak je, se věnuji dále.

¹⁴ Empirická šetření, provedená v českém prostředí, zkoumající oblast vlivu sociálního původu došla k závěru, že přímý efekt sociálního původu na manifestované aspirace je u nás zhruba stejně silný jako efekt mentálních schopností. [Dopita, 2007, s. 43 – 44]

Bourdieu tedy dokazuje, že děti z ovládané třídy jsou postupně v průběhu stoupaní po vzdělanostním žebříčku eliminovány nebo odsouvány na méně prestižní typy škol ve středním a vysokém školství z důvodu jejich nevýhody v podobě třídně jinak definované kultury. Na druhé straně děti z dominantní kultury disponují takovým kulturním (i jiným) kapitálem, který mohou snadno a výhodně transformovat ve školní a později v zaměstnaneckou úspěšnost. Mechanismus postupné eliminace dětí z nižších sociálních tříd během školní docházky vypadá následovně¹⁵ [Dopita, 2007, s. 42]:

1. Vyřazení sebe sama – jedinec přizpůsobí své aspirace svým šancím na úspěch a dospěje k závěru, že vynakládat další úsilí by bylo zbytečné.
2. Tzv. předvýběr, kdy jedinci jsou s méně kvalitními kulturními zdroji hodnoceni stejně jako kulturně privilegovaní a očekává se od nich stejný výsledek bez ohledu na jejich handicap.
3. Tzv. vypovězení – jedinci s nižším kulturním kapitálem jsou přesouváni na méně žádané a méně výhodné pozice (školy, obory) a za svou investici do vzdělání získají méně.
4. Přímé vyloučení – jedinci není dovoleno pokračovat ve školní docházce.

Než se dostanu ke speciálním problémům, zbývá ještě zodpovědět poslední zásadní otázku, která zní: Jak to, že v moderní, demokratické společnosti, která se údajně zasazuje o co nejširší rovnost příležitostí, mohou v poklidu i nadále operovat „stavovská“ privilegia (tedy sociální původ)?

Teorie symbolické moci a z ní vycházející koncept symbolického násilí jsou zdroji vysvětlení moderní společenské reprodukce. Symbolická moc je moc vytvářet realitu, zakládat gnoseologický řád. Symboly jsou nástroji „sociální integrace“ par excellence, protože umožňují konsenzus o významu sociálního světa, konsenzus, který výrazně podporuje reprodukci sociálního řádu. „**Symbolická moc** jako moc vytvářet dané prostřednictvím výroku pomáhá lidem vidět a věřit, potvrdit nebo měnit **pohled** na svět a tak působit na svět a měnit svět. Je to téměř magická moc, která umožňuje získat to samé, co lze získat silou (ať už fyzickou nebo ekonomickou). Z podstaty specifického důsledku mobilizace je mocí, která může být

¹⁵ Viz. Typy českých rodin podle disponibility jednotlivými typy kapitálů – příloha č. 2

vykonávána pouze, je-li *rozpoznána*, tedy nerozpoznána jako arbitrární (jako ta, která rozhoduje).“ [Dopita, 2007, s. 59] Pravý význam symbolu může zůstat pozorovateli skrytý, protože jednání nebo symbol (vzdělávání) příliš snadno působí zdáním zjevné a bezprostřední pravdy. Tím se umožňuje přiřadit každému symbolu jen jeden význam a brání se tak vztáhnutí každého symbolického prvku k celkovému systému projevů, ze kterého odvozuje svůj smysl.

Moc uplatňovat symbolické násilí má každá moc, která dokáže pod rouškou legitimních, nerozpoznaných, mocenských vztahů, které jsou zdrojem jeho síly, vnutit smysl. Odhalit podstatu tohoto řádu je komplikované právě z důvodu charakteru symbolického násilí, protože to je vždy uplatňováno právě díky a za přispění těch, na které je uplatňováno a kteří jej snášejí právě proto, že jej spoluvytvářejí. „K **symbolickému násilí** dochází tehdy, jestliže ovládaný nemůže jinak než vládnoucího (a tedy nadvládu) uznávat, protože reflektování jak jeho, tak sebe sama, přesněji řečeno k reflektování vztahu mezi sebou a jím, disponuje pouze nástroji poznání, které s ním má společné a které nejsou něčím jiným než osvojenou formou vztahu nadvlády a ukazují proto tento vztah jako přirozený.“ [Dopita, 2007, s. 60] Schémata, skrze které ovládaný nahlíží svět i sám sebe, vyplývají z osvojeného (vnuceného) klasifikování, které je produktem mocensky privilegovaných, kteří jej díky symbolické moci a násilí ustanovují jako univerzálně platný (neutrální) princip a tím zamlžují jeho třídní, partikulární charakter.¹⁶ Konkrétně co se týče vzdělávání

¹⁶ Podstatou symbolického řádu je, že jsou určitému celku aktérů vnuceny poznávací struktury, které jsou, alespoň zdánlivě, koherentní a systematické a harmonizují proto s objektivními strukturami sociálního světa. Právě tato bezprostřední, tichá shoda zakládá onen vztah souhlasné, doxické podřízenosti, který nás i těmi nejjemnějšími způsoby svazuje s panujícím řádem. Přiznání legitimacy tak není ani v nejmenším svobodný a jasně uvědomělý fakt, ale je to plod shody mezi strukturami osvojenými (které si ani neuvědomujeme, protože díky nim si uvědomujeme) a strukturami objektivními. Právě tímto lze vysvětlit, proč vládnoucí prosazují svoji nadvládu tak překvapivě snadno, proč mohou být mnozí ovládaní nemnohými. Fyzická síla je vždy na straně ovládaných, proto jedinou skutečnou oporou vládnoucích je smýšlení. Moc vládnout je založena tedy na smýšlení a to platí jak pro ty nejdespotičtější režimy, tak pro ty nejsvobodnější. Pravým problémem pak je, že nastolený řád se v podstatě jako problém nejeví a otázky legitimacy státu a řádu jím nastoleného se kladou nanejvýš v krizových situacích. Aby stát vytvářel uspořádaný sociální svět, nepotřebuje k tomu užívat fyzického nátlaku. Přesněji jej nemusí užívat tak dlouho, dokud je s to produkovat a vštěpovat poznávací struktury harmonizující se strukturami objektivními a tím zakládat onu přirozenou víru, která už se o uchování řádu postará sama. Nesmí se však zapomenout, že ona „přirozená víra“ se prosadila jako pravověrná až po bojích s konkurenčními pohledy, ze kterých vzešla jako dominantní a tudíž arbitrární. [Bourdieu, 1998, s. 89 – 90] „Doxa je hledisko speciálního druhu, hledisko vládnoucích; hledisko těch, kdo vládnu díky tomu, že ovládají stát, a kdo zároveň s vytvořením státu toto své hledisko nastolili jako hledisko obecné“ [Bourdieu, 1998, s. 91] A tím dominantní skupiny mohou vydávat své zájmy za zájmy obecné a tím významně profitovat a získávat i na úkor ovládaných a k tomu ještě s jejich (tichým) souhlasem a často i obdivem!

a jinak řečeno to samé: Odhalení společenských výsad neguje obranná ideologie, která umožňuje privilegovaným třídám, které využívají nejvíce vzdělávacího systému, vidět v jejich úspěchu potvrzení daných (vrozených) a osobních (získaných) dispozic (vloh). Tato biologizující ideologie spočívá v zaslepenosti vůči sociálním nerovnostem ve škole a společnosti. Podstatou ideologie je legitimní zahalení nerovností ignorováním sociálních zdrojů těchto nerovností (intelektuální atmosféra rodinného prostředí, úroveň jazyka, postoje ke školství a ke kultuře atd.) a neúspěch ve škole je poté přičítán nedostatku nadání. [Dopita, 2007, s. 54]

Shrneme-li dosud řečené, pak vzdělávací systém i pod záštitou ideologie autonomie, neutrality, demokratičnosti a otevřenosti je pro moderní společnost v její současné fázi tím, co byly jiné formy legitimizace společenského pořádku a dědičného přenosu privilegií pro společenské formace lišící se jak specifíčkostí formou vztahů a protikladů mezi třídami, tak v povaze přenášení privilegií. [Dopita, 2007, s. 72] Nabízí se prvoplánový argument v podobě příkladu akademického úspěchu dcery jistých chudých, nevzdělaných rodičů, který zdánlivě vyvrací vše výše popsané, ve skutečnosti ale paradoxně do všeho výše zmíněného velmi dobře zapadá. Mobilita jedinců není neslučitelná s reprodukcí struktury třídních vztahů, pomáhá totiž zastírat realitu a podporuje důvěru v legitimitu meritokratické, biologizující ideologie a tím zajišťuje v očích všech (včetně ovládané třídy) souhlas s významem a charakterem vzdělávacích institucí, který je symbolickým násilím vnucen dominantní kulturní arbitráží. [Dopita, 2007, s. 58]

Výzkumy dokazují, že v realitě společenského života nejvyšší pozice obsazuje jen mizivé procento jedinců z ovládaných tříd. A pokud dominantní třídy vždy jednají ve svém zájmu, pak je možné říci, že všechny vyšší pozice v rámci společnosti obsazené členy z ovládaných tříd jsou uvolňovány nikoliv z důvodu demokratičnosti společnosti, ale z důvodu, který je opět výhodný pro dominantní třídy. Tj. z důvodu, že tento částečný ústupek jim zajišťuje samovolnou, bezproblémovou sociální (sebe)kontrolu ovládané třídy, která pak ochotně podporuje v dobré víře systém, který ve skutečnosti neslouží jejím zájmům (i když se tak snaží jevit), ale je ušitý na míru zájmům sebereprodukce dominantní třídy. Jednoduše řečeno jeden z deseti právníků, který pochází z řad etnické menšiny nebo ovládané třídy, pomohl, aniž by to tušil, svým úspěchem těm zbylým devíti ze střední a vyšší

třídy k výhodné a nenápadné transformaci jejich privilegií (kulturního kapitálu) v zásluhy (akademický titul).

Bourdieu s Passeronem předkládají homologii mezi církví a státem reprezentovanou vzdělávacím systémem. V případě vzdělávacího systému má tedy dle všeho výše zmíněného jít o extrémně sofistikovaný mechanismus, kterým je sociální struktura společnosti nadále jen reprodukována. Jde tedy o ahistorický pohled na mechanismus reprodukce společnosti samé v sebe samu, bez transformací nebo deformací a téměř s vyloučením individuální mobility. Proč je tedy ale vzdělávací systém jednou statusovým výtahem a jednou konzervačním mechanismem? Vzdělávací systém plní v rámci státního aparátu funkci ideologického aparátu. Přičemž když je statusovým výtahem, tak produkuje a reprodukuje¹⁷ pracovní síly, a když je konzervačním mechanismem, reprodukuje společenské vztahy mezi pozicemi a činiteli. Oba aspekty jsou vlastnostmi celku ovšem reprodukce společenských vztahů je dominantní.¹⁸ [Dopita, 2007, s. 74 – 75]

1.2 Vzdělávání dospělých v moderní společnosti¹⁹

Tato kapitola nemá za cíl předložit nějakou objektivní pravdu případně poučovat „neznalé reality“ (její aktéry) „experty na realitu“ (vědci), ale předestřít jeden ze zajímavých a znepokojujících úhlů pohledu na danou problematiku.

Vznik a rozvoj vzdělávání dospělých souvisí s celou řadou změn, které se ve společnosti v posledních několika desetiletích udály. Zdroje tohoto fenoménu lze najít v globalizaci společnosti, v jejích demografických změnách, ve vědeckotechnickém pokroku, v proměně profesní a kvalifikační struktury, ve změnách pracovního prostředí a v neposlední řadě v nezaměstnanosti, která se stala stabilním průvodcem vyspělých společností. Globalizace je proces, který se původně týkal především mezinárodního pohybu zboží a služeb. V současnosti

¹⁷ Vzhledem k všemu výše popsanému reprodukuje především. Ovšem aspekt produkce není vyloučen, spíše v určité míře z důvodů výše popsaných vyžadován – proto je vzdělávací systém (i) výtah.

¹⁸ Jinými slovy je vzdělávací systém ve své manifestní funkci výtahem (ideologie vnucená všem členům společnosti) a ve své latentní funkci konzervačním mechanismem (odhalená podstata vzdělávacího systému).

¹⁹ Budu se soustředit na vzdělávání dospělých, protože sociální pracovníci, studující bakalářský obor na Univerzitě Palackého v Olomouci, představují jeden z případů vzdělávání dospělých. Celoživotní vzdělávání je koncept, který je obecnější než vzdělávání dospělých a zahrnuje v sobě i vzdělávání dospělých, ale například i vzdělávání v rámci povinné školní docházky.

zahrnuje pohyb investic, lidí i myšlenek v celoplanetárním měřítku. Globalizace byla živena především tržní deregulací, rozvojem informační techniky a vznikem celoplanetárních finančních trhů. Ruku v ruce s tímto procesem nevyhnutelně kráčí mísení mnoha kultur, což způsobuje spoustu změn v oblasti hodnot a norem každé společnosti. Zcela nové situace, které globalizace přinesla, nutí k jejich reflexi na úrovni jednotlivců i společností. Vzdělávání je jednou z cest jak pružně reagovat na takto nově vzniklé a neustále vznikající požadavky a nároky. Demografický vývoj, který ve vyspělých společnostech stabilně vede směrem k stárnutí populace, znamená pro oblast vzdělávání silnou poptávku v kategorii seniorů, kteří se stávají významnou skupinou ve společnosti. Rozvoj informační techniky zasáhl snad celý hospodářský i společenský systém a žádá si proto v širokých vrstvách populace vysokou úroveň odborné připravenosti. Technické změny výrazně ovlivnily profesní a kvalifikační struktury na trhu práce. Největším zdrojem pracovních příležitostí se v posledních desetiletích stává sektor služeb a odvětví, která se podílejí na tvorbě, zpracování a šíření vědomostí. Profesní skladba směřuje k vysokému podílu řídicích a administrativních pracovníků a tím vzniká poptávka po vysoce kvalifikovaných a zkušených lidech, kteří se dokáží ujmout náročných hospodářských, odborných, administrativních a řídicích funkcí. Naopak klesá poptávka po málo kvalifikovaných povoláních v zemědělství a výrobě. Nová místa tak ze své definice vyžadují značný rozsah formalizovaného vzdělání a také schopnost získávat a uplatňovat další vědomosti. V oblasti pracovního prostředí je charakteristické čím dál významnější propojení člověka s informační technologií. Před průmyslovou revolucí měla práce převážně řemeslný a zemědělský charakter a probíhala ve většině případů v blízkosti domova. Průmyslová revoluce vznesla nárok na koncentraci pracovních sil v továrnách a kancelářích. S dalším vývojem průmyslové společnosti je opět umožněno zkrácení vzdálenosti mezi domovem a pracovištěm. Příkladem může být práce přes internet.²⁰ Nezaměstnanost, jak již bylo řečeno, není dávno noční můrou společnosti, ale její každodenní (byť znepokojující) realitou. V praxi existuje několik forem nezaměstnanosti. Jsou to především nezaměstnanost fluktuální (nezaměstnanost po dobu, kdy člověk hledá odpovídající práci), konjunkturální (je

²⁰ Domácí a pracovní prostředí se tak stále propojují a současně se stávají i prostředím učebním. Tomu odpovídají i nové vzdělávací formy, jako např. distanční vzdělávání. Tím postupně mizí i hranice mezi učením formalizovaným na jedné straně a neformálním na straně druhé. To představuje v návaznosti i přechod od idejí celoživotního vzdělávání k idejím celoživotního učení.

závislá na tržních výkyvech, tedy na poptávce po pracovních silách), strukturální (její příčiny jsou především v technologických změnách, díky kterým vzniká nesoulad mezi nabídkou pracovních sil a poptávkou po nich), sezónní (vyplývá ze situace, že některé činnosti nelze dost dobře realizovat celoročně). Jedním ze způsobů jak nezaměstnanost snižovat je i vzdělávání, které zvyšuje u nezaměstnaných šance na získání práce. [Bočková, s. 11]

Pojďme se tedy na problematiku vzdělávání dospělých podívat jednak podrobněji a jednak v návaznosti na předchozí kapitolu se pokusit ve stejném duchu odhalit to, co nemusí být na první pohled zřejmé. Je tedy vzdělávání dospělých skutečně tak demokratické, celospolečensky přínosné a neutrální, jak o sobě tvrdí?

Filosofie vzdělávání dospělých pramení z koncepce moderní společnosti jako vzdělanostní společnosti.²¹ Teoretický základ jí vtiskla koncepce lidského kapitálu, podle které vzdělávání dospělých zvyšuje hodnotu pracovní síly. Celá idea stojí na stejných základech jako idea vzdělanostní společnosti obecně. Soudí se, že vzdělávání dospělých bude prospěšné celé společnosti a zároveň i individu. Bude přispívat ke zvyšování konkurenceschopnosti země, bude udržovat pracovníky v kontaktu s rychle se měnícím věděním, čímž významně přispěje k udržení či zvýšení jejich šancí na trhu práce. V ideálním případě by dokonce vzdělávání dospělých mělo pomoci vyrovnávat nerovnosti, které se reprodukují v průběhu klasické školní docházky. Mělo by tedy posílit demokratizační potence společnosti vzdělání. [Keller, Tvrđý, 2008, s. 104]

²¹ „Manifest“ společnosti vzdělání koncipoval Daniel Bell ve své knize *Příchod postindustriální společnosti* (1973). Postindustriální společnost je taková společnost, ve které se vědění stává ústředním produktivním faktorem, rozhodujícím zdrojem hodnot a hlavním motorem hospodářského růstu. Podle Bella má vzdělanostní společnost definitivně překonat chaotický vývoj kapitalismu, protože umožní řídit a organizovat celý sociální systém a předvídat a plánovat budoucí změny. Bellova vize tedy přisuzuje tržnímu živlu podřízenou úlohu. Analogicky k tomu má výrazně vzrůst role vlády, která bude prozíravě rozhodovat ve všech oblastech na základě expertních doporučení. Sociální nerovnost ovšem dle Bella ani v postindustriálních společnostech nevymizí a postavení v rámci hierarchie společnosti bude tentokrát založeno na významu jednotlivců a skupin z hlediska tvorby a předávání vědění. Rozšíření vzdělanosti bylo v představách padesátých a šedesátých let 20. století vnímáno jako zaručený prostředek demokratizace společnosti a ani představa pyramidální sociální struktury ve vizi Daniela Bella tomu nikterak neprotiřečila. Všeobecně přístupné vědění mělo společnost demokratizovat tam, kde ji vztahy založené na soukromém vlastnictví předtím tvrdě diferencovaly. Ve společnosti vzdělání má být statusová nerovnost dána pouze odlišnými vlohami, píli a podaným výkonem. Kdokoliv tak má mít napříště otevřeny dveře i do těch nejvyšších vrstev společnosti. Dokonce i zcela vespod pyramidy se z nekvalifikovaných dělníků stávají „dělníci vědění“, kteří se tak pak ve společnosti, která glorifikuje vědění, těší stejné míře úcty, jako kdokoliv jiný. [Keller, Tvrđý, 2008, s. 43 – 45]

V pohledu řady sociologů jsou tyto proklamované ideály stejně tak nereálné, jako ideologické. Nejnovějšími výzkumy podložené závěry poukazují na fakt, že i tato forma vzdělávání naopak posiluje nerovnost ve společnosti, protože je zaměřena spíše na mladší, na muže, na více kvalifikované, na lidi s vyšším profesním statem, s vyššími výdělky, zaměstnané ve velkých podnicích. Vliv sociální pozice na vzdělávání je dokonce silnější než vliv pohlaví. Velmi pesimistický názor ohledně tohoto fenoménu prezentoval Robert Castel, dle kterého vzdělávání dospělých a rekvalifikace v podniku funguje jako nástroj selekce starých a neadaptabilních, jako nástroj, který vyřadí všechny, kdo už nejsou recyklovatelní. [Keller, Tvrдый, 2008, s. 104]

Podle mnoha zjištění tedy nejenže vzdělávání dospělých nepůsobí proti nerovnostem vzniklých procesem standardního vzdělávání, ale ještě tyto nerovnosti dále posiluje. Pokud je tedy charakter vzdělávání dospělých orientovaný především na privilegované, tedy nejkvalifikovanější muže středního věku v řídicích pozicích, kteří mnohem efektivněji dokáží zhodnocovat svůj „lidský kapitál“, pak by jeho funkce byla popřením jeho deklarovaného smyslu stejně jak tomu je u klasického školského systému, na kterém byl celý mechanismus výše demonstrován a podrobněji popsán. [Keller, Tvrдый, 2008, s. 105]

K jiným závěrům bychom došli, kdybychom vycházeli z perspektivy „klasického“ strukturního funkcionalismu, k jiným kdybychom se opřeli o dynamický funkcionalismus atp. Převážně konfliktologicky laděný pohled, který byl zvolen, tak předem avizoval určité závěry.²² Velmi blízko k tomuto úhlu pohledu má konec konců i jeden z přístupů k tvorbě kurikula vzdělávání dospělých. Tento směr, který je ostře v opozici k humanistickému pojetí, hlásá, že z kultury a z vědění společnosti nelze nikdy vybrat nějaký neutrální a všem společný základ. Výběr pak znamená vždy nejen didaktickou, ale i hodnotovou selekci. Na vývoj kurikula tak mají vliv především mocenské a kulturní elity spíše než minority, sociálně slabší, alternativní skupiny atd. V důsledku toho jsou v kurikulu upřednostňovány hodnoty

²² Takto pojatá společnost, vzdělávání a vzdělávací instituce v ní představuje i jeden z osmi hlavních směrů, kterými se orientují andragogické teorie, který lze zařadit pod hlavičku objektivní konfliktní teorie. Ta se dále štěpí na přístupy méně radikální, které se přibližují k funkcionalismu a přístupy radikální inspirované Marxovým odkazem. Dalšími proudy jsou objektivní funkcionalismus, subjektivní konsenzuální teorie, subjektivní německá hermeneutická pedagogika, subjektivní interpretativní teorie bez nároků měnit realitu, interpretativní přístup s nároky vylepšit realitu, kritické a emancipační teorie, teorie vzniklé v rámci hnutí Human relations. [Beneš, 2003, s. 56 – 63]

a kultura vládnoucích. Konkrétní námitky zastánců této perspektivy tedy jsou, že vzdělávání dospělých se orientuje především na střední vrstvy s vyšším vzděláním a nekriticky propaguje jejich hodnoty. Emancipační charakter, kterým se vzdělávání dospělých rádo honosí, pak přehlíží, že tato orientace je příliš vzdálená např. dělníkům, kterým nic neříká, a konečně poslední hlavní námitkou je, že vzdělávání dospělých nemá žádný nebo jen minimální vztah k jejich každodenním životním problémům. [Beneš, 2003, s. 162]

Samozřejmě toto pojetí není rozhodně pojetím nejlepším, ale je jediné, které systematicky (možná by se dalo říci spíše pesimisticky) vyvažuje ostatní více-méně euforicky laděná poselství o charakteru kurikula²³ a proto si zasluhuje zvlášť podtrhnout.²⁴

²³ Alespoň, pomineme-li na tomto místě všechny speciální otázky, např. tu, že jednostranná kritičnost neumožňuje pluralitu názorů, stejně jako jednostranná afirmace. V prvním případě pak jde o problém nekompromisního vizionářství, v druhém pak o nekritické udržování statu quo. Použiji-li příměr, který obrazně situaci osvětluje, pak je nutno se zeptat, je-li Marxova vize společnosti spravedlivé skutečně vizí společnosti spravedlivé nebo jen realitou, která zakládá a maskuje mocenské tlaky a nerovnost na zcela nových základech

²⁴ Dalším významným směrem v kurikulární problematice andragogiky je směr humanistický, který vychází z humanitně-liberální filosofie vzdělávání a věří v existenci všeobecných, humanitních a kulturních obsahů, jejichž zprostředkování vede k rozvoji autonomní osobnosti, a věří ve vzdělání jako hodnotu samu o sobě. Další významný směr se naopak přiklání k tomu, že vzdělání musí mít bezprostřední, instrumentální hodnotu a musí sloužit k dosažení konkrétních cílů. Vlivný je i směr ovlivněný především osobou Malcoma Knowlese, který se zaměřuje na metodickou a psychologickou stránku učení dospělých a jeho významným poselstvím je, že dospělý sám ví nejlépe co se učít. Poslední a v současnosti nejvíce protěžovaný přístup, který je označován jako kurikulum organizací, chápe kurikulum jako oblast, kterou nelze apriori stanovit, a každá organizace, která provozuje vzdělávací činnost, si má sama v souladu s vlastními potřebami rozhodnout kurikulární otázky. [Beneš, 2003, s. 161 – 163]

2. ČÁST: Dospělý jedinec na cestě ke vzdělání, aneb co má k dispozici a co ne, co ho ovlivňuje, co ho omezuje a co mu pomáhá?

I přes všechny nedostatky, které může kritický pohled sociálních vědců celoživotnímu vzdělávání dospělých vytknout, jde nicméně o významnou realitu naší současnosti.

Vzdělávání je proces získávání vědomostí ve formě poznatků i určitých schopností a dovedností, spojený s úsilím o integraci do dané kultury a společnosti a o aktivní přispění k jejich rozvoji. [Petrusek et al., 1996, s. 1417]

V případě celoživotního vzdělávání se jedná o situaci, kdy se přechází od vzdělávání časově a obsahově uzavřeného a situovaného do období dětství ke vzdělávání otevřenému, které má člověku umožnit rozšiřovat, prohlubovat případně i zásadně měnit své vzdělání v průběhu celého života, dle aktuálních potřeb a zájmů. Ze vzdělávání jako přípravy na život se stává vzdělávání jako průvodní jev života. Celoživotní vzdělávání by mělo umožnit, aby v kterémkoliv okamžiku své životní cesty člověk vstoupil do vzdělávacího procesu a odstranil tak mezery ve svém vzdělání. Vymezíme-li tedy jednoznačně charakteristiky celoživotního vzdělávání, pak by mělo být založené na myšlenkách [Bočková, s. 11]:

1. permanentní kultivace člověka a jeho rozvoje;
2. socializace člověka, tedy jako způsob vpravování člověka do kultury příslušné společnosti;
3. demokratického přístupu ke vzdělávání, tedy aby kdokoliv a kdykoliv měl možnost přístupu ke vzdělávání.

Celoživotní vzdělávání lze rozčlenit do tří etap: předškolní výchova, školní vzdělávání, vzdělávání dospělých.²⁵ Vzdělávání dospělých tvoří v tomto celku třetí etapu a nastupuje po ukončení systematického školního vzdělávání a nejčastěji souvisí s nástupem do zaměstnání. Vzdělávání dospělých zahrnuje komplex institucionálně organizovaných i individuálních vzdělávacích aktivit, které prohlubují, nahrazují, doplňují, modifikují atd. dříve získané vzdělání. Neméně

²⁵ Viz. Vzdělávací řetězec – příloha č. 3

důležitý je aspekt rozvíjení dovedností, vědomostí, zájmů, hodnotového systému, osobních a sociálních kvalit aj. Vzdělávání dospělých se zaměřuje na další profesní (kvalifikační) vzdělávání, občanské vzdělávání, zájmové a školní vzdělávání.²⁶ Nelze pominout ani fakt, že celoživotní vzdělávání není bezpodmínečně vázáno na vzdělávací instituce, tedy na formální podobu, ale zahrnuje i neformální a informální oblast vzdělávání.²⁷ Neformálním vzděláváním se rozumí systematické a organizované vzdělávání mimo formální vzdělávací systém (tedy mimo např. základní, střední a vysoké školy). Je zaměřeno na určité skupiny populace a organizují je rozmanité instituce a podniky. Zahrnuje například rekvalifikační kurzy, kurzy práce s počítačem, přípravu na rodičovství, zdravotní výchovy aj. Informální vzdělávání pak označuje proces získávání vědomostí, osvojování dovedností a postojů z každodenní zkušenosti, z prostředí a z kontaktů s jinými lidmi atp. Probíhá v rodině, mezi vrstevníky, v práci, ve volném čase, vlastně takřka kdekoli a kdykoliv. V současné době tato oblast získává na významu, protože trendem je soustřeďovat se především na to, co člověk umí a dokáže použít, spíše než na to, jak ke svým vědomostem a dovednostem dospěl. [Bočková, s. 11 – 14]

Tak jako jiné oblasti lidské činnosti s sebou nese vzdělávání dospělých spoustu problémů a nedořešených otázek. Na prvním místě lze jmenovat tradiční postoje ke vzdělávání, kdy ve vědomí lidí je vzdělávání spojováno především se vzděláváním školním, tedy se vzděláváním dětí a mládeže. Dále už na tomto místě dostatečně diskutovaná problematika toho, že různé vrstvy ve společnosti mají různé příležitosti, možnosti i vztah ke vzdělávání, lidé s různým syntetickým i vrozeným statusem se v jiné míře zajímají a účastní na vzdělávání. Další potíží je různá míra dostupnosti celoživotního vzdělávání pro starší a mladší občany. Starší věkové kategorie trpí především nedostatkem volného času, negativně působí množství pracovních, rodinných a dalších povinností. K tomu úzce navazují i otázky motivace a psychologických charakteristik potenciálních účastníků vzdělávacího procesu. Samostatnou oblast problémů představuje i organizace vzdělávání. Příležitosti jsou

²⁶ Z důvodu zacílení andragogické části této práce, která provází a teoreticky komentuje vzdělávací akci a tvorbu tištěné textové opory zvláště pro tuto akci určené, se budu nadále věnovat především problematice školního vzdělávání dospělých v distanční a kombinované formě, protože to je problematika, která se nejužěji dotýká charakteru celého způsobu vzdělávání sociálních pracovníků, pro které je určena i textová opora prezentovaná v druhé části práce.

²⁷ Pro mé účely je stěžejní právě formální oblast, protože sociální pracovníci se na UP vzdělávají v rámci formalizovaného studia na škole.

zpravidla koncentrovány do větších měst a v této souvislosti jsou tedy znevýhodněni lidé žijící na venkově, ale i lidé nějakým způsobem handicapovaní. V neposlední řadě též chybí výraznější potřeba k vzdělávání dospělých obecně, chybí také ucelený systém vzdělávání dospělých a častou překážkou je i fakt, že vzdělávání mnohdy nerespektuje vzdělávací potřeby lidí. [Bočková, s. 15]

2.1 Speciální případ: Školní vzdělávání dospělých

Školním vzděláváním dospělých je rozuměno formální vzdělávání na školách. Je to příležitost pro dospělé získat určitý druh a stupeň vzdělání, které se nabývá většinou v mládí. Školní vzdělávání dospělých poskytuje určitý stupeň vzdělání od základního vzdělání, přes vyučení v oboru, maturitní studium, vyšší odborné studium, bakalářské studium, až po doktorandské studium. Úspěšné absolvování daného stupně je v této formě stvrzeno patřičným druhem certifikátu (výuční list, vysvědčení, diplom).²⁸ Dospělí mohou absolvovat toto vzdělání v prezenční formě,

²⁸ Z důvodu logické návaznosti a celkových souvislostí s předchozími částmi práce bych na tomto místě vyzdvihl některé další postřehy konfliktologicky laděných výzkumů a teorií. Bourdieuova teorie pomohla osvětlit problematiku zachování a reprodukce statu quo. Důležitou a vhodnou „nádstavbu“ na tomto místě k problematice tvoří koncepce kredencialismu (*credential* znamená diplom, akademická hodnota, pověřovací doklad nebo listinu) Randalla Collinse. Koncept přichází s myšlenkou, že v moderních společnostech neustále vzrůstá požadavek zaměstnavatelů na nejnižší úroveň vzdělání, kterou musí uchazeč o zaměstnání mít, aby mohl v dané profesní oblasti působit. Tato skutečnost je považována za symptom trendu profesionalizace povolání. Ovšem druhou stranou mince je, že ke zvyšování požadavků stran zaměstnavatelů dochází jednoduše proto, že skutečně potřebnou úroveň vzdělání disponují všichni uchazeči o dané místo a proto jsou ti mezi nimi, kteří tuto úroveň vzdělání převyšují vybírání spíše i přesto, že jejich vyšší formální vzdělání nemá na daném místě žádné smysluplné opodstatnění. Podle konfliktologů je tedy kredencialismus další z faktorů, které posilují sociální nerovnost. Na tento trend totiž doplácí především uchazeči z nižších a chudších vrstev společnosti a uchazeči pocházející z minoritních skupin. Spojíme-li tedy Collinsův koncept kredencialismu s Bourdieuovou teorií kulturního kapitálu, pak pro lidi z nižším kulturním kapitálem je situace naprosto beznadějná. Nemají-li dostatečný kulturní, ale i ekonomický a často i sociální kapitál, mají značně omezené šance vyšplhat se až do nejvyšších a nejprestižnějších pater vzdělávacích institucí. Na trhu práce jsou pak zase z důvodu kredencialismu diskvalifikováni, protože nedisponují takovou kvantitou a kvalitou vzdělání jako „státní šlechta“ a proto s ní za těchto podmínek nemohou prakticky soutěžit, byť by i měli v dané oblasti dostatečnou úroveň vzdělání. [Bartoňková, 2004, s. 224 – 225]

Tato situace byla analyzována především z pohledu nepriviligovaných. Kredencialismus má ovšem i negativní dopady na privilegované jedince a skupiny. Podstata tohoto nezamýšleného důsledku rozšíření přístupu ke vzdělání je stejná, jen se jinak projevuje na různých úrovních vertikální stratifikace společnosti. Investice do vzdělání je tímto fenoménem poněkud ztrpčena i potomkům vyšších vrstev, protože na ně dopadá efekt „vertikálního deklasování“. Tento jev je důsledkem uměle vyžadovaných kvalifikačních požadavků, které vedou k tomu, že úroveň vzdělání má neustálou snahu růst i za podmínek, kdy nemá reálné opodstatnění. Stimulem těchto požadavků je samozřejmě čím dál větší devalvace, čím dál vyšších osvědčení o dosaženém vzdělání. Taková situace z čistě ekonomického hlediska poškozuje i absolventy nejprestižnějších forem a úrovní vzdělání, neboť ti museli investovat do svého vzdělání neúměrně tomu, jaký z něj mají nyní výnos. V neposlední řadě na to doplácí i celá společnost, která financuje náročné, dlouhé a drahé vzdělávání, které pak není v ekonomickém životě přiměřeně využito a oceněno. Jednoduše řečeno, je potřeba čím

což je méně časté, dále ve večerní, dálkové, externí a kombinované. Nejnověji pak mohou využít formu distanční, která otevírá nové možnosti. [Bočková, s. 11]

2.2 Speciální případ: Distanční vzdělávání (jako samostatný fenomén i jako prvek kombinovaného studia)

Distanční vzdělávání vzniklo jako ucelený soubor vzdělávacích principů a pravidel, které umožňují studovat (vzdělávat se) člověku souběžně s plnou ekonomickou i společenskou aktivitou bez závislosti na reálné vzdálenosti mezi místem jeho bydliště či pracoviště a sídlem vzdělávací instituce. To znamená, že distanční studium nabízí oproti prezenčnímu mnohem větší prostor pro flexibilitu, kterou plně ocení právě především dospělý jedinec, kterého většinou časově i jinak omezuje jeho práce či rodina. Individuální tempo a přístup umožňuje studujícím mimo jiné i pečlivě didakticky propracované učivo (členěné do menších logických celků), které dovoluje volit vlastní tempo i specifický styl učení a současně kontrolovat pokroky ve studiu. Takto koncipovaný vzdělávací proces se na prvním místě snaží vycházet co možná nejvíc vstříc potřebám, zájmům a možnostem studujících, musí se snažit zajistit dostupnost všem potenciálním zájemcům o vzdělávání a zajistit jim maximální podporu v průběhu studia. Takový pedagogický proces znamená reorientaci ve smyslu přechodu od podpory vyučování k jednoznačné podpoře učení. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 10 – 13]

Jde tedy o vzdělávání, které je založeno na samostudiu (řízené sebevzdělávání), při němž jsou studující a „vyučující“ (tutoři, konzultanti)²⁹ trvale nebo převážně fyzicky odděleni (to platí i pro studenty) a které využívá jak pro prezentaci učiva, tak pro komunikaci se studujícími ve významné míře multimédia. Multimédii se rozumí veškeré dostupné a didakticky efektivní prvky informačních a komunikačních

dál vyššího vzdělání, na čím dál nižší pozice. Vzdělání, které původně mělo primárně sloužit k sociálnímu vzestupu, se stává pouhou pojistkou proti sestupu a nutno podotknout, že čím dál méně kvalitní, nicméně stále ještě významnou. Imperativ nutnosti pořídit si co nejvyšší vzdělání tedy stále platí, jen jeho smysl se značně změnil. [Keller, Tvrdý, 2008, s. 60 – 61]

²⁹ Vyučující se v distanční formě studia označují jako tutoři. Toto pojmové rozlišení má zdůraznit, že učitel v klasickém slova smyslu a tutor zastávají v rámci procesu vzdělávání různé role. Označení tutor v sobě zahrnuje explicitně stanovené požadavky na jeho funkci, které obnášejí mimo jiné hodnocení samostatné práce studentů, zodpovídání dotazů studujících prostřednictvím emailu, telefonu, faxu, ale i osobní kontakt, hodnocení různých studijních materiálů, pomoc při překonávání obtíží studentů apod. Jde tedy o širší, respektive jiné pojetí oblasti působení, než ve které se běžně pohybuje „klasický“ vyučující, tedy učitel. Samozřejmě se do jisté míry role tutora a učitele prolínají, nicméně rozdíly mezi nimi existují. Synonymem pro pojem tutor, které hodně napoví o jeho roli, by mohly být např. konzultant, poradce nebo kouč. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 19 – 20]

technologií, prostřednictvím kterých lze zprostředkovat obsah učiva, komunikovat se studenty, ověřovat průběžně pokroky ve studiu a eventuálně i realizovat jeho závěrečné zhodnocení. Konkrétní podoba každé takové vzdělávací akce samozřejmě už poté záleží na mnoha okolnostech. Distanční vzdělávání nabízí různorodé typy vzdělávání od krátkodobých kurzů až po graduální studijní programy. Účastníkem (objektem) tohoto vzdělávání může být v podstatě každý, jen s tou podmínkou, že mu nebrání zdravotní i jiné handicapy v odpovídající úrovni samostudia. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 10]

„Různí odborníci na problematiku distančního vzdělávání se rozcházejí v jeho pojetí. Zlámalová (...) o něm hovoří jako o vzdělávací technologii nebo formě řízeného samostudia, Jochman (...) je považuje za metodiku neprezenční formy vzdělávání a současně za organizaci, systém vzdělávání, který je založený na distanční metodice. Vrba (...) pokládá distanční vzdělávání jak za metodu, tak i za formu a současně i za prostředek vzdělávání. Nehledě na tuto nejednotnost všichni zmínění autoři se shodují v tom, že jde o studium vhodné zvláště pro dospělé, že umožňuje dosahování výsledků srovnatelných se studiem prezenčním a že jeho prvky lze v tomto prezenčním studiu také využít“ [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 10]. Pro jednoznačnou identifikaci distančního vzdělávání a k odlišení od ostatních forem³⁰ (metod? prostředků?) vzdělávání lze využít následujících devíti bodů³¹ [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 14 – 15]:

1. Je založené na samostudiu (řízeném sebevzdělávání).
2. Fyzicky odděluje vyučující a studující.
3. Využívá multimedia jak pro prezentaci učiva, tak pro komunikaci se studujícími.
4. Subjektem tohoto typu vzdělávání je celá vzdělávací instituce zastoupená řadou specialistů (manažeři, administrátoři, garanti, tutoři, examinátoři apod.), kteří poskytují studentům podporu a pomoc.
5. Objektem je dospělý, ekonomicky aktivní účastník, jenž si doplňuje nebo rozšiřuje své vzdělání.
6. V rámci studia se realizuje interakce mezi studujícími (odevzdává různé práce a samostatně vypracované úkoly aj.) a tutorem (posuzuje a písemně na ně reaguje aj.).

³⁰ Budu se nadále držet tohoto termínu.

³¹ Podíváme-li se na distanční vzdělávání jako na součást celoživotního vzdělávání, pak ho lze odlišit od jiných forem vzdělávání, jako je dálkové studium (nevyužívá multimediálního prostředí), večerní studium (vyžaduje pravidelnou prezenční účast v odpoledních nebo večerních hodinách), korespondenční studium (nedochází ke kontaktu studentů mezi sebou navzájem ani studentů s tutory, nevyužívá multimédií) a kombinované studium (snaží se zvýšit podíl individuálního úsilí, některé disciplíny se uskutečňují celistvě v prezenční formě, jiné v distanční, užívá tutoriálů i přednášek). [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 13 – 14] V mnohých případech ovšem záleží na úhlu pohledu a formální pojmenování kurzu ještě nemusí nutně znamenat vyloučení různých prvků. Zohlednit je možné i historický vývoj jednotlivých forem, kdy se oblasti, které mohou být dnes pojímány jako samostatné, dříve řadily např. pod hlavičku distančního vzdělávání atp. V neposlední řadě lze zmínit, že nepaduje jednoznačná terminologická shoda ani u samotných autorů odborných publikací.

7. Zkoušení účastníků probíhá stejně jako u studentů prezenčního studia.
8. V rámci této formy se nevyklučuje prezenční účast. Fyzické kontakty účastníků s tutory mohou probíhat formou diskusí, seminářů, výcviků apod.
9. Hlavní odpovědnost za průběh a výsledky vzdělávání spočívá na studujících.

„Výuka“ (respektive diskuse, semináře atp.) ve většině případů distančního vzdělávání zůstává jakýmsi srdcem celého kurzu. I když většinu času věnují účastníci studiu jinde než ve třídě, tutor stále musí strukturovaně reflektovat učební cíle a zkušenosti, poskytovat zpětnou vazbu a povzbuzovat a motivovat. To má v distanční formě speciální podobu a povahu, protože žák a tutor jsou většinu času fyzicky odděleni a kontakt probíhá především elektronickou formou. [Petty, Johnston, Shafer, 2003, s. 33] To klade zvýšené nároky na schopnosti tutora, protože ten vždy není se studentem v bezprostředním kontaktu a proto mu oproti klasické třídní formě výuky například chybí možnost percepce nonverbálních projevů a řeči těla.³² Problematickou se v distančním vzdělávání stává i možnost budování osobního vztahu mezi studenty navzájem i studenty a tutorem. [Petty, Johnston, Shafer, 2003, s. 36] Tutor je v každém případě hlavním andragogickým pracovníkem v systému distančního vzdělávání a je spojovacím článkem mezi studujícími a vzdělávací institucí a metodickým zprostředkovatelem distančního studia i hodnotitelem jeho průběžných výsledků. Kvalita přístupu a činnosti tutora má v distanční formě zcela zásadní význam. Klíčové jsou pro tutory praktické dovednosti jako empatie, dobré komunikační předpoklady, znalosti z oblasti psychologie vzdělávání a vzdělávání dospělých. Další významné oblasti působnosti tutorů jsou administrativního, organizačního, komunikačního a evaluačního charakteru.³³ [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 19 – 20]. Výhody a nevýhody distanční formy vzdělávání lze jednoznačně shrnout v těchto několika bodech [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 17 – 18]:

³² Viz. Pedagogické kompetence tutora – příloha č. 4

³³ Viz. Profesionální kompetence tutora – příloha č. 5

Výhody:

- široká (místní i věková) dostupnost;
- nabídka, kterou lze využít v průběhu celého života;
- možnost široké profilace studia;
- možnost souběžných ekonomických aktivit;
- flexibilní a interaktivní způsob učení;
- reakce na specifické potřeby dospělých studujících (které vyplývají především z jejich vytíženosti);
- omezení fyzické přítomnosti šetří čas a cestovní výlohy jak studentům, tak vzdělavatelům;
- snižuje objem financí za pronájem učeben a mzdy zajišťujícího personálu;
- řeší problémy s ubytováním;
- znamená nezávislost a mobilitu pro studující;
- instruktivnost materiálů, které provázejí studujícího na cestě k cíli, s množstvím příkladů, úkolů, rozšiřujících textů, shrnutí atp. zvyšují efektivitu samostudia;
- multimediálnost znamená individualizaci, interaktivitu, vizualizaci, pohodlí i vyšší atraktivitu a efektivitu;
- způsob organizace, možnost individuálního přístupu k řešení problémů jako základ podpory studujících;
- dostupnost informací a četnost komunikace (telefon, fax, email, počítačové sítě aj.);
- rozvinutý servis pro studující (studijní střediska, vydavatelství, zasílatelství, půjčovny a prodejny studijních materiálů, ubytovací služby při letních školách apod.).

Nevýhody:

- vyšší vstupní náklady a pracnost přípravy především kvůli přípravě speciálních studijních opor a požadavkům na technickou vybavenost vzdělávací instituce;
- izolovanost studujících komplikuje možnost sociálního kontaktu, podělení se o studijní strasti i radosti, osobního kontaktu se vzdělavateli atd.;
- nevhodnost pro některé obory nebo předměty, které jsou založené na specifických dovednostech s nutností tvůrčí osobní angažovanosti v průběhu celého studia. Teorie je v takových případech většinou pouze dílčí záležitostí;
- nutnost někdy kombinovat s prezenční formou, protože některé oblasti lze studovat jen s obtížemi (např. sociální komunikace, psychosociální výcvik, týmová práce aj.);
- vysoké nároky na odborně vyškolený personál;
- vyšší ceny kurzů a studijních materiálů.

Speciální otázkou představují studijní opory pro distanční vzdělávání. Některé výše zmíněné negativní faktory distančního vzdělávání je snaha (spíše nutnost) kompenzovat na úrovni studijních pomůcek. Studijními oporami se v nejširším slova smyslu rozumějí veškeré studijní a informační zdroje, které jsou speciálně připravené a využívány v distančním vzdělávání. Počítáme mezi ně jak opory textové, tak i audiovizuální či různé e-learningové nástroje atd., které mají nezastupitelný význam, protože přebírají do jisté míry část funkcí, které v prezenční výuce přebírá učitel. I přesto, že 21. století zahltilo život moderního člověka technologií, tištěné texty se stále setkávají s masovou oblibou, proto zatím zůstávají stěžejním studijním materiálem na všech vysokých školách a institucích provozujících distanční vzdělávání. Studijním textem distančního vzdělávání se rozumí tištěný studijní materiál metodicky (didakticky), psychologicky a graficky speciálně zpracovaný tak, aby v maximální míře usnadňoval samostatné studium. Takový text by měl být především sebeinstruktivní, poskytující studujícím průběžnou zpětnou vazbu, motivující, přehledný, adekvátně strukturovaný, aktivizující, ale i atraktivní aj. To znamená zásadní rozdíl oproti textům užívaným v prezenčním studiu. Pro distanční vzdělávání se používají textové studijní materiály problémové, plné otázek, příkladů, námětů na cvičení, shrnujících úkolů aj. Dále je vhodné v textu užít různá loga, značky, obrázky nebo piktogramy, grafy, tabulky atd. Typickým znakem kvalitního

distančního textu je jeho komunikativnost, dialogičnost a vysoká stylistická úroveň. Tyto materiály lze samozřejmě využít v prezenčním studiu nikoliv však naopak. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 16 – 17]

„Ačkoliv se vysoké školství muselo řadu let vyrovnávat s ne úplně dobrým renomé dálkového vzdělávání, v současné době již řada vysokých škol veřejného i soukromého sektoru vytváří kvalitní studijní programy pro skutečně profesionálně řízené distanční vzdělávání. Mnoho vysokých škol část své nabídky postupně převádí do distanční podoby a spousta dalších uplatňuje toto vzdělávání v kombinaci se studiem prezenčním jako studium kombinované.“ [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 20 – 21] Kombinované studium jako fenomén na půl cesty mezi prezenční a distanční formou³⁴ je realizováno v rámci mnoha vzdělávacích institucí. Tímto způsobem je organizován i tříleté bakalářské studium oboru Sociální práce ukončené státní zkouškou a certifikované vysokoškolským diplomem na Katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, pro jehož účely je určená i studijní opora v druhé části této práce.³⁵ Jaká jsou tedy specifika kombinovaného studia oproti „čisté“ formě distančního?

³⁴ Tím nemá být ani v nejmenším řečeno, že jde o neplnohodnotnou formu studia!

³⁵ Studijní opora, věnující se problematice sociálního státu, se proto snaží zohledňovat jak distanční, tak i prezenční prvek (i když distanční je zastoupen v hojnější míře). Tím je myšleno, že má (nebo se o to alespoň snaží) mnoho prvků čistě distančního textu, tak jak byly popsány výše. Na druhou stranu v ní není přítomen například klíč na každou vznesenou otázku na studujícího. Jednak je často odpověď „mezi řádky“ v okolním textu a jednak proto, že je přítomen prvek prezenčního studia a proto lze obšířnější otázky někdy s nejednoznačnou odpovědí diskutovat v rámci prezenčních tutoriálů.

Kombinované studium je kombinací distanční a prezenční formy výuky. Jeho cíle nejsou nepodobné cílům distančního studia. Zachovává prvek klasické výuky (přednášky), což je nejvýznamnější rozdíl oproti distančnímu vzdělávání, kde je přednášení jako takové zcela vyloučeno z oblasti relevance.³⁶ Prvky, které jsou této formě s distančním vzděláváním společné, jsou apel na individuální přístup, řízené samostudium či využívání multimédií. Realizace kombinovaného studia probíhá buď tak, že se některé konkrétní disciplíny uskutečňují v celistvosti formou čistě prezenční, jiné jako čistě distanční, nebo že v rámci konkrétní jedné disciplíny se některé tématické celky realizují v prezenční a jiné pak v distanční formě. Někdy je tento přístup použit z důvodu, že vzdělávací instituce není schopna dočasně použít plně distanční metodiky. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 13-15] Stejně jak je hybridní celá tato forma studia, stejně tak je i hybridní role andragogického pracovníka v této situaci, který z části zastává (nebo by alespoň měl či mohl) funkci tutora a z části funkci klasického učitele. Každá z forem má své klady i zápory, kritické oblasti i zcela bezproblémové úseky a každá z forem vznáší specifické požadavky na vyučujícího/tutora a studujícího. O distančním prvku vzdělávání bylo již pojednáno, nyní se alespoň ve stručnosti zaměřím na prvek prezenční. Prezenční forma studia znamená [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 105]:

1. přímý kontakt vyučujícího a studenta;
2. existenci regulace učiva ze strany vyučujícího i ze strany studenta. Možnost okamžité zpětné vazby umožňuje rychle reagovat na potřeby vyučujícího a studenta;
3. fyzický kontakt vyučujícího se studenty, který pomáhá oběma stranám autenticky „prožít“ výuku;
4. díky pravidelnosti výuky možnost kdykoliv vznést dotaz či poznámku k tématu a očekávat reakci přímo na místě.

Prezenční forma studia předpokládá vlastní proces výuky zejména v průběhu dialogu mezi vyučujícím a studujícím. Není důležité, kdy vlastní výuka probíhá, ale je podstatné, že výuka znamená setkání studujícího a vyučujícího na stejném místě a ve stejném čase. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 104 – 105] Obě formy tedy

³⁶ Tato souvislost je přítomna i výše, kde byl zmíněn rozdíl mezi učitelem a tutorem.

(které se do jisté míry kloubí v kombinované variantě) s sebou přinášejí vysoké nároky na andragogického pracovníka, ovšem každá svým charakteristickým způsobem. Alespoň telegraficky je možné zmínit rozdílné (někdy ovšem i podobné nebo stejné) rozložení úrovně kvalitativní i kvantitativní zátěže v oblastech počítačové gramotnosti, andragogických dovedností, organizování práce, časové náročnosti, flexibility, dostupnosti, motivování, zvládání emocí, komunikace aj.

Zajímavý a osvěžující úhel pohledu na problematiku distančního vzdělávání nastínila v článku Distanční vzdělávání v České republice Hana Bartoňková, která vzpomněla na futurologa Alvina Tofflera, který předjímал, že distanční vzdělávání je založeno na přenesení školy do podmínek každodenního života (je založeno na metodě řízeného sebevzdělávání a vlastní studium probíhá převážně mimo učebny vzdělávací instituce) i na přenesení každodenního života do školy (při přípravě i při realizaci studia je brán zřetel na specifické potřeby dospělého člověka) [Bartoňková in *The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*, 1998, s. 71]

Tato přínosná myšlenka ovšem nemá v praxi vždy zelenou. Obecně a velmi stručně lze do podmínek přípravy kvalitního distančního vzdělávacího kurzu zařadit „pouze“ tyto dvě: institucionalizaci distančního vzdělávání (včetně legislativní úpravy a financí) a existenci připravených odborníků potřebných při realizaci distančního vzdělávání. V podmínkách České republiky existují k dosažení tohoto stavu stále ještě překážky. První je, že v našich podmínkách existuje distanční vzdělávání relativně krátkou dobu (od r. 1991), což představuje jistou determinantu ovlivňující institucionalizaci i existenci připravených odborníků. Distanční vzdělávání se navíc objevilo v zákoně o vysokých školách až v roce 1998, což samozřejmě není ovlivněno jen časově, ale i sociálním a politickým klimatem. Přestože bylo v zákoně uvedeno, že distanční vzdělávání je jedna z forem vysokoškolského studia, vyvstal problém týkající se úhrady za distanční studium. Zákon totiž neumožňuje platbu školného (mimo platby za účast na programu celoživotního vzdělávání). Vysoké školy se potýkají s nedostatkem financí obecně, přičemž v rámci distančního studia jsou poskytovány i nadstandardní služby (ty představují nikoliv luxus, ale nezbytnou součást) a proto je i dražší než forma denní. Finanční prostředky jsou v našich podmínkách získávány do jisté míry

z mezinárodních podpůrných programů (především Phare), protože optimální situace, jak už bylo naznačeno, na legislativní úrovni ještě zdaleka neexistuje. Co se týká druhé oblasti, tj. existence vyškolených profesionálů, tak zde je těžiště problému především ve specifických požadavcích na ně. Kromě realizátorů distančního vzdělávání (tutorů, autorů a hodnotitelů studijních opor) tu figurují i organizátoři. Výzkumy provedené v Německu ukazují, že 85% úspěšné realizace distančního vzdělávání spočívá právě v organizaci studia. Organizátoři jsou nejčastěji v kontaktu s účastníky vzdělávací akce i s potenciálními účastníky a proto mohou právě oni, nejsou-li v této oblasti dostatečně vzděláni, způsobit mnoho nesrovnalostí. Důvodem, proč by v této oblasti měli působit především vyškolení odborníci, je samozřejmě fakt, že každý řídicí pracovník musí mít dobré znalosti z oblasti, kterou řídí. [Bartoňková in *The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*, 1998, s. 72 – 73]

Dvě hlavní překážky, tedy existence plně institucionalizovaného charakteru distančního vzdělávání a kvalitně připravených odborníků (i když již existují v podmínkách České republiky specializovaná centra pro jejich školení a přípravu) „vhodně“ doplňuje navíc ještě jedna bariéra. „V současné době dochází velmi často k tomu, že při přípravě distančního vzdělávání se vychází ze dvou (někdy dokonce ze tří) samostatných bodů, které jsou od sebe zcela odděleny a neexistuje zde tedy ani časová, ani obsahová následnost. Mám zde na mysli požadovanou metodickou a obsahovou kvalitu dané vzdělávací akce, kde se promítá rovina realizační, dále rovina logistiky a administrace a za třetí – rovina řízení. Chybí zde však návaznost jedné roviny na druhou a výsledkem této diskontinuity a minimální snahy o provázanost je potom kompromisní hybrid, nesplňující často požadavky ani jedné z rovin a ani potřeby a požadavky zadavatele, což považuji za největší nedostatek.“ [Bartoňková in *The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*, 1998, s. 74]

V této podkapitole jsem se snažil, nikterak obšírně, nastínit problematiku distančního a kombinovaného vzdělávání. To, že jsem v jejím průběhu protěžoval distanční prvek, má své opodstatnění především v tom, že distanční vzdělávání je nejnovějším členem rodiny nejrůznějších forem vzdělávání a zároveň představuje jakousi hudbu budoucnosti a proto si zaslouží pozornost nejen každého andragoga.

2.3 Dospělý v situaci učení: psychologický rozměr

Každý dospělý člověk představuje komplex motivů k činnosti, které jsou spojeny především s jeho potřebami, zájmy, postoji a vlohami. Tyto motivy, které se projevují současně s emocemi, mají velký vliv na zahájení, průběh i výsledky učení dospělého. Jednoduše řečeno jde o boj o motivaci k učení. Nejlepší motivací je samozřejmě motivace vlastní. [Mužík, 1998, s. 9] Motivace tedy může být vnitřní (vlastní pohnutky jedince dosáhnout cíle) a vnější (vychází z okolí, např. podřízení se potřebám zaměstnavatele).³⁷ „Motivace je charakterizována jako intrapsychický proces zvýšení nebo poklesu aktivity, mobilizace sil, energizace organismu, a proto se projevuje napětím, neklidem a činností směřující k obnovení rovnováhy“ [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 94] Motivací sice vše začíná, ale k učení sama motivace nestačí. Účastník a jeho schopnost učit se je základní a limitující faktor každého vzdělávacího procesu. Na schopnost učit se působí hlavně tyto faktory [Mužík, 1998, s. 10 – 13]:

- vůle k učení (intenzita a ochota k učení);
- síla podnětů k učení;
- kapacita intelektu (přijetí a zpracování informací);
- lehkost nebo obtížnost učení (rychlost osvojení učební látky).

Schopnost učit se představuje různorodý proces, který je ovlivněn fyziologickými prvky (kapacita mozku, výkonnost paměti), prvky psychologickými (postoje, emoce, vlastnosti osobnosti apod.) i prvky sociálními, které spočívají např. v řešení profesní kariéry jedince či hledání jeho místa ve společnosti. Co možná nejlepší poznání zákonitostí procesu učení dospělých je důležitým předpokladem dosažení úspěchu v učení.³⁸ [Mužík, 1998, s. 13 – 14]

³⁷ Viz. Pyramida motivace učení – příloha č. 6.

³⁸ Viz. Formování schopnosti učení – příloha č. 7.

Se schopností učit se úzce souvisí problematika učebních stylů. Učební styly jsou charakterizovány jako způsob, kterým jedinec přistupuje k učení a postupuje při něm v různých situacích podobným způsobem. Jde o procesuální dispozici, která vzniká u jedince na základě psychické výbavy a učení. Učební styly, respektive jedince, kteří jsou nositeli těchto stylů, lze rozdělit do čtyř základních kategorií [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 97 – 98]:

1. Teoretik – důraz na logiku, sklony k perfekcionismu, analytický přístup, upřednostňuje racionalitu, objektivitu a jistotu.
2. Aktivista – aktivní přístup k novým zkušenostem, dobře snáší krátkodobé problémy, snaha nepřevádět teorii do praxe, snaha být v centru pozornosti.
3. Badatel – snaha shromážďovat různé podklady ke konečnému řešení problému, stojí v pozadí, nezapojuje se, bere v úvahu názory ostatních.
4. Pragmatik – důraz na praxi, pohrdání teorií, snaha vše ověřit.

Dobrá znalost jednotlivých kategorií umožňuje vzdělavateli vhodně přizpůsobovat učivo, lépe strukturovat výklad různých problémů atp.

Proces učení představuje neustálou interakci mezi vnitřními podmínkami jednotlivce a vnějšími podmínkami, které tvoří jeho okolí. Následující způsoby osvojování učiva předkládají výsledky souhrnu různých teorií učení dospělých z hlediska procesu osvojování. Dospělí se učí lépe, když [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 99]:

- vědí, proč se mají učit;
- se učí na základě dosavadních zkušeností;
- má učení podobu řešení problémů;
- pro ně má učivo bezprostřední význam;
- jsou neustále povzbuzováni;
- mohou získané vědomosti a dovednosti uplatnit v praxi;
- jsou informace předkládány z různých hledisek;
- mají příležitost vytvářet si vlastní podoby a zpracování informací;
- mohou využívat interaktivní didaktické technologie;
- mohou získané vědomosti propojovat.

Obecné metodické rady pro studujícího jak co nejvíce zefektivnit proces učení podtrhují aspekty jako pečlivé plánování, vytrvalost a nadšení, postup od jednoduchého ke složitému, využívání období nejvyšší duševní svěžesti k řešení nejsložitějších problémů, plánování přestávek pro odpočinek, systematickou tvorbu poznámek, vytvoření si příjemného prostředí aj. [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 100 – 101]

Mužik podotýká, že často se přeceňuje nadání. Nadání je sice důležité, ale pouze přispívá k úspěchu v učení. Z mnoha zkušeností vyplývá, že důležitější než nadání je schopnost vydržet u učení a učit se tím správným postupem. [Mužik, 1998, s. 10]

Postup v hierarchii učení lze popsat následovně³⁹ [Mužik, 1998, s. 15 – 24]:

- Vštípení a upevnění informací – asociační učení, jehož výsledkem jsou vědomosti, dovednosti a návyky. Vzniká na základě opakování a automatizace.
- Porozumění souvislostem – vychází z pochopení vztahů, výsledkem je pak smysl, struktura myšlení a přehled. Je možné ho rozvíjet vlastními interpretacemi naučeného.
- Řešení problémů – jde o produktivní myšlení, o využívání známého na nové. Snaží se hledat nové varianty a strategie, analyzuje a snaží se hledat nové vztahy.
- Kreativita – jde o tvorbu nových syntéz a překonání fixací. Výsledkem je novost, neočekávanost. Lze ji stimulovat zapojením intuice, představivosti atp.

V neposlední řadě je důležitá seberealizace studujících. Seberealizace je jak předpokladem, tak i výsledkem efektivního učení. [Mužik, 1998, s. 18]

Některé z výše zmíněných faktorů hrají významnější roli právě u dospělého v situaci distančního nebo kombinovaného vzdělávání, který musí převzít plnou odpovědnost za výsledky svého vzdělávání. V tomto případě vystávají ještě výrazněji oblasti jako motivace, schopnost si plánovat a organizovat čas nebo počítačová gramotnost aj. Dospělý je sice „hotový“ člověk nicméně i člověk obdařený flexibilitou a potenciálem se neustále rozvíjet. Pro psychologii, didaktiku, a andragogiku představuje dospělost zvláštní úsek života, který si zasluhuje zvláštní pozornost, protože dospělý jedinec má spoustu charakteristik, které nelze obecně

³⁹ Viz. Hierarchie učení (myšlení) dospělého – příloha č. 8.

aplikovat na člověka v jakékoliv fázi jeho života. Jeho ustálené chování, stabilizovaný systém hodnot, životní způsob, častá preference praxe, různorodost životních a pracovních zkušeností, změny v senzomotorických a paměťových funkcích, komplikovanost sociálních rolí, které na něj nezdídka kladou i protichůdné nároky, to vše je nutné brát v úvahu, protože jinak nelze vytvořit dobrou strategii pro realizaci vzdělávací akce zaměřené na dospělé účastníky.

3. ČÁST: Sociální pracovník na prahu 21. století

Kvalifikovaný sociální pracovník musí v současnosti disponovat velkým pojmovým aparátem a znalostmi z mnoha oborů (právo, medicína, psychologie, sociologie, sociální politiky, ekonomie aj.), které však nemůže pojmout v celém jejich rozsahu. [Klimentová in *The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*, 1998, s. 245] Nutnost odborné připravenosti i neustálé aktualizace vědomostí, schopností a návyků sociálních pracovníků si přirozeně žádá adekvátní odezvu na úrovni vzdělávacích institucí, které musejí pro tak důležitou oblast společenské praxe poskytovat kvalitní kurzy, obory a studijní programy ve všech formách (distanční nevyjímaje). Mnoho problémů a výzev vyvstává i ze situace, že trh práce si žádá nejen sociálního pracovníka praktika, ale i manažera. Management sociální práce je povětšinou prozatím přenecháván v rukou personálních managerů nebo lidí s ekonomickým či právnickým vzděláním, což je považováno za nepříznivé a ve výhledové perspektivě za omezující. Vážně tak modernizace a rozvíjení metod sociální práce, vytváření nových institucí sociální práce a zpomaluje se rozvoj nestátního sektoru zabývajícího se sociální prací. Vzdělavatelé sociálních pracovníků se tak ocitají před dilematem zda vzdělávat dále především sociální pracovníky praktiky, kteří mají okamžitou a jasnou perspektivu uplatnění na trhu práce, a nebo vzít primárně v potaz potřeby společnosti a vzdělávat managery sociální práce, kteří by se teprve pokusili o prosazení na pracovním trhu. Doktorandské studium andragogiky v profilaci na sociální práci je dosud zaměřeno spíše na posílení vědeckých kompetencí než na nějakou formu specializace a pokulhává i systém dalšího vzdělávání sociálních pracovníků z praxe. [Klimentová in *The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*, 1998, s. 246 – 247]

Potíže v současnosti představuje i vzdělávání stávajících sociálních pracovníků a tak na pracovních místech sociálních pracovníků v současnosti pracuje většina nekvalifikovaných lidí, kteří mají jen omezené možnosti si doplnit odborné vzdělání. Na druhé straně vysokoškolsky vzdělaní sociální pracovníci dosud špatně shánějí místa, protože jejich práce je dražší než práce absolventů vyšších odborných a středních škol. Navíc ohrožují pozice nekvalifikovaných vedoucích pracovníků

v sociální oblasti a možnosti zaměstnání managerů sociální práce se tak v současnosti jeví jako velmi nereálné. Nicméně sociální práce v současnosti již nepředstavuje pouze vědu o pomoci klientům, kteří se ocitli v tíživé sociální situaci. Na významu čím dál více nabývá právě i zmiňovaná manažerská oblast, která představuje mnohem širší pole působnosti a kterou pravděpodobně rozvoj teprve čeká. [Klimentová in The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides, 1998, s. 247]

3.1 Rozvoj a kvalita vzdělávání sociálních pracovníků

Že je oblast sociálních prací obecně zatížena mnohými problémy je fakt znepokojující, ale nikoliv paralyzující. Existence takových uskupení, jakým je např. Asociace vzdělatelů v sociální práci (ASVSP), má za cíl pracovat na palčivých problémech týkajících se sociální práce a sociálních pracovníků. Konkrétně cílem ASVSP je neustále zkvalitňovat vzdělávání v sociální práci a přispívat tím ke zdokonalování nabídky a výkonu služeb sociální práce v České republice. To se snaží asociace zajistit pomocí stanovení minimálních vzdělávacích standardů, které pak avizují určitou kvalitu nabízeného vzdělání.⁴⁰ ASVSP začala podporovat a zkvalitňovat vzdělávání v sociální práci hned zpočátku devadesátých let, tedy v situaci, kdy nově vznikající a postupně se dotvářené studijní programy nemohly kvůli dlouhodobé absenci pomaturitního vzdělávání v sociální práci navázat na vysokou evropskou úroveň v našem prostředí. [Chytil, Musil,online. Dostupný z WWW]

Přestože se v posledních letech některým školám povedlo zajistit kvalitu vzdělávání odpovídající minimálnímu standardu, řada škol se tomuto standardu jen přiblížila a s jeho naplněním jsou i nadále značné problémy. Kvalita výuky některých

⁴⁰ Minimální standard definuje základní výbavu potřebnou pro výkon profese. S jeho pomocí lze porovnávat kvalitu vzdělání v rámci široké škály vysokých, vyšších odborných případně i jiných škol sociální práce a to i v případě, že se programy těchto škol liší nabídkou vzdělání ve specifických a pro jiné školy neobvyklých znalostech, dovednostech a přístupech. To zakládá i rozlišení mezi minimálním a ideálním profilem. Ideální profil tak vedle základní výbavy zahrnuje i specifickou nabídku školy a proto podle ideálního profilu lze porovnávat jen omezený počet škol určité specializace. V první polovině devadesátých let bylo potřeba stanovit základní měřítko kvality pomaturitního vzdělání v sociální práci a zajistit, aby tato měřítko byla respektována při tvorbě poměrně velkého počtu nově vznikajících studijních programů škol různé specializace. Proto se ASVSP v roce 1993, v době svého vzniku, rozhodla prosazovat minimální standard, nikoliv ideální profil vzdělávání v sociální práci. Chtěla tak podpořit zkvalitnění celého systému vzdělávání v sociální práci. [Chytil, Musil,online. Dostupný z WWW]

předmětů je omezována nedostatkem kvalifikovaných pedagogů, zásoba vhodné a dostupné literatury je i přes finanční dary a podporu ze zahraničí stále omezená, některé školy mají problém s honorováním externích učitelů, některé školy se obávají, že jím nadřízené státní orgány by neakceptovaly potřebné inovace studijních programů aj. [Chytil, Musil, online. Dostupný z WWW]

Minimální standard vzdělávání v sociální práci byl vypracován za účasti zástupců zaměstnavatelů sociálních pracovníků, Společnosti sociálních pracovníků ČR, kateder vzdělávajících sociální pracovníky na filosofických fakultách Univerzity Karlovy, Masarykovy Univerzity a Univerzity Palackého, tehdejších sociálně právních akademií a představitelů škol sociální práce z Holandska, Velké Británie a USA v letech 1991 až 1993. Základní požadavky na kvalifikaci absolventů studia sociální práce jsou v něm vymezeny pomocí zásad studia a minimálního souboru studijních předmětů. ASVSP akceptovala tento minimální standard v roce 1993. Většina členů ASVSP předpokládá, že ke způsobilosti absolventů studia sociální práce k samostatnému výkonu individuální, skupinové a komunitní práce a k využití nebo výkonu potřebné výzkumné činnosti je podmíněna minimálně studiem Teorií a metod sociální práce, Sociální politiky, Filosofie a etiky, Sociologie, Psychologie, Metod sociálního výzkumu, Práva, Sociální patologie, Problematiky etnických a menšinových skupin, Otázek zdraví a nemoci. Podstatnou součástí studia sociální práce je praxe, která by měla podle doporučení ASVSP činit nejméně 25% objemu výuky. Součástí Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci je také požadavek, aby škola v rámci svého programu nabízela nejméně čtyři z dále uvedených specializovaných kurzů: Sociální práce s rodinou a dětmi, Sociální práce v oblasti zaměstnanosti, Sociální práce s delikventy, Sociální práce se starými občany, Sociální práce v poradenských zařízeních, Sociální práce se zdravotně postiženými osobami, Sociální práce ve zdravotnictví, Sociální práce s menšinami, národnostními a uprchlíky, Demografie, Personalistika a řízení, Psychoterapeutický výcvik. Vzhledem k tomu, že nelze předpokládat dostatečně kvalitní zvládnutí uvedených disciplín a kurzů za dobu kratší než tři roky a vzhledem k tomu, že předpokladem samostatného výkonu sociální práce je podle členů ASVSP určitá životní zkušenost a osobnostní vyzrálost, součástí Minimálního standardu je také požadavek, aby studium sociální práce bylo pomaturitní a nejméně tříleté.

Míra naplnění Minimálního standardu školou definuje typ jejího členství v ASVSP a ovlivňuje tak rozsah práv jednotlivých členů. Stanovy ASVSP rozeznávají členství trojího druhu [Chytil, Musil, online. Dostupný z WWW]:

1. Řádným členem ASVSP může být škola, která na území ČR zabezpečuje minimálně tříleté pomaturitní vzdělávání v oboru sociální práce a je schopna plně dostat Minimálnímu standardu.
2. Mimořádným členem ASVSP může být škola, která na území ČR zabezpečuje vzdělávání v oboru sociální práce, nabízí učivo všech předmětů doporučených Minimálním standardem, ale má dílčí nedostatky v obsahu jednotlivých disciplín. Závažnost nedostatků v obsahu učiva jednotlivých disciplín a jejich vliv na typ členství posuzuje podle stanov ASVSP valná hromada jejich řádných členů.
3. Přidruženým členem ASVSP může být škola, která na území ČR poskytuje vzdělání v oboru sociální práce, nesplňuje podmínky pro řádné nebo mimořádné členství a má zájem o spolupráci se členy ASVSP.

ASVSP byl první významný počín (a stále jím zůstává) na cestě k zlepšení situace. Ukázalo se však, že vydání minimálních standardů nestačí a že jsou potřeba ještě více konkrétní, praktické a propracované návody. Proto Phare (Agentura pro trh práce a sociální politiku) vypsala další projekt GTAF III/WP3/03-08 Vypracování vzdělávacích standardů v oblasti sociální práce pro středoškolský a vysokoškolský stupeň vzdělání.⁴¹ [Tomeš et al., 1997, s. 8 – 9]

⁴¹ Z důvodu provázanosti se situací na Filosofické fakultě na katedře sociologie a andragogiky se budu zabývat jen některými problémy a specifikovat budu především bakalářský stupeň vzdělávání sociálních pracovníků.

Základními úkoly projektu bylo nastavit vzdělávání sociálních pracovníků tak, aby se jim dostaly čtyři různé úrovně vzdělání pro ty, kdo [Tomeš et al., 1997, s. 8 – 9]:

1. poskytují sociální péči
2. zajišťují odborné sociální poradenství a sociální práci
3. řídí, kontrolují a zdokonalují sociální práci a sociální instituce a zajišťují pro tyto instituce výzkumnou činnost
4. zdokonalují sociální práci a sociální instituce a zajišťují pro tyto instituce výzkumnou činnost.

Tyto čtyři úrovně odrážejí vzdělávání sociálních pracovníků na úrovni středních škol (maturita), vyšších odborných škol (absolutorium) a vysokých škol (bakalář a magistr) a postgraduální („velký doktorát“).

Základními úkoly projektu bylo jmenovitě [Tomeš et al., 1997, s. 12 – 13]:

1. navrhnout systém vzdělávání pro sociální práci
2. vypracovat návrh na uznání tohoto systému Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.
3. doporučit profil absolventů na jednotlivých stupních vzdělání
4. doporučit flexibilní učební plány pro všechny stupně vzdělání a zajistit osnovy vybraných předmětů.

3.2 Specifika bakalářské úrovně vzdělávání sociálních pracovníků.

Tento stupeň představuje úroveň odborného vzdělání.⁴² Profil absolventů tohoto stupně předpokládá [Tomeš et al., 1997, s. 33 – 34]:

1. Znalost základních ekonomických pravidel a správních postupů souvisejících s poskytováním dávek v soustavách sociální ochrany. Schopnost podávat a vyřizovat žádosti, provádět testy příjmu a majetku, prověřovat potřebnost jednotlivců a rodin, jednat s úřady a za úřady s klientem
2. Znalost právních předpisů souvisejících s výkonem sociální práce a se sociálními právy klienta a dovednost je používat ve prospěch klientů.
3. Znalost sociálně diagnostických postupů ke komplexnímu posouzení sociální situace klienta a schopnost je umět používat.
4. Znalosti pro provádění sociální prevence a sociálněprávní ochrany včetně depistáže a schopnost je použít.
5. Znalosti potřebné pro poskytování sociální pomoci, zejména poskytování základního sociálního poradenství, terapie, tréninku, organizování, vyjednávání a zastupování a schopnost je používat.
6. Znalost základních postupů a technik k provádění sociální analýzy a schopnost vypracovat koncepci, program a plán.
7. Znalost postupů a schopnost přípravy a provedení jednoduchých šetření
8. Znalost, pochopení a schopnost použití teorie v praxi
9. Znalost etického kodexu sociálního pracovníka a aktivní snaha jej dodržovat.

Bakalářské studium v sociální práci tak připravuje studenty pro výkon profese sociálního pracovníka v kontextu všeobecného univerzitního vzdělání. Absolvent bakalářského studia sociální práce je široce vzdělán a připraven na obecnou sociální praxi, to znamená, že prokazuje minimálně základní kompetence v přímé profesionální práci s jednotlivcem a jeho sociálním kontextem. Získané kompetence spočívají ve schopnosti rozpoznat souvislosti problémové sociální situace v jejich intrapsychických, interpersonálních, skupinových, společenských a legislativních

⁴² Vedle odborného stupně vzdělání dále rozlišujeme stupně řídicí (magisterská úroveň) a vědecké (doktorská úroveň)

aspektech. Bakalářský program studia má reflektovat vyváženost obecného akademického vzdělání a profesních cílů tak, aby umožňoval rozvoj kritického myšlení studenta, jeho analytických schopností, akademických znalostí a dovedností, konkrétních dovedností a úsudků v sociální práci a etické zodpovědnosti. Program dále vede studenta k pochopení významu celoživotního vzdělávání a motivuje jej k dalšímu rozvoji. Každá škola svůj program organizuje s ohledem na základní vzdělávací standard v sociální práci, své specifické cíle, potřeby svých studentů a další okolnosti, tak aby mohla stanovit mimo vzdělávacího standardu i svá specifická zaměření. [Tomeš et al., 1997, s. 40 – 41] Další propracování výše zmiňovaného minimálního standardu (pro tříletý stupeň pomaturitního studia) vedlo k vytvoření jeho aktualizované verze v podobě vzdělávacího standardu. Mezi nejzásadnější změny lze zařadit především zařazení dvou nových okruhů (cizí jazyk a informatika) a časové vymezení některých aspektů curricula. [Tomeš et al., 1997, s. 46]

Společný požadovaný profil pro sociálního pracovníka jakékoliv úrovně vzdělání vyžaduje schopnosti komunikovat a angažovat se, posuzovat a plánovat, podporovat a pomáhat k soběstačnosti, zasahovat a poskytovat služby, pracovat v organizaci a týmech, rozvíjet své profesionální kompetence. [Tomeš et al., 1997, s. 31]

3.3 Charakteristika oboru sociální práce na Univerzitě Palackého v Olomouci, na Katedře sociologie a andragogiky filosofické fakulty v kombinované formě bakalářského typu studia.

Studijní program oboru Sociální práce rozšiřuje nabídku Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v oblasti bakalářských studií orientovaných k získání a dalšímu rozvíjení humanitního vzdělání, zaměřených do oblastí pomáhajících profesí. Jeho kombinovaná forma uspokojuje zájem uchazečů, kteří pracují v praxi sociální práce a usilují o zvýšení kvalifikační úrovně a získání nových impulsů pro svou práci. Studijní program vychází vstříc společenské poptávce, která do budoucna předpokládá sociálního pracovníka kvalifikovaného na úrovni terciálního vzdělávání. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 133]

Studium je koncipováno jako specializované studium na základě požadavků praxe sociální práce a je zaměřeno na disciplíny, ze kterých sociální práce vychází, zejména v jejich praktickém rámci a s důrazem na jejich provázanost s cílem dosáhnout dobré orientace absolventů v množství různých multidisciplinárně založených problémů klientů. Z obecně orientovaného prvního ročníku, kde studium pokrývá především úvody do vztažných věd sociální práce a vytváří tak teoretickou bázi studia z ní poté vycházejí aplikované disciplíny, které ústí do prakticky zaměřených předmětů studia ročníku druhého. Završující třetí ročník je orientován již výhradně prakticistně s převahou nácviků dovedností v sociální práci. Cílem studijního oboru je poskytnout kompetence pro kvalifikovaný výkon sociální práce ve státní správě, samosprávě a nestátních organizacích. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 4]

Absolvent je vybaven základními teoretickými znalostmi v oborech andragogika, sociologie, psychologie, teorie a metody sociální práce, sociální politika a právo a zejména teoretickými znalostmi a praktickými dovednostmi z aplikovaných disciplín těchto oborů, jejichž zvládnutí má bezprostřední vliv na kvalitu výkonu sociální práce. Důraz je v průběhu studia kladen i na schopnost absolventa pokračovat v sebevzdělávání, rozvíjení odborných znalostí, schopností a dovedností. Absolvent umí efektivně využívat osobních a osobnostních zdrojů a účinně je také regenerovat. Je připraven pro kvalifikovaný výkon sociální práce ve státní správě, samosprávě i v nestátních organizacích. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 4]

Odborná garance oboru přísluší Katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, organizačně zajišťuje studium Středisko distančního vzdělávání Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Středisko distančního vzdělávání FF UP Olomouc vzniklo v roce 1992, jako první v České republice. Do jeho činnosti patří jak organizace vzdělávacích aktivit diplomového charakteru umožňujících získat příslušnou kvalifikaci mimo řádné prezenční studium, tak i organizace vzdělávacích aktivit nediplomového charakteru (rozšiřující, doplňkové a jiné formy celoživotního vzdělávání). Vedoucí Střediska distančního vzdělávání je RNDr. Lenka Cimbálníková, organizační pracovníci pro

kombinované bakalářské studium Mgr. Silvie Prudká. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 8]

Vzhledem k tomu, že většina studentů programu studuje při zaměstnání, je program projektován tak, aby minimalizoval rozsah prezenční formy studia a klade tedy důraz na možnost domácího samostudia. Realizaci tohoto záměru umožňují dva základní nástroje – speciálně připravené studijní materiály pro každou teoretickou disciplínu studijního programu a studijní informační a řídicí systém pro distanční vzdělávání Learning management systém UNIFOR. Studijní texty a přístup do LMS Unifor jsou určeny výhradně pro studenty daného oboru, nejsou dostupné volně na trhu. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 8]

EPILOG: Sociální politika jako disciplína pro níž byla vytvořena studijní textová opora temafizující problematiku sociálního státu.

Předmět seznamuje s problematikou sociální politiky nejen jako vědní disciplíny, ale zejména jako oboru praktické činnosti, která ovlivňuje každodenní životy občanů moderních států. Zevrubnou orientaci v předmětu přináší seznámení s historií i současností sociální politiky v sociálních státech, jejími cíli a záměry, principy, aspekty, aktéry, nástroji. Sociální politika představuje povinný předmět a zahrnuje 16 hodin skupinového tutoriálu a 8 hodin individuálních konzultací. [Žádost o reakreditaci studijního programu, 2003, s. 31]

Součástí předmětu je i seznámení s problematikou moderního sociálního státu, jeho vzniku, vývoje a okolnostmi s ním svázanými. Tato problematika byla zpracována v rámci studijní opory, která představuje zároveň i jádro této diplomové práce. Samotná studijní opora se snaží respektovat, že studující nemá vždy možnost okamžitého kontaktu s tutorem a proto se snaží být názorná, vysvětlující a výkladová sama o sobě aniž by bylo potřeba se příliš opírat o nějakou formu vysvětlení z vnějšku, např. od autora, učitele nebo tutora. Ve studijní opoře je množství nejrůznějších příkladů, rozšiřujících textů a otázek a také mnoho vysvětlivek, či zvýraznění důležitých pasáží. Všemi těmito prvky má být dosaženo co nejjednodušší čitelnosti a pochopitelnosti pro každého studujícího.

ZÁVĚR: Odkud kam jsme došli?

Cílem andragogické dimenze této práce bylo nastínit alespoň některé oblasti, které jsou relevantní v problematice vzdělávání, konkrétně vzdělávání dospělých (a tím pádem i vzdělávání sociálních pracovníků v kombinované formě studia) a zaměřit se na několik konkrétních otázek týkajících se vzdělávání sociálních pracovníků. Jak jsem avizoval a na tomto místě opět podtrhuji, práce neaspiruje v žádném případě na komplexní pohled na danou problematiku. Limity rozsahu i smyslu práce byly jasně dané. Snažil jsem se udržet určitou logiku textu, která sledovala linku od makrosociálních souvislostí k mikrosociálním, od společnosti k individu, od obecného ke konkrétnímu a implicitně i od historie k současnosti. Konkrétně tedy od moderní společnosti přes její vzdělávací systém dále k trendům ve vzdělávání, k situaci dospělých stojících před výzvou celoživotního vzdělávání až k parametrům vzdělávání sociálních pracovníků. Od analýzy modernity, školního systému vzdělávání, situace na poli vzdělávání dospělých, specifík distanční a kombinované formy vzdělávání, psychologických charakteristik účastníků vzdělávání dospělých až k otázkám vzdělávání sociálních pracovníků. Od zrodu původních idejí o funkci vzdělávacích institucí v „pravěku“ modernity přes kritickou vědeckou reflexi moderního vzdělávacího systému až po nové formy, organizace a metody vzdělávání v současné fázi pozdně moderní (postmoderní?) společnosti a konkrétní standardy ve vzdělávání v sociální práci. Snad tato červená linka bude rozpoznatelná pro jakéhokoliv potenciálního čtenáře.

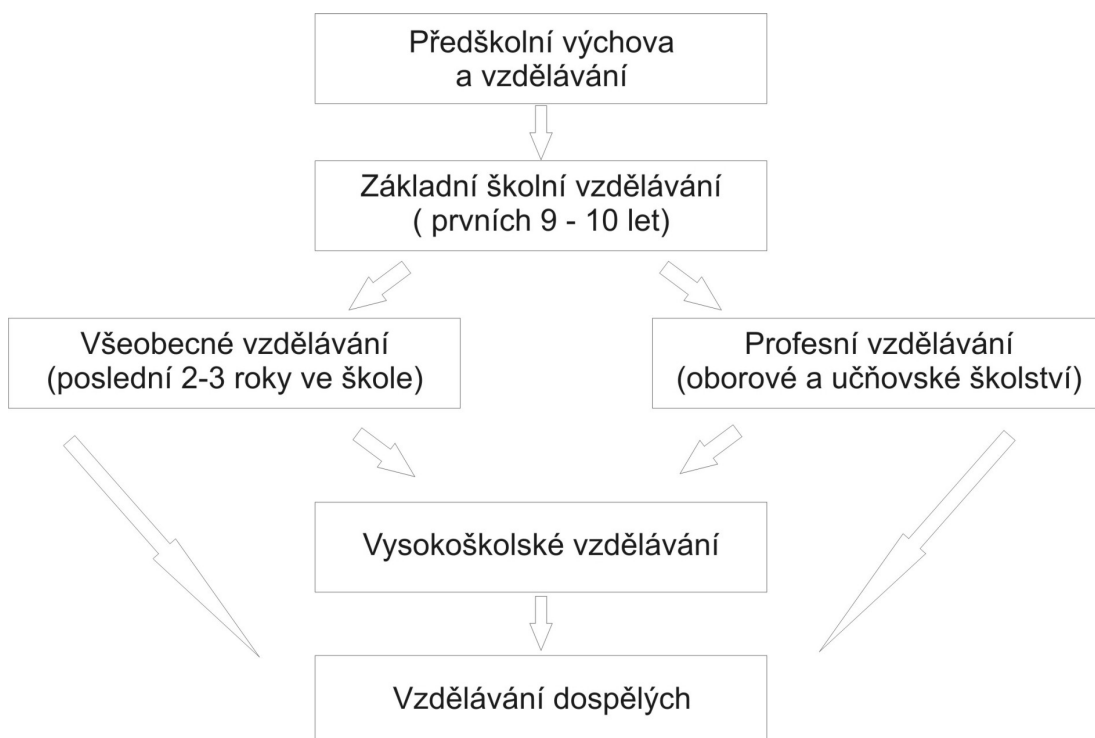
Předpokládám, že metoda analýzy a syntézy dostupných informačních zdrojů byla pro můj záměr vhodná. Dále předpokládám, že se mi podařilo naplnit vytyčený cíl, protože byly (alespoň stručně a v určitém vybraném teoretickém rámci) popsány veškeré elementy, které obsahoval. Vzhledem k celému nestandardnímu charakteru práce nebylo ani možné se obsírněji věnovat vybrané problematice a nebylo to ani záměrem. Stejně tak šlo spíše o pozastavení se nad jednotlivými oblastmi, které souvisejí (i) se vzděláváním sociálních pracovníků než o čistě teoretickou a podle jedné šablony se odvíjející práci. Jinými slovy, jak bylo řečeno již v úvodu, jedná

se o komentář k druhé části práce, respektive k tomu, co symbolizuje, který si vybral a vyzdvihl jen některé aspekty.

Přílohy

Typy rodiny	Typy kapitálů			Typy škol	
	ekonomický	sociální	kulturní	střední	vysoká
Typicky dělnická rodina	X	X	X	X	0
Ctižádostivá dělnická rodina	XXX	XX	XXX	XXXX	XXXXX
Nižší střední rodina	XXXX	XXX	XX	XXX	XX
Střední zaměstnanecká rodina	XXXXX	XXX	XXXX	XXXX	XXXXX
Podnikatelská rodina	XXXXXX	XXXXX	XXX	XXX	XX
"Inženýři"	XXXXXX	XXXXX X	XXXXX X	XXXXX	XXXXXX

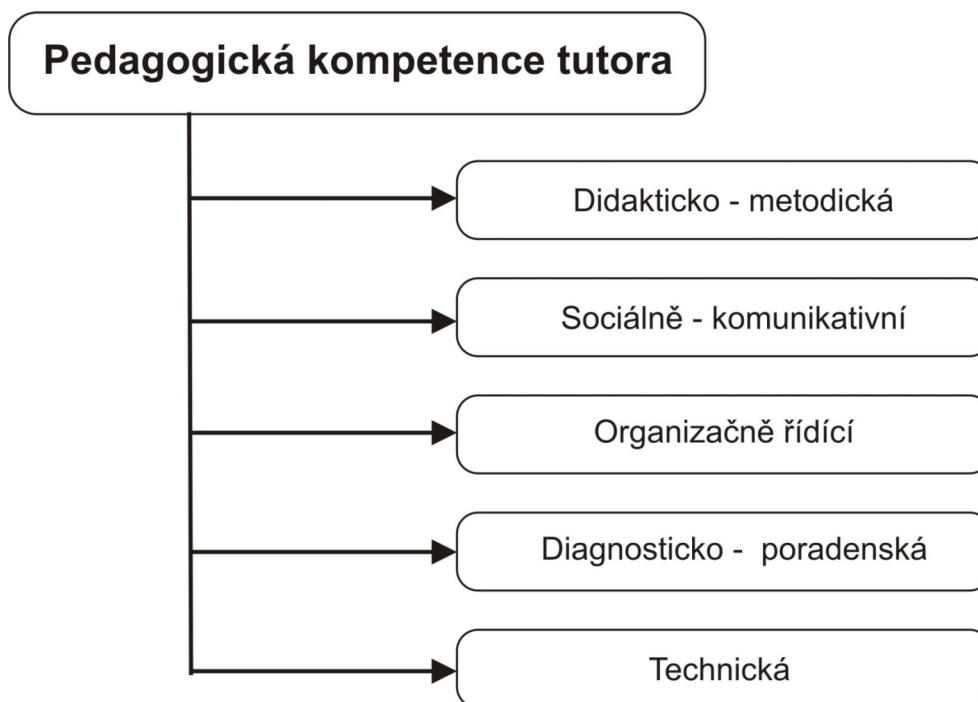
Příloha č. 2 [Dopita, 2007, s. 47]

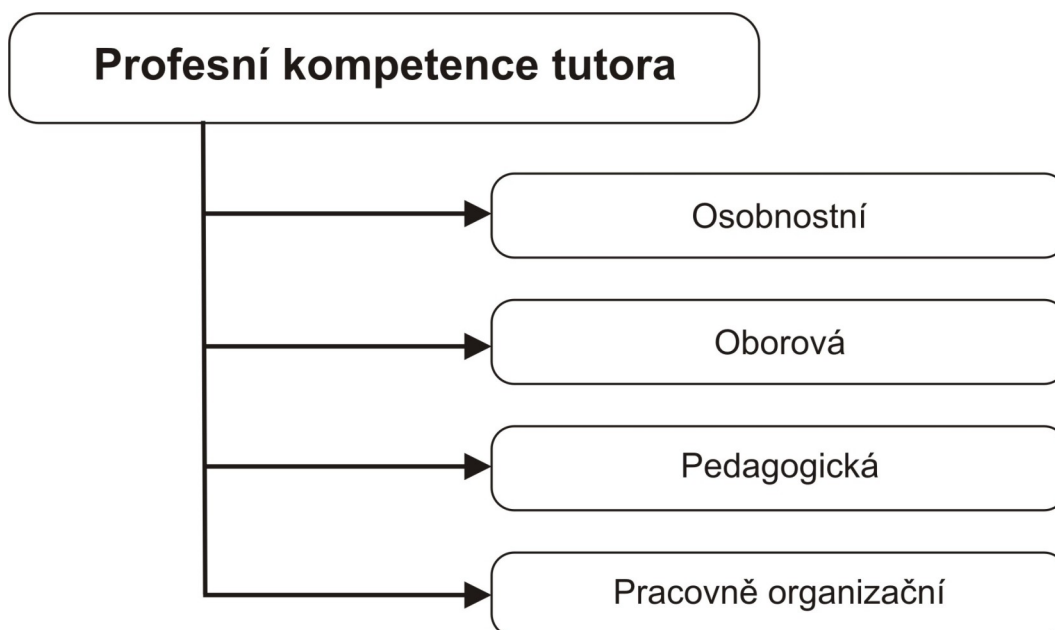
Příloha č. 3 [Bočková, s. 13]:

STRUKTURA VZDĚLÁVÁNÍ	
Model 15. století	Model 20. století
Školy	
široká rozmanitost typu	relativně málo typů
diferenciace silně spojená s třídní strukturou a povoláním	limitovaná diferenciace a spojení s třídami povoláním
slabá spojení mezi stupni (vrstvami)	silná spojení mezi stupni (vrstvami)
Kontrolující organizace	
církev	stát
místní komunity (městečka)	další samosprávné jednotky spojené se sdruženými dobrovolníky
profese a obchod	
další samosprávné jednotky (např. univerzity)	
Společenský produkt	
specificky kvalifikované osoby:	oborově vydávané školní diplomy
duchovenstvo	
odborníci	
řemeslníci	
Význačnost ve společnosti	
relativně okrajový sociální sektor	velký sociální sektor
velmi ohraničená klientela	univerzální klientela
Legitimizace vzdělání	
poskytnout sloužící bohu	zvýšit pracovní produktivitu
vytvořit dobré křesťany	vytvořit dobré občany
vytvořit kvalifikované dělníky	poskytnou příležitost k seberealizaci
uspokojovat potřeby mocnářství	zvětšit národní blahobyť (prospěch, bezpečnost, pol.stabilitu)
	napomáhat demokracii, růstu rovnoprávnosti a tech.rozvoje

Příloha č. 1 [Dopita, 2007, s. 170]:

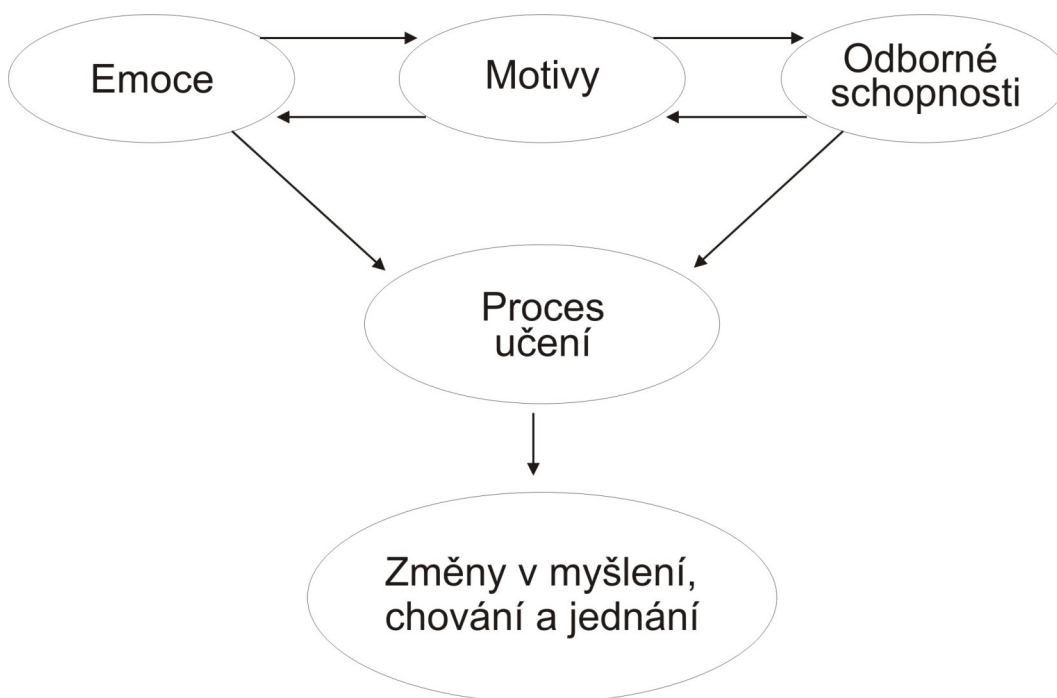
Příloha č. 4 [Podškubková, Pospíšil et al., 2006, s. 87]:

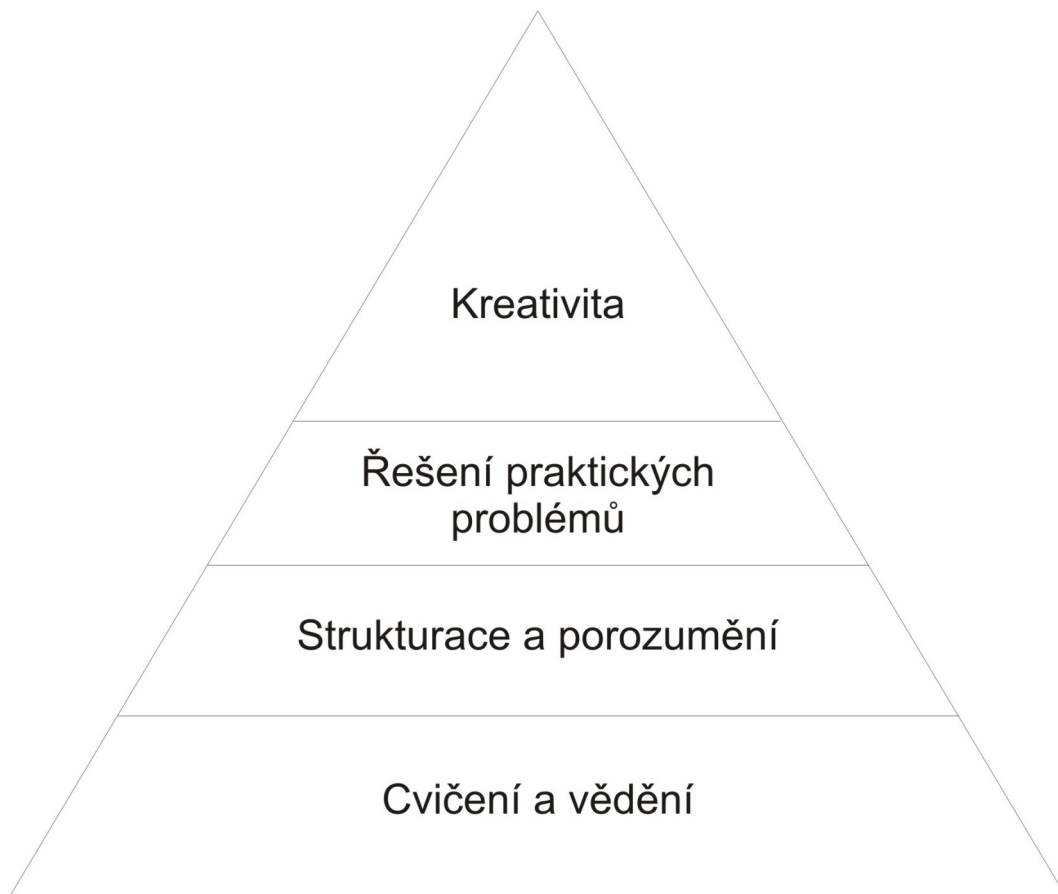
Příloha č. 5 [Mužík, 1998, s. 12]:

Příloha č. 6: [Mužík, 1998, s. 12]:

Příloha č. 7: [Mužík, 1998, s. 14]:

Příloha č. 8: [Mužík, 1998, s. 25]:

2. ČÁST: Textová studijní opora

Význam grafických ikon

Průvodce studiem

Otázky k zamyšlení

Korespondenční úkol

Rozšiřující text

Shrnutí

Závěr

1. Vznik státu

Dosud byla řeč především o sociální politice jako takové. Snažili jsme se ji vymezit, popsat, rozebrat a zase složit. Ovšem, explicitně jsme dosud neudělali to, že bychom ji ukotvili. Sociální politika (a nejen ta a nejen politika) se nepohybuje ve vzduchoprázdnu. Sociální politika nejsou jen hodnoty, podle kterých je jednáno, a cíle, o které je usilováno. Sociální politika je, samozřejmě, v nejširším slova smyslu kulturním fenoménem stejně jako jazyk, škola nebo třeba molekulární biologie. Pro její detailnější uchopení ji ovšem budeme muset ukotvit v méně abstraktní rovině než je sféra kultury. Sociální politika je realizována (a proto i bytostně svázána) s institucí **státu**.

Pro některé teoretiky je stát automaticky státem sociálním a proto ho jedním dechem zvou sociální stát. Pro jiné je synonymum sociálního státu moderní stát a tak bychom mohli pokračovat. Z důvodů zpřehlednění studijní opory zvolíme za výchozí bod pojem stát bez dalších rozšiřujících adjektiv, která se budou různě kombinovat a nabalovat až v průběhu této a dalších kapitol. Mělo by Vám to ulehčit získávání dalších znalostí o sociální politice a sociálním státě. Metodu výkladu, kterou jsme zvolili, si můžeme pracovně pojmenovat „od A až po Z“. Začneme tedy od toho elementárního a postupně se propracujeme až ke speciálním otázkám a problémům.

Co nás tedy v této kapitole čeká:

- podíváme se, kde má současná podoba státu své kořeny.
- zmíníme, z jakých zdrojů je možné podat (vědecké) definice státu.

1.1 Kořeny státu

Antropologové a archeologové se vesměs shodují na tom, že stát jako takový v lidských dějinách ve většině kultur neexistoval. Nebo alespoň neexistoval v tom slova smyslu, jak ho dnes můžeme chápat my. [Giddens, 1999, s. 335] Genezi instituce státu lze vysledovat na jeho postupném odlučování a osamostatňování z jeho „mateřských“ institucí v průběhu času. Analogicky můžeme v tomto procesu vydělit dva majoritní proudy, které dohromady vytvořily základy státu. První z nich

by se dal označit pojem **ústavně právní (organizačně-teritoriální)** a druhý pod pojem **legitimizačně-mocenský**.

1.1.1 Organizačně-teritoriální (ústavněprávní) kořeny státu

Stát vyrůstal ze středověkých mocenských vztahů a řádů, které byly utvářeny zcela nestátně. Nejprve vznikala drobná panství bez uzavřené teritoriální soustavy a různých mocenských úrovní, jež se sbíhaly u jednoho panovníka. Následovala zemská vláda, což je relativně jasně teritoriálně vymezená moc panovníka, který disponuje různými mocenskými tituly a nejvyšší mocí na daném území. Teprve poté, od dob **osvíceneckého absolutismu a francouzské revoluce** dál, se ustanovila jednotná, navenek suverénní, uvnitř právnímu stavu nadřazená a ve svých kompetencích potenciálně všezahrnující státní moc, napojená na společnost rovnoprávných „poddaných“, tedy **občanů**. [Böckenförde, 2005, s. 3]

Organizačně-teritoriální kořeny státu

1.1.2 Legitimizačně-mocenské kořeny státu

Druhou stránkou historického procesu je způsob, jakým stát věrohodně zdůvodňuje sám sebe a z jakých zdrojů pramení tím pádem i jeho moc. Politický řád se v průběhu středověku postupně oddělil od duchovně-náboženského základu a formy a politika přestala být explicitně formulovaná na pozadí křesťanských náboženských hodnot. Tyto hodnoty, jakožto nejvyšší zdroje legitimního jednání na mocensky těch nejvyšších úrovních, byly postupně nahrazeny cíli a legitimitou světskou, tj. „politickou“. **Tímto procesem pozvolné sekularizace, která byla definitivně završena na konci 18. století, se stala státní instituce na viditelné úrovni zcela oddělená od náboženství, jakožto svého zdroje.** Sekularizací je myšleno, že stát v otázkách náboženské pravdy deklaruje svou neutralitu. [Böckenförde, 2005, s. 3]

Legitimizačně-mocenské kořeny státu

Sekularizace

V současnosti je dominantním účelem státu lid (občané), a to lid veškerý. Ani Bůh, ani monarcha a dynastie, ani rodově nebo jinak daná menšina dnes nemůže v politice hrát zásadnější roli. Proto dnes probíhá většina sporů a politického dění v mezích demokracie. Veškerá moc se totiž od pádu náboženského světového názoru umisťuje někam na tento pozemský svět. A v moderní společnosti se nakonec zdroj legitimacy (odůvodnění) moci ustálil v demokratické představě vlády lidu lidem a pro lidi. [Neubauer, 2006, s. 107 – 108]

Demokracie

Základem státu je tedy člověk jako bytost profánní (světská) nikoliv nutně náboženská. Ke svobodám tak přirozeně patří i svoboda víry a občanství. Stát se staví k náboženství neutrálně a oficiálně ho prohlašuje za soukromou věc každého jednotlivce. To ovšem dává vzniknout otázce, z čeho tedy stát „žije“, když už svou podstatu nečerpá z náboženské vazby? Odkud lze čerpat mravní ideály a hodnoty? Vždyť až do 19. století bylo náboženství nejniternější vazbou státu! Jak lze „sekulárně“ zdůvodnit mravnost? Co je pro občany dobré a co ne? Může stát žít jen z toho, že zajišťuje jednotlivci uznaná práva? Nakolik mohou státy čerpat z toho, že garantují jednotlivcům svobody, bez jednotícího pouta, které této svobodě předchází? Neměl-li se stát hned na svém úsvitu rozložit, vyzvala otázka nové integrace, která zajišťovala novou pospolitost a homogenitu. Tento problém 19. století ukrylo pod jednotící myšlenku národa. Jednota národní nahradila jednotu náboženskou, v jejíž rámci žili občané, čerpající převážně z tradice křesťanské morálky. [Böckenförde, 2005, s. 12 – 13]

*Dnes ovšem národní myšlenka svou formující sílu ztrácí nebo dokonce ztratila. Plně rozvinutý individualismus lidských práv emancipuje nejen od náboženství, nýbrž v dalším stupni i od nacionálně sevřeného národa. Otázka po tmelících silách tak znovu vyvstává, protože svobodný sekularizovaný stát žije z předpokladů, které nemůže sám ze sebe garantovat. To představuje zásadní paradox. Jako svobodný stát může stát existovat jen pokud se svoboda, kterou zaručuje svým občanům, reguluje zevnitř, z morální podstaty jednotlivce a ze společenské homogenity. Na druhé straně ovšem není možné, aby stát tyto regulační mechanismy garantoval jen sám ze sebe, tj. prostředky právního nátlaku a autoritativního příkazu, aniž by se vzdal své svobodné povahy a upadl zpět do roviny totalitní ideologie, ze které se v konfesních válkách vymanil. **Ve snaze vyhnout se tomuto problému může stát naplňovat očekávání svých občanů a čerpat nosnou sílu z této své funkce.** Otevře se tím ovšem bezbřehé pole, protože potom už nejde o to, že stát naplňuje sociální politiku, jež v dohodnutých oblastech zaručuje občanům určitou úroveň existence, ale o to, že v této činnosti je spatřován nejvyšší státní účel, ve kterém pak stát (sociální stát) nachází svou legitimizaci a vlastní základ své oprávněné existence. Ale oč se takový (tedy sociální) stát opře v okamžiku*

své krize? To je otázka nikoliv pouze hypotetická, nýbrž aktuálně navýsost praktická, která od 70. let 20. století nabírá na své aktuálnosti i akutnosti. [Böckenförde, 2005, s. 13 – 14]

Závěr:

Na tomto místě jsme završili úvod, který vám měl ve stručnosti naznačit, odkud se v historii vynořil stát jak ho známe dnes. Přes řád zdůvodňovaný nábožensky, až po řád (nyní už stát) ospravedlňovaný myšlenkou národa, to je cesta, kterou jsme vlastně ve zkratce sledovali. V závěru zmíněné téma, tj. stát jako sociální stát, je již samostatnou náplní celého zbytku studijní opory, ve které se dozvíte, kde se v národním státě vzal stát sociální, proč se národní stát drojí, jakou roli v tom hraje sociální stát a co znamená zmíněný individualismus (individualizace) ve vztahu ke státu a společnosti. Vzpomenete-li si ještě na samotném konci studijní opory na těchto několik stránkách o tom, odkud stát čerpá svou sílu, kde se tedy bere dobrovolná víra lidí v jeho existenci i když má ohromnou moc nad osudem každého z nás, uvidíte, že vám části zapadnou v celek. **Křesťanská víra, národ, blahobyť** jsou jedny ze základních hesel na cestě vývoje státní instituce. Z důvodu smyslu studijního materiálu jsou víra a národ v této triádě pojednány jen jako kotvy lodě, na které vyplujeme po stopách idejí blahobytu, které se vynořily z rozbouřených vod bídy i bohatství moderní společnosti.

1.2 Definice státu

Stát představuje bezesporu jeden ze základních pojmů sociologie. Sociologové se však státem až do šedesátých let minulého století zabývali jen okrajově a přenechávali toto pole zájmu především právní vědě a politologii, přičemž základní otázky byly položeny a částečně i zodpovězeny již před vznikem věd politickou filosofií. Snad i díky tomu neexistuje v sociologii obecně přijímaná definice státu. Definice státu v sociologii mohou vycházet [Klimentová, Žáček, 2004, s. 35]:

Definice státu

- z problematiky moci;
- z problematiky práva – zde se jedná o normativně orientované právní teorie;
- z výčtu institucí, kterými je stát tvořen
- z výčtu funkcí, které stát plní.

Obecnou definici smísením čtyř uvedených prvků nám může podat Velký sociologický slovník, který říká, že: **Stát je organizovaná, politicky jednotná společnost na určitém území, s jednotným zákoníkem, vládou a správou. Stát se často, ale ne vždy, překrývá s národem. Stát je zaměřen k udržení a ke stupňování jednoty cítění, myšlení, vůle a kooperace. Je to syntéza, souhrn, celek, totalita, která je víceméně přítomná ve všech dílčích státních institucích. Obecná teorie státu považuje za základní znaky státu: veřejnou donucovací moc, souhrn příspěvků, vybíraných od příslušníků státu k vydržování zvláštní veřejné donucovací moci, a územní organizaci obyvatelstva.** [Petrušek et al., 1996, s. 1218]

Zkuste sami zauvažovat nad tím, jak je možné zdůvodňovat legitimní existenci státu? Je možné, že jediné zdůvodnění leží v jeho sociálně-politické oblasti nebo vy sami vidíte i jiné důvody a zdroje jeho existence?

2. Sociální stát, jeho vznik a vývoj na pozadí moderní společnosti

- V této kapitole se zblízka podíváme na zvláštnosti moderní společnosti, jejího vzniku a proč v jejím rámci vznikl moderní stát jako sociální stát. Vycházíme z toho, že pojmy společnost a stát nejsou ve vědě synonyma, i když tak jsou v širším laickém povědomí někdy chápány. Stát je institucí, kterou si společnost vytvořila, respektive, která vznikla v průběhu historického vývoje. Společnost je pojem širší (nejširší) a stát je jen jedním z mnoha jejích projevů, i když z projevů velmi podstatných.
- Ukážeme si, jak moderní společnost vypadala a vypadá, proč je její charakter a řád tak důležitý pro naši tematiku a jak se liší od společnosti či společností tradičních.
- Podtrhneme oblasti moderní společnosti, které přímo souvisí s institucí sociálního státu a o některých aspektech existence sociálního státu se rozepíšeme podrobněji.
- Podíváme se, co stálo za vznikem sociálního státu a zmíníme významné osobnosti s existencí této instituce spjaté.

2.1 Modernita, primární a sekundární sociabilita

Existence a analýza tzv. moderní⁴³ společnosti, tedy modernity, je jedním ze skutečně ústředních témat, kterým se sociální věda věnuje od samého vzniku. První moderní sociální filosofové (pod tímto označením shrnujeme všechny klasické postavy společenskovedního myšlení, kterými byli první sociologové, ekonomové, či politologové) byli vpravdě fascinováni něčím tak jiným, jakým byla pozvolna se konstituující moderní společnost. Její jinakost viděli přirozeně především v kontrastu se společnostmi tradičními. Zůstaneme-li na půdě Evropy, tak jinakost evropské modernity ostře vyčnívala v kontrastu se společnostmi tradiční Evropy, tedy se společností ovládanou křesťanskou tradicí a feudálními vztahy. Dosud uznávané

Modernita,
primární
a sekundární
sociabilita

⁴³ V celém dalším textu budeme užívat pojmu moderní společnost jako synonyma pojmu moderní demokratická společnost. Budeme-li tematizovat případy moderních nedemokratických společností bude na to zvláště poukázáno.

a systematické základy úvah o moderní společnosti položila především „svatá trojice“ sociologických klasiků Marx-Durkheim-Weber

Karel Marx už od začátku rozděluje modernitu na dvě fáze, přičemž první je nutnou podmínkou vzniku druhé. Počáteční fází modernity je podle něj kapitalismus. Ten zmizí, doslova sám sebe zničí, tak systematicky a přímočaře, jak systematicky a přímočaře akumuluje kapitál a produkuje své bohatství. V druhé fázi modernity, v komunismu, bude hrubá a utlačivá síla kapitalistického vykořisťování a tržního odcizení uvedena pod kontrolu a ve svých společensky a lidsky deformujících podmínkách zrušena. [Keller, 2005a, s. 369 – 371]

*Marx v modernitě vidí prostor pro zlepšení a vidí v ní možnost pokroku a rozhodně ji oproti jakékoliv formě tradiční společnosti vítá. **Tržní vztahy dokázaly propojit lidi neméně efektivně jako dříve pospolitost.** Člověk nosí v modernitě svou souvislost s ostatními přímo ve své kapse. Převládnutí tržních vztahů je tak pro Marxe známkou pokroku. **V podmínkách, které určuje soukromé vlastnictví, však zboží výroba pro trh zároveň produkuje odcizení a mrzačí lidi.** To je ovšem situace, kterou je podle Marxe nutné přijmout, protože jen díky ní je nakonec možné uskutečnit projekt moderní společnosti v plné síle v podobě komunismu. Keller, 2005a, s. 112 – 113].*

Hlavní osou Marxových analýz je tedy „režim“, ve kterém je moderní společnost „sepnuta“. Přichází s dvěma základními mody – kapitalismem a komunismem. Kapitalismus je temná stránka modernity, je to očištec, kterým musí společnost projít, aby přestala být moderní a zlou (pro většinu) a stala se moderní a dobrou (pro všechny).

*Emile Durkheim vidí jednoznačná pozitiva, která s modernitou vešla člověku do života, ale rozhodně není jejím nekritickým obhájcem. **Moderní společnost se totiž vyznačuje slabostí pout, která váží jednotlivce k celku.** Společenská rozrůzněnost, diferenciací, jež je pro modernitu tak charakteristická, umožňuje sice rozvoj individuální svobody, zároveň však oslabuje i minimum kolektivního vědomí, bez něhož hrozí společnosti zkáza. **V tradičních společnostech byla sociální***

*integrita spolehlivě zajištěna silným kolektivním vědomím a to chránilo společnost bezpečně před rozkladem. Náboženství, které v tradičních společnostech vyplňovalo celé vědomí, je v moderní společnosti na ústupu a z náboženského hávu postupně vystupuje politika, ekonomika a věda zcela světského charakteru. Základ krize moderní doby, říká Durkheim, spočívá v absenci fungujících regulačních principů, kterými byly tradice, víra a kolektiv. Místo nich nad vším jako princip ční individuum, jehož úsudky se emancipovaly od kolektivu. Moderní, individualizovaná společnost nemá ovšem v ničem menší potřebu solidarity. **Hlavní Durkheimův problém tedy je, jak uchovat solidaritu uvnitř značně diferenciované společnosti, která je navíc protkána kultem individua.** [Keller, 2005a, s. 375 – 379]*

*Max Weber se v mnoha věcech při analýze společnosti shoduje s Durkheimem, v čem se s ním ale rozhodně rozchází, jsou jeho obavy z nedostatku integrity moderní společnosti. **Místo obav z přílišného individualismu si Weber všímá přesně opačných tendencí, které hrozí pohltit moderní společnost a individuum v ní.** Byrokracie totiž může společnost svázat natolik pevně a neprodyšně, že jednotlivcům už žádný prostor pro iniciativu nezbude. Vítězství byrokratického systému nejen uvrhne jednotlivce do husté sítě předpisů a nařízení, ale dehumanizuje celou společnost, protože na všechny její členy bude nahlíženo jen jako na věcné položky, figurující ve spisech kompetentních úředníků. To ovšem není selháním modernity, nýbrž jejím neodvratným vítězstvím a logickým vyústěním tažení rozumu a racionalizace. Kalkulovatelnost a účelovost, kterou racionalita sleduje, je kromě nesmírné efektivity zatížena i stínem odvrácené strany v podobě odosobnění, emoční distance a lhostejnosti (především vůči věcem, které takto propočítat nelze). A protože technicky přesně nelze prokalkulovat ani naši vlastní budoucnost, je technokratický rozum také naprosto lhostejný vůči ní. **Jakékoliv „vyšší“ hodnoty, které tradičně nabízelo lidem náboženství, jsou v modernitě postupně odbourány požadavky racionality, efektivity a účelovosti. Lidem se tak ztratil ze zřetele princip, který vykládá a zdůvodňuje jejich konání ve všech ohledech a zůstaly jen principy efektivity a účelovosti, které se v každém sektoru moderní společnosti halí ve své zvláštní verzi, ale nikdy nevypovídají nic o smyslu a hodnotě. Ústředním bodem Weberovy analýzy je tedy neustálá slepá racionalizace, která odkouzluje svět***

a moderní společnost v něm zbavuje všech ideálů, myšlenek a hodnot, ze kterých kdysi sama povstala, a naopak vytváří jen prázdnou automatizaci a rutinizaci života. Weber příznačně hovoří o „železné kleci racionality“, kterou si moderní člověk dobrovolně postavil kolem sebe. [Keller, 2005a, s. 383 – 386]

Naproti třem hlavním zmiňovaným sociologickým klasikům, kteří na modernitu nahlíželi z různých, dnes se povětšinou jevících jako dílčích perspektiv, přistupují někteří „současní klasikové“ k otázkám adekvátního vykreslení moderní společnosti cestou určité syntézy těchto dílčích přístupů. Samozřejmě to neplatí pro všechny, ale určité spojení toho, co tematizovali Marx, Durkheim a Weber v současnosti nabízí například britský sociolog Anthony Giddens. Giddens shledává, že většina sociologických pohledů je zužujících a snažících se v moderních společnostech hledat vždy jen jeden dominantní institucionální vztah. **Giddens ovšem vidí moderní společnosti jako společnosti, které nejsou charakterem jednodimenzionální, tedy založené na jediném základním rysu, ze kterého jsou odvozeny pak všechny jejich varianty, ale jako společnosti mnohodimenzionální nebo spíše několikadimenzionální.** Mezi základní dimenze, jež vytváří celek, který poté nazýváme moderní společností, řadí Giddens tyto instituce [Giddens, 2003, s. 55 – 62]:

1. **kapitalismus (akumulace kapitálu v kontextu konkurenčních trhů);**
2. **dohled (kontrola informací a sociální dohled);**
3. **industrialismus (transformace přírody);**
4. **vojenská síla (kontrola prostředků násilí)**

Podíváme se na jednotlivé prvky moderní společnosti zblízka a u každého z nich si ukážeme rozdíl oproti situaci v předmoderních, tradičních společnostech.

2.1.1 Kapitalismus

Kapitalismus je systém produkce zboží, který je založen na vztahu mezi soukromým vlastnictvím kapitálu a nemajetnou námezdní prací. Jedním z jeho center je kapitalistický podnik, který je silně soutěživý a expanzivní. Kapitalismus je tedy označení určitého typu ekonomického systému, který funguje ve společnosti. Kapitalistická ekonomika je svébytný systém, oddělený či „izolovaný“ od ostatních

oblastí společenského života a především od oblasti politických institucí. **Především od politických proto, že kapitalismus stojí a padá s hájemstvím soukromého vlastnictví, do kterého v ideálně-typickém případě⁴⁴ politické, tedy veřejné, instituce nezasahují, případně jen minimálně. Charakter kapitalismu tedy vyznívá značně antisociálně⁴⁵; je individualistický, expanzivní, inovativní, soutěživý atp. Lidé jsou pro takový ekonomický systém pouhým zbožím, které se nabízí na trhu práce, kde je ohodnoceno a podle toho zařazeno. Vše je řízeno prostým kalkulem a snahou o zhodnocení svých investic v nejširším slova smyslu. Samozřejmě ideálně-typicky a to podotýkáme, protože realita skrývá mnohé zvláštnosti a překvapení. [Giddens, 2003, s. 55 – 60]**

Tomu lze rozumět tak, že do čistého kalkulu, který funguje v jádru kapitalismu, se může promítat mnoho preferencí, etických zásad nebo jiných vlivů. Stereotypním příkladem může být, že pokud povede pohovor na pracovní pozici heterosexuální muž, tak jako mladá, dlouhonohá blondýna máte pravděpodobně lepší šanci uspět než jako váš třeba i schopnější soupeř, který je, momentálně bohužel pro něj, muž.

V předmoderních státech nebyly vztahy v rámci ekonomického systému tak „ekonomizované“, jako je tomu v moderní společnosti. Kapitalistická pracovní smlouva představuje spíše najímání práce než službu celé osoby (např. otroctví). Kapitalistická smlouva se neopírá o přímé držení prostředků násilí a lidé prodávající svou práci jsou tak svobodní a nejsou udržováni ve výrobě například hrozbou fyzické likvidace nebo tím, že spadají do poddanství pána, který disponuje legitimní mocí užít v případě neposlušnosti násilí. [Giddens, 2003, s. 60 – 62]

Žádný podnikatel dnes nemůže legálně nikoho nutit pro něj pracovat nebo bránit někomu odejít z jeho podniku. V tradiční společnosti tomu bylo právě naopak; člověk byl nucen pracovat nejen z důvodu zajištění svého živobytí, ale i z důvodu, že se narodil v něčím područí, že někomu a k někomu patřil.

⁴⁴ Ideálně-typicky rozumějte teoreticky. To znamená, že se jedná o model, se kterým se pracuje na poli teoretickém. V praxi se vždy realita od modelové situace poněkud liší.

⁴⁵ Pojmem antisociálně se nesnažíme nijak kapitalismus hodnotit. Má vám pouze sdělit, že kapitalismus je systém, který zrovna soudržnosti společnosti nenapomáhá.

2.1.2 Dohled

Druhou dimenzí modernity je, podle Giddense, administrativní aspekt koncentrovaný v moderním státě, který je nutné chápat jako systém se schopností rozsáhlého a koordinovaného dohledu nad vymezenými teritoriálními oblastmi. **Žádný předmoderní stát nebyl schopen dosáhnout takové úrovně administrativní koordinace a proto nebyl nikdy schopen organizovaně mobilizovat tak velké sociální a ekonomické zdroje jako stát moderní.** Aparáty dohledu vytvářejí tedy další z hlavních institucionálních rozměrů modernity. Dohled se týká jak přímé kontroly činností obyvatelstva (například v rámci vězení, školy nebo pracoviště), tak nepřímé kontroly (například v podobě cenzury informací). [Giddens, 2003, s. 55 – 62]

2.1.3 Industrialismus

Třetí dimenzí je industrialismus, který je charakteristický používáním neživých zdrojů materiální síly ve výrobě zboží, jež je spojeno s ústřední úlohou strojů ve výrobním procesu. Moderní průmysl, vytvořený spojením vědy a techniky, radikálně přetváří přírodní svět způsobem, který byl pro tradiční společnosti nepředstavitelný. Ve většině předmoderních kultur chápali lidé sami sebe v trvalém spojení s přírodou a jejich životy závisely na rozmarech a vrtoších přírody. Lidé tak žili téměř v bezprostředním kontaktu s přírodním světem. Naopak mohutná industrializace civilizaci odtrhla od jejího přirozeného prostředí, podmanila si mnohé přírodní jevy a síly a lidem tak připravila svět spíše umělý, ovládaný zákonitostmi stroje spíše než zákonitostmi přírody a jejich cyklů. [Giddens, 2003, 55 – 62]

Industrialismus

2.1.4 Vojenská síla

Čtvrtá dimenze je podle Giddense v moderní společnosti přítomna v podobě vojenské síly. Vojenská síla byla sice vždy hlavním rysem předmoderních civilizací, ale úspěšný monopol na prostředky násilí na jasně ohraničeném území je příznačný rys až moderní společnosti. [Giddens, 2003, s. 55 – 62]

Vojenská síla

Takže teď se celou zmíněnou situací toho, jak vypadá moderní společnost, pokusíme propojit právě s problematikou existence sociálního státu v moderní společnosti. Půjdeme zase popořadě a pokusíme se důvody přímo stmelit a propojit

s jednotlivými institucemi moderní společnosti. Pomineme pouze Giddensem zvlášť vydělený aspekt monopolu na užití vojenského násilí. Snad k tomuto tématu pouze poznamenejme, že samozřejmě podmínkou sociálního státu je existence státu jako takového, který se v případě konfliktu dokáže ubránit. Zbyly nám tedy tři základní instituce moderní společnosti (kapitalismus, stát, industrialismus), se kterými je sociální stát velmi úzce propojen. **Jinými slovy je sociální stát jako specifický systém solidarity propojen s ostatními prvky moderní společnosti, vzniká z důvodů jejich existence i jako reakce na ně, jako jejich doplněk, ale i jako rovnocenný partner.**

2.1.5 Kapitalismus a sociální stát

Kapitalismus definitivně vyvázal práci ze širších sociálních souvislostí a udělal z ní zboží. [Bauman, 2004, s. 26] To není pro existenci sociálního státu vůbec okrajovou záležitostí, ale naopak jednou ze záležitostí ústředních. Tím, že práce byla vydělena z celkových (snad můžeme říci totálních) společenských vztahů, například ze vztahů rodinných nebo i feudálních, stala se samostatnou, došlo s jejím vydělením z širších sociálních souvislostí i k vydělení nositele práce z těchto souvislostí. Člověk se tak s příchodem kapitalistické pracovní smlouvy stal svobodným v tom smyslu, že už nadále on i jeho práce nebyli nuceni tradiční mocí setrvávat na určitém místě a v područí určitého pána (ať už jim byl pán domu, feudál nebo jiná autorita) a mohl se svobodně rozhodovat, pro koho bude pracovat a zda-li mu vyhovují ty či ony podmínky. **Zároveň s tímto vydělením a postupným vznikem svobodného trhu práce⁴⁶ ovšem člověk přišel i o garanci oněch širších sociálních vazeb, které často měly pro nás tu zajímavou vlastnost, že na jednu stranu sice disponovaly nad jedincem v podstatě neomezenou mocí, ale zároveň mu poskytovaly i (sociální) ochranu!** Jak stroze a výstižně konstatuje již klasik sociologického myšlení Max Weber: sluha je závislý, protože v případě potřeby nenajde ochranu jinde než u pána, kterému je podřízen. [Weber, 1997, s. 93]

Kapitalismus
a sociální stát

⁴⁶ O tom, co je svobodný trh práce a zda-li se vůbec trh práce dá považovat za svobodný, by se dalo samozřejmě polemizovat. Proto berte tuto svobodu s rezervou spíše ve smyslu protikladu k nesvobodě práce, svázané s mnoha dalšími aspekty v rámci otrokářských nebo feudálních společností.

To se s definitivním rozvojem kapitalismu změnilo, protože zaměstnanec už není v kapitalistickém podniku členem rodiny, ale je právě jen zaměstnancem v běžném slova smyslu. Člověk prodává v rámci vzniklého trhu práce svou práci jako komoditu, tj. on a členové rodiny, mají-li v moderních podmínkách získat legálně prostředky k přežití, potřebují být konkurenceschopní. Lidská pracovní kapacita je však nedokonalá a nechat ji na pospas jen tržním silám by znamenalo pro mnoho lidí strádání a v krajním případě i smrt (vezmeme-li v úvahu jak nástup moderní industriální společnosti rozložil funkčnost mnoha tradičních sociálních institucí). **Nedokonalost člověka jako zboží souvisí s tím, že je náchylný nemocem a úrazům, nedokáže předvídat budoucnost atp. Na tomto místě zasahuje sociální stát svým „odzbožněním“ člověka v podmínkách trhu práce.** Tento počin se nazývá **dekomodifikace** a podrobněji o něm budeme ještě mluvit. Na tomto místě si jen uvedeme, že dekomodifikací se jedinec či rodina dostávají ke statkům, které by si nemohli na trhu dovolit (lékařská péče), nebo ke statkům, které si nejsou schopni v případě jistých situací (úraz, nemoc) zajistit, ale přesto je nutně potřebují k životu (potraviny, oblečení). [Večeřa, 1996, s. 73 – 74]

Na závěr podotýkáme a zároveň podtrhujeme, že ať už je tržní hospodářství jakékoliv, je třeba si uvědomit, že vytváří **finanční zdroje**, které je poté možné pomocí redistribučních mechanismů **přerozdělovat** ve společnosti (např. státem vybrané daně umožňují vyplácení podpor, dávek, chod nemocnicí atp.). Bez ekonomických zdrojů by nebyla možná ani existence sociálního státu tak, jak jej známe. **Kapitalistická ekonomika tak sociální stát nejen potřebuje, ale i umožňuje.**

2.1.6 Stát a sociální stát

Už mnohokrát jsme se zmiňovali o instituci moderního státu a dokonce jsme jí věnovali i úvodní kapitolu. To není samozřejmě náhodné, protože nebyl-li by stát, nebyl by ani sociální stát.

Sociálností státu v této souvislosti míníme rozměr solidarity, pomoci, opory atp. Není důležité, co to přesně sociální je, ale důležité je tomuto pojmu na tomto místě správně porozumět. Pokud by měl někdo přeci jen enormní zájem se s pojmem „sociální“ utkat na všech frontách, tak mu můžeme nabídnout hned tři: V nejširším

Dekomodifikace

Stát a sociální stát

významu jde o ekvivalent k pojmu společenský, v užším pak znamená snahu o zdokonalování životních podmínek lidí a v nejužším o řešení nepříznivých, nouzových situací. [Smutek, 2005, s. 30]. Stát s adjektivem sociální pak tedy znamená stát plus poslední dva významy, které pojem sociální nabývá.

Ovšem „sociálnost“ státu jak jej známe, není nic samozřejmého a jde o atribut, který v rámci státu vznikl až s jeho vývojem. Tomu předcházelo několik mezikroků. Aby jedinec mohl disponovat sociálními právy, musí mít především status občana daného (sociálního) státu. A občanská práva opět nejsou nějakou přirozenou samozřejmostí, ale historicky vzniklou, až v moderní společnosti definitivně ustanovenou institucí.

Nerovnost

Moderní společnost přetransformovala vzorce nerovnosti, které byly typické pro tradiční a v tomto případě je nutné podotknout především feudální společnost. Ne všichni členové feudální společnosti měli stejná práva a oprávnění a to byl základ nerovnosti takové společnosti. Feudálové disponovali privilegii a výlučnostmi, na které poddaní nedosáhli z důvodu svého původu, z důvodu toho, kde a komu se narodili. **V momentě, kdy se s příchodem moderní společnosti podařilo ustanovit občanství, nerovnost ve společnosti sice nezmizela, ale principiálně si byli všichni rovni (alespoň v základních aspektech).**⁴⁷ To byl první významný krok na cestě univerzalizace oprávnění, tedy významný krok na cestě k odstranění z původu odvozovaných privilegií.[Dahrendorf, 1991, s. 80 – 82] V některých atributech si tedy pro tento okamžik byli poprvé všichni rovni, což je situace pro feudální společnost zcela nereálnou.

Ve feudální společnosti neexistuje žádný, byť by základní společný jmenovatel, pro všechny její členy. Feudál byl kvalitativně naprosto jinou bytostí než poddaný. Neexistoval tak společný jmenovatel postavený ani na rovnosti před zákonem, ani na rovnosti v lidství (lidská práva), ani na žádném jiném základě.

⁴⁷ To, co bylo kvalitativními rozdíly mezi lidmi (urozený vs. neurozený), se postupně stalo kvantitativními ekonomickými rozdíly (bohatý vs. chudý). Tento proces nebyl zcela skokový. Některé skupiny občanů byly v prvních fázích tohoto procesu stále markantně privilegovanější než jiné (viz. další text). Důležité pro nás je, že nerovnost dalším vývojem postupně přestává být založena především na kvalitativní stránce (stavovská privilegia), ale začíná být založena především na kvantitativní stránce (ekonomické rozdíly).

V moderní společnosti s první fází ustanovení občanských práv sice vzniká základ pro principiální kvalitativní rovnost mezi lidmi, ale potenciál z nerovnosti odvozených konfliktů ještě zdaleka nemizí. Privilegovanost některých skupin se výrazně otupila, ale zcela nezmizela. Jádrem dalšího boje za větší rovnost v moderní společnosti je tedy snaha o další rozšiřování občanských práv, až k hranici plné realizace občanských práv (až k hranici naprostého odstranění privilegovanosti jedněch oproti druhým).⁴⁸ [Dahrendorf, 1991, s. 82 – 83]

První fáze ustanovení občanských práv ještě neobsahovala veškeré prvky a tak stále existovaly výrazné rozdíly v oprávnění (např. volebním právem původně disponovali jen bílí, majetní muži). Vznikaly tak další a další tlaky na rozvoj občanských práv, jak co do jejich obsahu a šíře (tj. aby zahrnovaly nejen rovnost před zákonem, ale například i větší rovnost v disponování politickými volebními právy aj.), tak i co do množství skupin, které jimi mohou nakládat (tj., aby byly dostupné co největšímu rozsahu lidí bez rozdílu jejich pohlaví, rasy, vzdělání, vyznání, zdravotního stavu nebo výše majetku)⁴⁹

Tlaky ve společnosti se projeví tím, že nastaly dvě vzájemně související změny. Jedna z nich spočívala ve „zdvíhání základny“, na které každý stojí, a druhá se týkala „vytvoření stropu“ pro ty, co mají výjimečné postavení, pokud jde o blahobyt a/nebo prestiž. **Podstatou obou případů je oddělení hospodářského postavení od občanského statusu (jinak řečeno zavedly se ústavní předpisy, aby se zabránilo přeměně bohatství na moc, která omezí méně vyvoleným občanská práva), dále pak vytvoření opatření, která měla zajistit všem stejná práva na účast v hospodářském, společenském a politickém životě.** [Dahrendorf, 1991, s. 85 – 86]

⁴⁸ Lépe by bylo říci až k hranici, kdy ve společnosti nebude privilegovanost jedněch oproti jiným vnímána jako nespravedlivá. Vždycky totiž budou existovat skupiny, které mají určitá privilegia, jenž jiné nemají. Naprostá rovnost ve společnosti je teoretickým, nereálným předpokladem. Vždy budou existovat rozdíly mezi lidmi, které tím pádem budou zdrojem společenské nerovnosti. Poněkud zjednodušujícím, ale názorným příkladem za všechny může být, že různá úroveň inteligence každého jedince umožňuje těm inteligentnějším obratněji disponovat s (rovnými) občanskými právy na úkor těch méně inteligentních. Takže i když jsou občanská práva pro všechny stejná ne všichni mají stejné zdroje s nimi disponovat.

⁴⁹ Naprostá rovnost je i v tomto případě utopií. Některé skupiny jsou (stále) vyloučeny z možnosti plné participace, což je zdůvodňováno jejich (údajnou) trvalou nebo dočasnou nezpůsobilostí nebo neschopností se všemi právy (i povinnostmi), které z občanského statusu plynou nakládat. Nejjednodušším příkladem jsou samozřejmě děti (nezletilí) nebo duševně nemocní.

Moderní sociální konflikt se týká útoků na nerovnosti, které omezují faktickou, reálnou, plnou a rovnou občanskou participaci pomocí sociálních, ekonomických anebo politických prostředků a snaží se o vytváření plného, co nejméně deformovaného postavení občanstva.

T. H. Marshall dosud popsané jednoznačně chronologicky a významově seřadil: **Moderní sociální konflikt znamená nejprve boj o plnou realizaci občanských práv, poté práv politických a nakonec sociálních.** [Dahrendorf, 1991, s. 86]

Moderní
sociální
konflikt

Je věcí úhlu pohledu, zda politická a sociální práva „jen“ rozšiřují a logicky naplňují práva občanská, anebo jde o tři různé, byť propojené vrstvy. A není to ani to nezávadnější. Důležité je pochopit, proč až občanství s plným politickým a sociálním elementem je plným občanstvím. Jednoduše se dá říci, že bez osobní svobody a rovnosti před zákonem (Občanská práva) nemá smysl hovořit o možnosti volebních práv (Politická práva) a nakonec bez sociální solidarity, která umožňuje zmírnit životní nepřízeň a tím zpětně postiženého vrátit nebo udržet ve „hře“ (tj. snahou dorovnat jeho handicap) v rámci společnosti (sociální práva), by nebylo možné hovořit o rovné příležitosti participace všech občanů. (Je-li jedinec např. bezprostředně ohrožen v otázkách existence, jen těžko může kvalitně realizovat svá politická práva.) To vše lze libovolně zkombinovat. Čím by byla sociální práva bez občanských? Čím občanská bez politických? A tak bychom mohli pokračovat.

Občanská společnost je komplexním pojmem pro sociální jednotky, ve kterých jsou občané hlavním principem. Všichni členové mají stejná oprávnění, která jsou společenskou normou. Podporují je sankce a chrání je instituce. Efektivní je to vše jen tehdy, existují-li struktury moci na jejich podporu. [Dahrendorf, 1991, s. 78] A stát je (nebo by měl být) garantem občanských práv a stát je prostředím, v rámci kterého občanská (politická, sociální) práva fungují. To je důvod, proč je instituce moderního (sociálního) státu dalším ze základních prvků moderní společnosti, která má přímý vztah k realizaci sociální politiky. Občanství je tedy základem sociálního státu a proto si na závěr ještě přesně časově určíme a výslovně shrneme jednotlivé etapy jeho vývoje [Smutek, 2005, s. 49]:

18. století: občanská práva

19. století: politická práva

20. století: sociální práva

Občanská společnost, jak jsme již výše naznačili, se tedy sestává ze tří různých elementů [Večeřa, 1996, 49 – 50]:

1. Občanský element referuje o garantování osobní svobody a rovnosti před zákonem. Spočívá v první řadě v právních institucích.
2. Politický element hovoří o přiznání politických volebních práv a právu dovolávat se úřadů. Spočívá v politických institucích.
3. Sociální element je poněkud méně specifický než první dva. Jeho obsahem je ekonomické zabezpečení a právo sdílet v plné míře sociální dědictví a život společnosti podle jejích převažujících standardů. Spočívá v sociálních službách v širokém slova smyslu.

2.1.7 Industrializace a sociální stát

Proces industrializace přinesl společnosti spoustu změn, které nakonec spoluiniciovaly vznik sociálního státu. **Proces industrializace byl úzce spojený s urbanizací a přinesl zásadní průlom do dělby a organizace práce. Ta přestala mít přirozený rytmus přírody i volnost individuálního pracovního tempa, změnil se její styl. Navozené procesy významně ovlivnily tradiční mezilidské vazby, oslabily primární společenské skupiny a přinesly naopak větší**

zprostředkovanost mezilidských vztahů a růst významu sekundárních společenských skupin. Industriální způsob výroby se všemi zmíněnými aspekty byl nejen dalším impulsem k odůvodněné existenci sociálního státu, ale i dalším pilířem, na kterém je možné sociální stát budovat. Industriální způsob výroby je oproti tradičním způsobům ve své podstatě mnohem efektivnější a tudíž je jednou z podmínek (nikoliv však jedinou) vzniku ohromného ekonomického přebytku, který umožňuje vydělení omezených zdrojů na sociální politiku. [Večeřa, 1996, s. 56]

Závěr:

To, co jsme se snažili v průběhu kapitoly doposud vyložit, byla souvislost mezi moderní společností (modernitou) a sociálním státem. Tedy vztahy mezi určitými podmínkami, které představovaly základní předpoklady pro vznik umělého, účelově specializovaného sociálního sektoru. **Moderní sociální systém vzniká proto, aby překlenul propast, která se vytvořila mezi subsystémem politiky, jenž formálně garantoval všem rovná práva, a subsystémem ekonomiky, který reálně vylučoval z řady práv ty, kdo byli nesolventní. Moderní sociální sektor má vzniklé napětí překlenout tím, že nemajetným poskytne v kritických situacích pomoc a ochranu srovnatelnou s ochranou, kterou poskytuje majetným jejich soukromý majetek.** [Keller, 2007, s. 88]

To má ovšem své speciální dopady. Ostatní společenské subsystémy již nemusejí (a ani neumějí a ani nemohou) plnit žádné sociální funkce a spoléhají se na to, že specializovaný sociální sektor tuto úlohu s veškerou zodpovědností a v plném rozsahu přebírá. Ovšem sociální subsystém nemá žádná privilegia oproti ostatním subsystémům a nemůže se proto dovolávat jakýchkoliv výhod. Sociální ochrana a pomoc v kritických životních situacích nejsou od této chvíle o nic důležitější než problémy ekonomické, politické či vojenské. Ostatní subsystémy nemají v logice svého fungování, ve své vlastní racionalitě, ve svých cílech a účelu povinnost být v něčem ohleduplné k sociálnímu subsystému a jeho potřeby pro ně nejsou nijak závazné. **Naopak v důsledku vzájemného soupeření o finance se jiné podsystémy chovají vůči sociální oblasti nepokrytě konkurenčně.** [Keller, 2007, s. 88]

Diferenciace moderní společnosti na jednotlivé subsystémy přispěla k racionalizaci (jakési jasnosti či průhlednosti nebo jednotící logice) jejího rutinního

Moderní sociální systém

Racionalizace

chodu. Zároveň však zproblematizovala zajištění integrity celku. Nejprve se to projevilo v oblasti náboženství. To mělo v tradičních podmínkách zcela privilegované postavení, prostupovalo všemi oblastmi života a garantovalo jak sociální integritu tak i normativní regulaci. S příchodem modernity se náboženství přesunulo do pozice jednoho ze subsystémů společnosti a jeho celospolečenské regulační funkce byly zpochybněny, víra se proměňuje v soukromou záležitost některých členů společnosti. [Keller, 2007, s. 88 – 89]

Sociální oblast prošla podobným posunem jako náboženství. Přestala být hlavním integračním principem všech oblastí života pospolitosti a tím byly vytvořeny předpoklady pro, řekněme, rozchod sociálna se společností. Sociálně neobsahovalo již více plně společnost (nebylo jejím prvním a posledním principem) a ani společnost plně neobsahovala sociálně. Sociálně se stalo pouhým subsystémem společnosti a bylo vykázáno jen do určitých míst, tj. neprostupovalo již vším (např. politikou a ekonomikou), ale bylo postaveno do pozice jednoho z mnoha specializovaných subsystémů, které fungují v rámci moderní společnosti a snaží se plnit jen své specifické úkoly. **Ochrana v kritických situacích není již, ať už v té či oné míře, součástí fungování každého sociálního útvaru, jak tomu bylo v předmoderních dobách, ale stává se součástí pouze dvou „míst“ v životě společnosti. První je součástí ostrůvků primární sociability (rodina), které zbyly poté, co se rozložila předmoderní pouta sociální ochrany, a druhé je součástí uměle budovaného systému sekundární sociability (sociální stát).** [Keller, 2007, s. 89]

Jinak a bez širších, provazujících souvislostí, ale o to jednoznačněji lze o všem výše popsaném říci, že [Večeřa, 1996, s. 57 – 58]:

1. Proces industrializace vedl k:

- dlouhodobému poklesu zaměstnanosti v zemědělství a podílu venkovského obyvatelstva,
- extenzivní urbanizaci,
- vytvoření vrstvy námezdních dělníků (bezzemků),
- vzniku potřeby kvalifikované, gramotné a spolehlivé pracovní síly,
- vnímání nezaměstnaností jako situace, kdy navzdory snaze nelze získat placenou práci,
- růstu zaměstnanosti tzv. bílých límečků a vytvoření střední třídy a v neposlední řadě
- k ohromnému zbohatnutí některých firem a jednotlivců a udržení dlouhodobého hospodářského růstu aj.

2. Růst počtu obyvatelstva a jeho měnící se sociální struktura (industrializace byla doprovázena rychlým růstem počtu obyvatelstva a dalšími sociálními změnami) způsobily:

- změnu formy rodiny a života v územní komunitě,
- nárůst rozdílu mezi těmi, co pracují, a těmi, co nepracují,
- pokles dětské úmrtnosti a
- růst délky lidského života, aj.

3. Nárůst významu států, které jsou budovány na národním principu, vedl ke snaze zajistit:

- vyšší vnitřní sounáležitost a konsenzus,
- centralizaci vládnoucí moci,
- rozvoj profesionálního státního aparátu,
- rozvoj státních kompetencí prostřednictvím technik státního dohledu a rozvinutých komunikačních prostředků aj.

4. Růst politické demokracie a politického občanství vedl k:

- expanzi institutu občanství,
- rozšíření volebního práva,
- rozvoji sociálnědemokratických stran,

- *růstu pozornosti věnované sociálním otázkám a podobně.*

Shrnutí:

V podkapitole jménem *Modernita, primární a sekundární sociabilita* jsme si ukázali souvislosti vzniku sektoru sekundární sociability (sociálního státu). Poukázali jsme na vlastnosti moderní společnosti, které přímo s existencí sociálního sektoru souvisejí a ty jsme alespoň stručně postavili do kontrastu se situací v tradiční společnosti. V rámci tradiční společnosti je sociální sféra jakýmsi „nadsystémem“, vše v sobě tedy nese prvky sociální, prvky (osobních) vazeb mezi lidmi. Jako příklad nám může posloužit situace, kdy se k ekonomickým statkům jedinec nemusí dostávat na základě efektivity, výkonu a přínosu své práce společnosti, ale například na základě privilegií v rámci pospolitosti plynoucích z jeho postavení v příbuzenském systému, z věku, původu atp. Nebo situace, kdy jedinec (ať už feudál nebo poddaný) není nějakým abstraktním, svobodným pracujícím v rámci anonymní, urbanizované společnosti, ale je členem konkrétní skupiny, s konkrétními vazbami k ostatním členům a z nich plynoucími závazky a povinnostmi, v rámci kterých je obsažena politická, ekonomická, právní i sociální činnost v jednom nerozlučném celku. **Sociální princip je tedy dominantním organizačním prvkem.**

Naproti tomu situace moderní je značně pozměněná a princip sociální (tedy princip vztahů, který definuje, kdo kam a ke komu patří a komu co z důvodu jeho pozice přináleží) se udržel jen v rámci již značně omezené, pozměněné a na významu potlačené užší či širší rodiny, nad kterou se klene mohutná, abstraktní, neosobní a generalizovaná stavba moderní společnosti se svými zvláště uzpůsobenými institucemi. Původně přirozeně vykrytalizovaná **primární sociabilita** byla doplněna o uměle zbudovaný sektor **sekundární sociability**, který se stal jedním z mnoha zvláštních subsystémů moderní společnosti. To znamená, že není dominantním principem, ale jen jedním z mnoha a jako takový se řídí pouze sobě vlastními imperativy. Stejně tak fungují i ostatní subsystémy, které, mají-li být pokládány za to, co o sobě tvrdí, se musí řídit zase svými specifickými příkazy. Například moderní ekonomický subsystém v sobě neobsahuje žádný poukaz na zajištění v případě krize. Obsahuje pouze imperativ zisku a pokud máme nazývat chování jedince či organizace jako ekonomické, musí v něm být dominantním prvkem v poslední instanci rozlišení toho, zda je aktuální provozovaná činnost zisková či

Sociální princip

Primární
a sekundární
sociabilita

ztrátová bez ohledu na to, zda podporuje nebo ohrožuje sociální integritu. V rámci ekonomického subsystému neexistují „smyslové orgány“, které by posuzovaly svou činnost z jiného než z finančního hlediska, a proto není jeho obsahem, účelem, schopností a ani povinnostmi sledovat nebo se zabývat tím, zda-li jeho běžný chod nerozkládá vazby mezi lidmi.

Zkuste si sami, svými slovy alespoň v duchu popsat celou situaci vzniku specializovaného sociálního sektoru na pozadí příchodu moderní společnosti. Co se změnilo oproti feudální společnosti? Které prvky se ve srovnání s minulostí proměnily? A které prvky zanikly nebo naopak nově vznikly?

2.2 Vznik a vývoj pojmu a instituce sociálního státu a významné postavy s ním spojené.

Pojem sociálního státu vychází z myšlenky, že podmínky života jedinců či skupin jsou i věcí veřejnou. Ovšem pojem sociální stát není ani zdaleka dávno zavedeným a jednomyslně užívaným termínem, ale naopak jde o termín značně kontroverzní. Někteří odborníci jej odmítají jako redukcující, jiní jako nepřesný, dalším jde zase o významovou vhodnost atd. Do vytváření a profilování pojmu samozřejmě také intervenují jazyková a kulturní specifika každé společnosti či země, která podbarvují význam a šíří chápání jeho obsahu. Z důvodu mezinárodně rozšířeného anglického termínu „welfare“ si konkrétně alespoň připomeneme, že i Velká Británie měla nemalé problémy s ustanovením jednoznačného výrazu označujícího to, čemu u nás povětšinou říkáme sociální stát. Ve stejném smyslu byly používány termíny jako např. societal state, societal service state, social security state, full employment state nebo welfare capitalism. Postupně se jako dominantní pojem nakonec vyprofiloval „welfare state“. [Smutek, 2005, s. 44]

Vznik a vývoj pojmu a instituce sociálního státu a významné postavy s ním spojené.

Terminologie

„Welfare“ se však jen těžko jednoznačně překládá a v zásadě je opisován jako vyjadřující či znamenající blahobyt nebo materiální a sociální podmínky pro blahobyt. V kontextu sociální politiky vyjadřuje welfare stav slušného žití. Čeština si sama nevytvořila žádný neologismus, kterým by reálný fenomén welfare state pojmenovala. I zde se můžeme setkat s řadou pojmů jako stát blahobytu, stát všeobecného blahobytu, stát sociálních služeb, **sociální stát** (tohoto termínu

Welfare

se v rámci textu držíme a budeme držet i nadále), dále například sociální kapitalismus, asistenční stát, stát sociálního zabezpečení, stát sociálních práv a další. Některé pojmy mohou být zavádějící (např. sociální kapitalismus) a mohou u nezainteresovaného čtenáře vzbudit zcela mylné pochopení. Jiné mohou působit zúžujícím dojmem a zkreslovat tak skutečný rozsah aktivit sociálního státu (např. stát sociálních služeb). Většina česky píšících autorů se ale nakonec přiklání při překladu pojmu welfare state k pojmu sociální stát. [Smutek, 2005, s. 44]

Pojem sociální stát (welfare state) tedy dnes již patří ke slovníku řady vědních oborů, jakými jsou především ekonomie, sociologie, právní vědy a politologie. Výraz welfare state je spojen se jménem anglického lorda **Williama Beveridge**, i když on sám jej nevytvořil. Jeho faktickým autorem byl anglický duchovní, který jej použil ve svém kázání. Podstatou jeho užití bylo kontrastovat **welfare state** s pojmem **warfare state**, který označoval tehdejší německý stát jako stát orientovaný na válku. Je to kontrast, který dává vyniknout faktu nebo víře, že welfare state je stát, kterému záleží na osudu jeho občanů. A to po útrapách 2. sv. války vyznělo vskutku příznačně. [Smutek, 2005, s. 45] V rámci každého současného státu je dnes používán nějaký ekvivalent pojmu welfare state. Nicméně, jak jsme již naznačili, v každé zemi je jeho obsah trochu odlišný.

pojem sociální stát

Beveridge

V Británii jde především o pojetí pojmu welfare pro celou oblast sociálních opatření, včetně zdravotnictví, sociálního pojištění a sociálních služeb. Ve Spojených státech amerických vyjadřuje skoro výlučně dávky sociální pomoci. Holanďané používají pro pojem welfare state termín, který lze přeložit jako pečující stát. I tento holandský ekvivalent je širší (stejně jako německý nebo španělský) než anglická podoba a zahrnuje nejen sociální služby zajišťované státem, ale také státní regulaci ekonomiky. [Smutek, 2005, s. 45]

V předchozí podkapitole jsme se zabývali **okolnostmi** a **podmínkami** vzniku mechanismu sekundární sociability. V této naopak tematizujeme **konkrétní fáze** často spojené s **jasnými koncepcemi**, které vědomě ovlivňovaly další směřování sociálního státu. Historie sociálního státu není jen historií (vědomých) koncepcí a slavných jmen s nimi spojených a stejně tak není ani historií nahodilou, bez konkrétních aktérů a osobností. Jak jsme si ukázali v předchozí podkapitole,

až smysluplné a vhodné podmínky pro existenci a utváření takové instituce umožnily její vědomou reflexi a další formování. A opět z druhé strany: Až konkrétní návrhy a vize umožnily plný rozvoj sociálního státu.

Obecně je vznik sociálního státu spojen s obdobím bezprostředně navazujícím na konec **2. světové války**. V anglosaských zemích je tento přístup podpořen faktem, že anglický termín welfare state se ustanovil v souvislosti se systémem sociálního pojištění, vypracovaným lordem **Williamem Beveridgem** v roce 1942. Po roce 1945 prodělával sociální stát skutečně ohromný vývoj a některými je toto období označováno jako „zlatý věk“. **Ale historie samotného sociálního státu je delší a dá se datovat do 80. let 19. století.** Sociální stát má za sebou více než stoletý vývoj od průkopnického období prvních pojišťovacích systémů až do současné etapy, která je charakterizována jako krize sociálního státu. Vývoj v jednotlivých státech byl samozřejmě velmi nerovnoměrný a proto není ani možné podat více než rámcovou etapizaci. V opačném případě bychom se museli soustředit na historii každého jednotlivého sociálního státu a na vývoj jeho mechanismů sociálního pojištění. [Večeřa, 1996, s. 58 – 59]

Obecně je možné vývoj sociálního státu ve vyspělém světě rozdělit do šesti základních období [Smutek, 2005, s. 56 – 61]:

1. **Období experimentálních počátků** (80. léta 19. století – 1930). Vznikají první pojistné systémy (úrazové, v nezaměstnanosti, penzijní, nemocenské). S těmito počiny je spojené jméno německého státníka **Otto von Bismarcka**. Zpočátku byla pojišťovací schémata dobrovolná a vztahovala se pouze na určité vrstvy obyvatelstva. Vznikala nová aktivní politika v oblastech jako vzdělávání, organizace nemocnic, léčba duševních nemocí a výpomoc v nezaměstnanosti.
2. **Období konsolidace** (1930 – 2. světová válka). Velká hospodářská krize urychlila přijetí opatření, která by byla jinak jen obtížně průchodná. Mimo jiné se začala nezaměstnanost spíše ztotožňovat s celospolečenskými příčinami než s individuálním selháním a začala být chápána jako základní sociální zlo. Britský národohospodář **John Maynard Keynes** analyzoval hospodářskou krizi a stal se zastáncem státem regulované ekonomiky. Na rozdíl od liberálů se Keynes přiklání k názoru, že v případě nezaměstnanosti nejde o vyhýbání se práci vůbec, ale že příčinou masové nezaměstnanosti je především technologický pokrok, který vytlačuje živou práci a chronický nedostatek poptávky v důsledku nedostatečné kupní síly obyvatelstva. To lze podle něj korigovat zásahy sociálního státu, který svými dávkami zvyšuje kupní sílu obyvatelstva a počet pracovních míst. Sociální stát bývá proto někdy označován jako keynesiánský stát.
3. **Období sociální přestavby** (1945 – 1962). Období budování moderního sociálního státu. Realizuje se reforma podle **sira Williama Beveridge**, který navázal na Keynese. Beveridge vytvořil odvážné, všem dostupné, přiměřené a integrované soustavy sociálního pojištění „od kolébky do hrobu“. Jádrem systému bylo především zabezpečení existenčního minima, vytvoření Národní zdravotní služby hrazené z daní, politika plné zaměstnanosti a příspěvky v nezaměstnanosti, rozvoj školství a příspěvky na bydlení.
4. **Období sociální expanze** (1962 – 1973). Sociální stát prodělává svůj zlatý věk, nezaměstnanost v západních státech prakticky mizí, životní úroveň roste a zvyšuje se podíl veřejných sociálních výdajů.

5. **Období stagnace** (1973 – 1980). Důvodem stagnace je náhlá ropná krize, hospodářská krize a prudký růst nezaměstnanosti. Ekonomický růst je o poznání pomalejší než růst sociálních výdajů a sociální stát se tak dostává do pasti zadlužení. Nezaměstnanost se od tohoto období stává stálou součástí tržních ekonomik a sociální stát se propadá do krize, kterou se dosud nepovedlo překonat.
6. **Rekonceptualizace sociálního státu, období pokusu o reformu.** (1980 – dosud). Krize sociálního státu tkví v ekonomické oblasti, hrubý domácí produkt nepokrývá stále rostoucí náklady na provoz státu. Objevuje se nově také politický aspekt krize – hrozí, že z občanské veřejnosti by se mohl vytratit sociální konsenzus se sociálním státem, který trval od druhé světové války. Důvodem je ztráta solidarity mezi lidmi, protože střední vrstvy nesou hlavní zátěž provozu sociálního státu, aniž by měly z důvodu svého postavení nějaký významnější nárok na to, co vlastně samy státu zaplatí. Dalším ze základních problémů je i krize demografická spojená s úbytkem ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Zkuste sami rozvést situaci po roce 1945. Proč je podle Vás zrovna tohle období obdobím, kdy sociální stát začal neuvěřitelně vzkvétat a prosperovat?

3. Sociální stát, jeho hlavní funkce a vlastnosti

- V kapitole si představíme definice a koncepty, které se snaží vystihnout co nejstručněji a nejpřesněji podstatu sociálního státu. Bude zmíněno, kdy o státě jako o sociálním státě obvykle hovoříme a kdy ne. Zmíníme se, co je jádrem sociálního státu, jeho samotným základem.
- Povíme si něco o nerovnosti ve společnosti, která je ústředním prvkem pro zdůvodňování existence nebo naopak neexistence sociálního státu. Řekneme si, jak je nerovnost chápána optikou historie, ideologie a vědy.
- Řekneme si něco o vztahu mezi sociálním státem a sociální politikou.
- Nakonec budeme mluvit o zcela konkrétních oblastech, ve kterých sociální stát působí.

3.1 Sociální stát

Sociální stát představuje instituci, kterou lze jen velmi pozvolna a uměle oddělit od fenoménů, jakými jsou moderní společnost, různé ideologie⁵⁰, stát, národní kultura aj. V celé studijní opoře proto pojednáváme o sociálním státě vždy v různých souvislostech a na pozadí různých historických a společenských událostí. V této podkapitole si sociální stát vymezíme pomocí několika definic, které se snaží nějak vyabstrahovat to podstatné. Bohužel, otázku sociálního státu se ještě nepodařilo nikomu jednoznačně definovat, proto je definic mnoho, všelijak se kříží, doplňují a překrývají. Na druhou stranu je mezi nimi, co se týče smyslu definice, velká shoda, ale to je zapříčiněno spíše abstraktní úrovní každé definice. Proto spíše než definicí zjistíte, co to je sociální stát a s čím souvisí, pročtením celé studijní podpory než přečtením nějaké, byť dobré definice. Na druhou stranu i definice mají své opodstatnění, protože umožňují ucelený pohled na problematiku a snaží se o jednoznačnou odpověď.

Sociální stát

Velký sociologický slovník poměrně výstižně a jednoduše říká, že **sociální stát představuje koncept státu, který pomocí redistribuce zajišťuje slušnou životní úroveň a sociální participaci všem občanům.** [Petrušek, et al., 1996, s. 1222]

Definice

⁵⁰ O ideologiích budeme detailně mluvit v příští kapitole. Nyní si jen pro potřebu porozumění řekneme, že ideologie můžeme prozatím chápat jako ekvivalent víry nebo přesvědčení. A stejně tak jak je mnoho věr, tak je i mnoho ideologií a každá má tu svou pravdu.

Podle Martina Potůčka je **sociální stát takový, v němž se prosazuje myšlenka, že sociální podmínky nejsou jen věcí jedinců a rodin, ale i věcí veřejnou. Každému občanovi se tak v závislosti na situaci dostává určitá uznaná míra podpory a pomoci.** [Potůček, 1999, s. 34]

Podle Libora Musila je **sociální stát státem, který v okamžiku oslabení nebo ztráty schopnosti občana zabezpečit sobě nebo těm, kteří jsou na něm závislí, očekávanou ekonomickou a sociální podporu, poskytuje právem ustanovenou pomoc. Občané tak nejsou závislí na dobrovolné pomoci příbuzných nebo spoluobčanů a na pomoc tak mají ze zákona nárok.** [Musil, 1996, s. 9]

Obecně lze říci, že sociální stát znamená redistribuci příjmů a důraz na vyrovnání příležitostí. Takto formulovaný sociální stát se ale dá uplatnit i na státy reálného socialismu. O socialistických (obecně o všech totalitních)⁵¹ státech se však z jistých důvodů jako o sociálních státech příliš neuvažuje a proto je nutné si stanovit určité výchozí předpoklady, které musejí být splněny, aby se dalo mluvit o sociálním státě.

Mezi ně patří hlavně:

- **liberální hospodářství,**
- **pluralitní demokracie a**
- **určitá decentralizace státní moci a správy.**

Demokratické státy, které postupně vytvářely sociální stát, jej budovaly současně shora, z iniciativ a aktivit státu a zdola na základě spontánních aktivit občanů a různých skupin a organizací, jejichž činnost stát podporoval a přebíral. [Večeřa, 1996, s. 26]

Nám blízkým příkladem totalitního státu je stát socialistický. V socialistických státech se buduje sociální politika výlučně shora, vytvářením tzv. sociálních jistot. Socialistický stát tak určuje, jaké mají lidé potřeby a jak je mohou a nemohou uspokojovat. Státní sociální politika je tedy monopolizovaná a je založena téměř výlučně na přerozdělování ze státního rozpočtu, který však při nízké efektivitě tvorby

⁵¹ Pojem totalita nebo totalitní stát se lidově používá jako synonymum pro totalitarismus nebo totalitářský stát. V textu používáme v tomto smyslu neoborný termín totalita, protože si myslíme, že je natolik zažitý, že by nebylo vhodné ho nahradit v odborné literatuře používaným termínem totalitarismus. Pojem totalitarismus je níže použit pouze jednou, pro účely definice.

zdrojů a jejich špatnému užití postačuje pouze na její zajištění na minimální úrovni. Taková státní politika přispívá ke všeobecné pasivitě, rezignaci, k posunu sociálních hodnot a norem ve směru k akceptování rovnostářské ideologie a ke ztrátě důvěry ve smysl osobního úsilí a snažení. Instrukce sociálního státu mnohých totalitních společnostech byly (jsou) velmi podobné těm ve společnostech demokratických. Ukazuje se proto, že sociální stát není vázán výhradně na demokracii a kapitalismus. Nedemokratické státní zřízení je ale problematika natolik svérázná, že v současnosti není zahrnována do vymezení sociálního státu. [Večeřa, 1996, s. 27]

***Totalitarismus** je princip politické moci vynucující si všemi prostředky neomezené disponování jí podřízenými osobami a vyznačující se politickou a ekonomickou diktaturou ve všech sférách společenského života. [Petrušek et al., 1996, s. 1325]*

Sociální stát je stejně jako každý stát především **politickým fenoménem**. Je výsledkem historického a politického vývoje. Při jeho vymezení bychom si měli položit alespoň tyto dvě otázky [Večeřa, 1996, s. 28]:

1. Kterými rysy se odlišuje sociální stát od státu, který bychom nemohli charakterizovat jako sociální?
2. Která opatření sociální stát realizuje? Co je mu vlastní?

To už se ale kruhem dostáváme zpět k definicím, které jsme si uvedli výše. Abychom se neopakovali a problém ještě zjednodušili, můžeme si základní funkce (nikoliv všechny) sociálního státu rozepsat bodově. Sociální stát zajišťuje [Večeřa, 1996, s. 29]:

1. sociální jistotu a bezpečí;
2. sociální suverenitu a důstojnost jedince;
3. blahobyt občanů;
4. snížení sociální nerovnosti a vyšší sociální spravedlnost;
5. standardní úroveň veřejných sociálních služeb;
6. zvýšení kvality osobního a společenského života;
7. legitimizaci společenského (politického) systému.

Upřednostňování různých složek a cílů sociálního státu záleží, jak si ukážeme ještě dále, na konkrétním sociokulturním klimatu dané společnosti.

3.1.1 Dekomodifikace

V předkapitalistických společnostech platily především zásady vzájemnosti, v kapitalistických zase tržní alokace.

Alokaci v ekonomickém významu lze chápat jako rozmístování nebo přidělování ekonomických zdrojů a hodnot. Pomocí tržního systému tak například člověk s určitou výší mzdy nebo platu získává možnost svou finanční odměnu, podle jejího rozsahu, proměnit ve zboží nebo služby, které jsou k dispozici na trhu.

Způsob alokace byl sociálním státem zejména v druhé polovině 20. století významně pozměněn v tom směru, že rozdělení zboží a služeb v rámci obyvatelstva přestalo být závislé pouze na jeho úspěších na trhu práce. **Postupně skrze sílící sociální stát získaly na důležitosti redistribuční systémy založené na jiných hodnotách než na ekonomickém výkonu. Mezi ně patří především solidarita s těmi, kteří na pracovním trhu z nějakých důvodů neuspěli nebo uspěli jen v omezené míře.** Pracovní síla, vědomosti a schopnosti jsou zbožím, se kterým jedinec přichází na trh. Toto zboží (komodita) je na trhu distribuováno podle ekonomického zákona nabídky a poptávky. [Smutek, 2005, s. 47]

Kdyby byl jedinec vystaven pouze nekontrolovatelným tržním silám, pokud by byl pouhou komoditou, tedy pokud by neexistoval sociální stát, mohlo by se mu lehce stát, že kdyby přišel z jakýchkoliv důvodů o práci, přišel by i o zdroje, které by mu v období bez stálého příjmu umožnily přežít, protože za takových podmínek by bylo veškeré zboží a služby rozdělovány tržním mechanismem. To znamená nejen potraviny, ale i právní ochrana, lékařská péče, vzdělání atd. Člověk bez práce by byl, bez ohledu na to z jakého důvodu nepracuje, v podstatě vyloučen ze společnosti. Komodifikovaná pracovní síla je velmi snadno zranitelná (nemoc, úraz, znehodnocení vědomostí a dovedností na pracovním trhu). Aby se něco takového nestalo, tak komodifikující vládu trhu vyvážil dekomodifikující sociální stát. Ten osvobozuje (lépe řečeno „odzbožňuje“, dekomodifikuje) jednotlivce od těch nejtvrdějších tržních tlaků i od nutnosti přijmout jakoukoliv práci za jakoukoliv mzdu. Sociální stát tak umožňuje důstojný život lidem v postproduktivním věku a nemohoucím, umožňuje nezaměstnaným hledat adekvátní pracovní pozice úměrné jejich schopnostem a vzdělání, zajišťuje lékařskou péči a vzdělání.

*Přesněji se hovoří o **dekomodifikaci pracovní síly** (to znamená osvobození od trhu práce) a o **dekomodifikaci statků a služeb** (distribuce veškerého zboží a služeb tak nepodléhá pouze logice tržních mechanismů). Některé zboží a služby by byly bez dekomodifikace nebo alespoň částečné dekomodifikace tak nákladné, že i v případě participace na trhu práce by si je mohl jen málokdo dovolit.*

Dekomodifikace je schopnost státu převzít odpovědnost za zajištění občana místo trhu. [Smutek, 2005, s. 47]

Stupeň dekomodifikace se samozřejmě v různých státech liší. Konkrétně o této problematice bude zmínka hned v příští kapitole, kde bude uvedena typologie sociálních států a jmenovité příklady. Jiná kvalita a kvantita sociálních služeb je poskytována z důvodu sociální, politické a kulturní situace v USA, ČR a nebo ve Velké Británii.

Pokuste se sami svými slovy definovat sociální stát. Co sociální stát je a co není?

Zamyslete se, za jaké situace může ve společnosti dojít ke znehodnocení vědomostí a dovedností a co to znamená.

3.2 Sociální stát a sociální politika

Problémů s vymezením sociálního státu je ohromná spousta. S čím provázat tuto tematiku, aby byla pochopitelná a nebyla zjednodušující? S vědou? Politikou? S nějakou společenskou institucí? To vše je možné. Co je pro nás skutečně důležité, je propojení sociálního státu a sociální politiky, protože sociální politika je (nejen) to, co sociální stát dělá.

Sociální stát
a sociální
politika

Proto je třeba spojovat sociální stát spolu se sociální politikou, byť je sociální politika sférou aktivit mnohem širších než jsou činnosti sociálního státu. Lze říci, že sociální politika formuje vztah jedinců a sociálních podmínek jejich života. Není (nebo alespoň ne vždy) jen záchrannou sítí před sociálními riziky, ale i činitelem aktivizace, která vede k uspokojování sociálních potřeb. **Sociální politika je vlastně vykonávána různými subjekty po staletí, se vznikem moderního státu však pomalu získává i institucionální a legislativní rámeček.** V různých státech je sociální politice věnovaná různá míra pozornosti. Někde tvoří sociální politika většinu vládních aktivit, jindy jen jejich malou část. Sociální politika je jednak politický proces, vztahující se k oblasti legislativy, přijímání zákonů, programů apod. na úrovni státu, jednak je pak praktickou činností. Sociální politika je činnost, která se snaží nebo má snažit o [Večeřa, 1996, s. 29 – 30]:

Sociální
politika

1. prospěšnost občanům;
2. svými způsoby a nástroji dosahovat ekonomických i mimoekonomických cílů;
3. užití nástrojů, umožňujících přerozdělovat od bohatých (bohatších) směrem k chudým (chudším).

„Sociální politika užívá politické moci k nahrazení, doplnění či modifikaci ekonomických aktivit tak, aby docílila výsledků, kterých ekonomický systém sám o sobě nemůže dosáhnout, přičemž je vedena jinými hodnotami než těmi, které vyplývají z působení volného trhu. (...) Jádrem sociální politiky tvoří sociální zabezpečení, sociální pomoc, zdravotní a sociální služby, bytová politika.“ [Večeřa, 1996, s. 30]

Z toho vyplývá, že sociální politika je v úzkém sepětí se sociálním státem. Šíře subjektů (činitelů, realizátorů) sociální politiky, stejně jako jejich objektů (adresátů), je podstatně větší. Přičemž není vždy vyloučeno, že subjekt může být zároveň i objekt sociální politiky. Z míry účasti státu na sociální politice vyplývá i důležitost ostatních činitelů. Je-li stát v sociální politice výrazně angažovaný, klesá důležitost ostatních činitelů a analogicky naopak.

Zopakujte si ze studijní opory Sociální politika I. další subjekty (případně i objekty) sociální politiky kromě státu.

3.3 Otázky sociální nerovnosti

Sociální nerovnost se realizuje v mnoha oblastech sociálního života. **Základními typy nerovnosti jsou nerovnost třídní, statusová a v nejrigidnější formě kastovní. S nimi souvisejí nerovnosti v příjmech, majetku, moci, privilegiích a prestiži. Sociální stratifikace je strukturovaná nerovnost celých sociálních kategorií, skupin nebo tříd na základě výše zmíněného.** Nejde jen o nerovnost v získávání zdrojů, ale i o schopnost a možnost jich využít. Ve středověku byla nerovnost legitimizována jako součást božího řádu. Na rozdíl od moderních společností, kde je možné vystoupit díky majetku a způsobu spotřeby o příčku výše, ve stavovské společnosti pouhý majetek nestačil. [Mareš, 1999, s. 15]

Otázky sociální
nerovnosti

3.3.1 Ideologické přístupy k nerovnosti ve společnosti

Linie myšlení o původu nerovnosti ve společnosti se postupem času vyčlenila přinejmenším na tři základní proudy: konzervativní, liberální a socialistický [Mareš, 1999, s. 16 – 17]:

Ideologické
přístupy
k nerovnosti
ve společnosti

1. **Konzervativní přístup k nerovnosti ve společnosti:** Konzervativci věří, že nerovnost je přirozenou součástí života, protože každý se přirozeně rodí do jiné rodiny, s jinými možnostmi a s jiným intelektem. Jakékoliv snahy o vyrovnání rozdílů jsou umělým zásahem do řádu světa.
2. **Liberální přístup k nerovnosti ve společnosti:** liberální myšlenková a politická tradice chápe nerovnost jako spontánně vzniklou a přirozenou a z hlediska fungování společnosti nutnou. Nerovnost je motor vývoje společnosti v nejširším slova smyslu, ale pro liberály především ve smyslu ekonomickém. Rovnostářství je dysfunkční, protože brání inovacím, podnikání, riskování a dynamizovanému konkurenčnímu vývoji ve společnosti obecně. Nerovnost motivuje k výkonu a učí lidi, jak se postavit na vlastní nohy a vzít svůj osud pevně do vlastních rukou.
3. **Socialistický přístup k nerovnosti ve společnosti:** socialistická myšlenková a politická tradice chápe nerovnost jako výraz nerovného přístupu ke zdrojům v důsledku existence privilegií nebo majetku. V marxistickém pojetí je založena na skutečnosti, že menšina kontroluje prostředky produkce (podnikatelé, kapitalisté) a většina jen svoji pracovní sílu (zaměstnanci, dělníci). Nerovnost je tradičně v tomto pojetí chápána jako nespravedlivá.

Bohužel se nám v této kapitole opět projevila naše známá bolest ohromné souvislosti všeho se vším. Konzervatismus, liberalismus a socialismus jsou ideologie a proto budou tematizovány obšírněji a v souvislostech v průběhu příští kapitoly. My jsme si prozatím řekli, že ideologii můžeme zjednodušeně chápat jako určitý názor, a teď ještě dodáváme, že je sdílen určitými skupinami ve společnosti.

Otázky nerovnosti a spravedlnosti samozřejmě nebyly a nejsou jen teoretickými rozepřemi několika intelektuálů. Široké vrstvy každé společnosti (ne)rovnost a (ne)spravedlnost zakoušejí každým dnem a to v nich přirozeně vyvolává spoustu otázek i emocí. Snaha jednou provždy překonat nerovnost ve společnosti byla

Velká
francouzská
revoluce

jednotčím prvkem řady sociálních hnutí, která se snažila naplnit své charakteristické představy o svobodě a rovnosti. Enormního významu nabyly tyto snahy na konci 18. století v podobě jednoho z prvních modernistických sociálních hnutí, **Velké Francouzské revoluce**. Ta zasadila skomírajícímu tradičnímu společenskému řádu smrtelnou ránu v podobě hesla „rovnost, volnost a bratrství“. Akcent na tu či onu složku této triády je dodnes přítomen v aktuálním politickém myšlení. [Mareš, 1999, s. 19]

Otázky rovnosti, spravedlnosti a vzájemnosti jsou otázky s přímou vazbou na problematiku sociálního státu, proto jsou tak důležité. Co jiného ve svém původním záměru totiž sociální stát dělá, než že se snaží o vyrovnání z mnoha úhlů pohledu nespravedlivého rozdělení bohatství ve společnosti (rovnost), že se snaží alespoň částečně osvobodit člověka z totality kapitalistického „svobodného“ trhu (volnost) a že poskytuje oporu těm méně šťastným (bratrství)? Ano, samozřejmě záleží na úhlu pohledu. Pro jednoho je sociální stát zbytečným přežitkem, pro jiného jedinou nadějí a pro dalšího nástrojem, který násilně uzurpuje část ze soukromého vlastnictví. Netvrdíme, že nelze na sociální stát pohlížet mnoha způsoby, ale pokud byly za projektem sociálního státu nějaké ideály, pak to byly ideály, které přinesla moderní doba. Ideály svobody, důstojnosti, vzájemnosti a rovnosti.

Rovnost příležitostí nebo výsledků?

Že jsou si občané před zákonem rovni (koncept sociálního občanství tvořící jádro sociálního státu) je sice podstatné, ale to ještě neznamená neexistenci sociálních nerovností. Značná socioekonomická nerovnost přetrvává bez ohledu na to, že se podařilo ustanovit občanská, politická a sociální práva. **Socioekonomická nerovnost se zakládá především na rozdílné výši příjmů, rozdílné úrovni vzdělání, rozdílném pohlaví, sociálním původu, ale i na rozdílech ve schopnostech, zdravotním stavu aj.** Sociální stát je tedy konfrontován s otázkou, kolik rovnosti moderní společnost potřebuje, kolik jí prospívá a kolik jí naopak ochromuje v závislosti na vytyčených společenských cílech. [Večeřa, 1996, s. 79]

Rovnost
příležitostí
a výsledků

V západní kulturní tradici se setkáváme přinejmenším se dvěma pojetími rovnosti, které má sociální stát prosazovat. Politika sociálního státu samozřejmě není striktně bipolární, ale plynule přechází z jednoho konce spektra k druhému, kdy jeden extrém je politika rovnosti příležitostí a druhý rovnosti výsledků. Mezi nimi pak leží množství více či méně kombinovatelných variant [Večeřa, 1996, s. 81 – 82]:

1. **Rovnost příležitostí:** jde o liberálně zabarvený koncept, který tvrdí, že má-li být trh spravedlivý, musí všichni dostat stejnou šanci. Sociální stát má tedy především prostřednictvím výchovy a vzdělání kompenzovat individuální handicap a šance slabších. Jde nicméně jen o těžko nedosažitelný ideál
2. **Rovnost výsledků:** jde o socialisticky podbarvený koncept rovnosti. Jeho podstatou je distribuční rovnost zboží a služeb. Usiluje tedy o naplnění hesla „každému podle jeho potřeb“. Nesleduje se jen uspokojení životního minima, ale jde o výraznou redistribuci příjmů a sociální transfery.

Oba principy, jak jsme si naznačili, nelze pojímat alternativně. Většinou se prolínají, i když je v závislosti na vládnoucí politické straně favorizován jeden nebo druhý.

To, jak lidé sociální nerovnost vnímají, je mnohdy důležitější než to, jaká ve skutečnosti je. I malá nerovnost může být za jistých okolností pocitována jako silně nespravedlivá a vyvolávat velké sociální napětí. Při přijímání sociálních opatření je třeba respektovat vývoj představ populace o sociální spravedlnosti. Jen tak může sociální stát fungovat optimálně v realitě i v očích veřejnosti (což jsou neoddělitelně spjaté fenomény). [Večeřa, 1996, s. 83]

3.3.2 Nerovnost a solidarita v historii moderní společnosti

V tradiční společnosti se lidé příliš nespolehnali na charitu a veřejnou podporu. Spíše se obraceli na sociální síť sousedských, rodinných nebo třeba cechovních vazeb. Pomoc chudým tak ležela na bedrech komunity, případně na centrech s širším dosahem (opatství, feudální dvory, velká města). Pozvolně vznikající národní stát se do těchto aktivit stále více zapojuje. Od modifikace městského práva až po vznik prvních chudinských zákonů a dále. Je samozřejmě otázkou, jak a hlavně proč se v Evropě na počátku industriální modernity začínají tak vehementně rozvíjet široké systémy péče o chudé v měřítku národního státu. V základech se dá rozlišit dvojí, jen zdánlivě protichůdná motivace společnosti: její **altruismus** a její **egoismus** [Mareš, 1999, s. 144]:

- na jedné straně opravdový humánní zájem o nouzi a utrpení bližních. Pocit solidarity s těmi, co neudrželi krok z důvodů svých handicapů nebo diskriminace;
- na druhé straně snaha udržet sociální smír a stabilitu existujícího sociálního řádu jako podmínky pro zajištění dalšího nerušeného ekonomického růstu. Jasný zájem privilegovaných vyhnout se kriminalitě, sociálním nepokojům a dezorganizaci, které by ohrozily jejich pohodlné postavení. [Mareš, 1999, s. 145]

3.3.3 Pohled na sociální nerovnost ve vědě

Jednání každého jednotlivce je usměřováno a kontrolováno společností, ve které žije. Každá společnost má své **hodnoty** a **normy** a jejich dodržování nebo naopak porušování je (alespoň teoreticky) odměňováno nebo trestáno. Jednotlivec, který dodržuje předepsané normy a sleduje ve společnosti uznávané hodnoty je pak (alespoň teoreticky) „odměňován“ lepšími pozicemi v systému. [Petrušek, et al., 1996, s. 684]

Je třeba si uvědomit, že jde o jev především moderní. V rámci feudální společnosti je možnost zvrátit životní osud minimální, jelikož jedinec je určen okolnostmi, do kterých se rodí. Překonat systém nerovnosti založený na dědičných právech, stavovských privilegiích atp. je značně obtížné, spíše však nemožné.

Nerovnost
a solidarita
v historii
moderní
společnosti

Altruismus
a egoismus

Pohled
na sociální
nerovnost
ve vědě

Samozřejmě i v tradiční společnosti existuje jistý prostor ke změně, ale ve srovnání s moderními společnostmi je naprosto zanedbatelný.

Pojem sociální nerovnosti je však značně problematický a čistě teoreticky obtížně uchopitelný, protože, jak už jsme se zmínili, pojem nabývá smyslu hlavně tehdy, když je nerovnost považována za sociální problém, tedy s nástupem moderní společnosti, kdy také vznikají hnutí za sociální rovnost. **Krizy ve společnostech nevznikají proto, že jsou nerovně uspořádány, nýbrž až tehdy, nedaří-li se existující nerovnosti věrohodně ospravedlnit.** Diferenciace všech historicky známých společností do vrstev lišících se podílem na moci, statcích a prestiži je v zásadě daná nedostatkem žádaných statků a služeb. **Na rozdíl od některých moralizujících ideologií nepřipisuje věda sociální nerovnosti nutně negativní hodnotu.** [Petrušek, et al., 1996, s. 684]

Závěr:

V kapitole jsme se ve stručnosti podívali, lidově řečeno, na to, proč někdo má a někdo ne. Pokud si uvědomíme, že existují lidé zdraví a lidé nemocní, lidé pocházející z podnětnějšího rodinného prostředí a lidé s horším rodinným původem, lidé inteligenčně více disponovaní a lidé méně disponovaní, tak si i uvědomíme, že se nemůžeme vyhnout otázkám po příčinách tohoto stavu. A podle toho, jaké stanovisko společnost zaujímá, tak i formuje svou sociální politiku realizovanou sociálním státem. Je to sice v určitých aspektech hledisko idealistické a jak jsme si řekli, mohou existovat humánních hodnot prosté důvody pro existenci sociálního státu, ale nikoliv naivní.

Ideály vzájemnosti a solidarity jsou totiž přímo zakořeněny v heslech, které přinesla moderní doba. Přesto je vždy dobré ptát se, pro koho je daný stav věci výhodný a pro koho ne, bez ohledu na to, co se říká. Na druhou stranu nelze pominout, že lidé vybudovali společnost, která se různými způsoby angažuje v pomoci chudým, nemocným, bezbranným a diskriminovaným. A nakonec, nikoliv však v neposlední řadě.: Což nelze obě hlediska propojit? Nemůže být dobrý skutek umocněn i zájmem jeho vykonavatele? Cožpak je nepředstavitelné, že sociální stát jako instituce funguje ve společnosti z důvodu humánních hodnot a stejně tak z důvodů sociální kontroly a pacifikace potenciálních buřičů?

Myslíte si, že lze dosáhnout souladu i mezi těmito dvěma zdánlivě naprosto rozpornými hledisky? Argumentujte.

Každopádně se sociální stát (ať už z jakýchkoliv důvodů) přednostně soustředí na jedince nebo skupiny nějak znevýhodněné. Proto je důležité alespoň rámcově porozumět tomu, proč ve společnosti nemají všichni stejnou startovní pozici nebo možnosti, protože potom porozumíme tomu, co vlastně a pro koho sociální stát dělá a že jeho aktivity jsou založeny právě na tom, že ne všem bylo stejně dáno nebo přáno (ať už aktuálně nebo permanentně).

Jednu z následujících otázek si vyberte pro zpracování posledního písemného úkolu nutného k získání zápočtu. Rozsah práce by měl být v rozmezí dvě až tři normostrany.

Pokuste se o sebereflexi vlastního životního osudu. Co Vás podle vlastního uvážení v „boji s ostatními o výsluní“ privileguje a co Vás naopak omezuje? Zkuste své úvahy rozšířit i za hranice běžně uvažovaných intelektových schopností a zaměřte se i na podmínky, ze kterých pocházíte, tedy na vlivy a vzory, kterým jste byli vystaveni a které významně spoluvytvořily vaši strukturu osobnosti i vaše horizonty a možnosti.

K jakému z obou pólů (rovnost příležitostí nebo rovnost výsledků) se podle Vás v současnosti kloní vládní politika České republiky? A ke kterému konceptu mají blíže občané České republiky? Myslíte si, že pokud je většina občanů například pro alternativu rovnosti příležitostí, že bude nutně stejná i vládní politika v zemi? Je možné, aby se občanská společnost a vláda rozcházely, a nebo je v demokracii vůle vlády vždy vůlí lidu? Zkuste se nad danou problematikou v nejrůznějších kombinacích zamyslet a pokuste se každou ze svých odpovědí zdůvodnit. Zkuste přijít na to, které faktory podporují soulad mezi občany a vládou a které, pokud takové najdete, mohou způsobit rozkol mezi většinou ve společnosti a vládním programem.

3.4 Obsah sociálního státu

Sociální stát zajišťuje pro své občany skrze nejrůznější instituce a prostředky různorodé spektrum asistencí, aktivit a statků. Mezi základní prvky sociálního státu

patří sociální zabezpečení, péče o zdraví, zabezpečení v nezaměstnanosti a vzdělávací politika.

3.4.1 Sociální zabezpečení

Státem poskytovaná sociální ochrana se týká nejširší oblasti aktivit sociálního státu, kterou je sociální zabezpečení. Tomuto pojmu je ovšem (opět) přikládán různý význam. V užším významu se sociálním zabezpečením myslí důchodové zabezpečení a některé služby sociální péče. Jindy je sociální zabezpečení ztotožňováno se sociálním pojištěním, zajišťujícím příjem v případě nemoci, úrazu, stáří a nezaměstnanosti. **V širším pojetí, které je pravděpodobně nejadekvátnější, se k tomuto pojmu zařazují právní, finanční a organizační nástroje a opatření, které se snaží kompenzovat nepříznivé sociální a finanční důsledky různých sociálních událostí, případně je jejich snahou takovým situacím předcházet.** Mezi základní sociální události, které jsou obsáhnuty schémata sociálního zabezpečení, obecně patří [Večeřa, 1996, s. 86 – 87]:

- chudoba;
- invalidita;
- nemoc a úraz;
- závislé dětství a mládí;
- mateřství a rodičovství;
- stáří;
- smrt živitele;
- nezaměstnanost.

3.4.2 Péče o zdraví

Péče o zdraví se v řadě sociálních států váže na sociální (zdravotní) pojištění. **Největším problémem této sféry v posledních několika desetiletích je její ohromné prodražování. Od 60. let dvacátého století rostou výdaje ve zdravotnictví rychleji než národní důchod.** Snaha o zvládnutí této situace často naráží na nesoulad hodnot ekonomických a lékařských. Strategie redukcí výdajů se realizuje především pomocí plateb za výkon, omezování rozpočtů nemocnic,

placení rodinných lékařů, omezování přístupu ke specializovaným službám, stanovení seznamu nehrazených léků a podobně. [Večeřa, 1996, s. 93]

3.4.3 Zabezpečení v nezaměstnanosti

Nezaměstnanost jako sociální problém se aktualizovala a proměňovala podle společenských podmínek a přístupu k ní. Vznik sociálních států spojený s vytvářením prvních soustav sociálního pojištění neponechal stranou ani pojištění v nezaměstnanosti, i když bylo zavedeno jako poslední stupínek za pojištěním nemocenským, úrazovým a penzijním.

Události v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století přinesly znepokojující vývoj směrem k dlouhodobému charakteru nezaměstnanosti. Desetiprocentní nezaměstnanost se v řadě zemí stala běžnou realitou. Výsledkem tohoto neutěšeného stavu byla změna pohledu na nezaměstnanost a nová, aktivní orientace v politice zaměstnanosti. Vedle dobrého informačního systému o volných místech, širokého a velkorysého systému rekvalifikace a dalšího vzdělávání a podpory vytváření nových pracovních míst je nakonec nejúčinnější (a za současných podmínek také nejtěžší) aktivní politikou zaměstnanosti dobrá hospodářská politika. [Večeřa, 1996, s. 95 – 97]

3.4.4 Vzdělání

Veřejné vzdělávací instituce nevznikají samozřejmě až se vznikem sociálního státu jako celku, nicméně z vývoje sociálních států vyplývá zkušenost, že rozvoj vzdělání může výrazně napomoci růstu sociálního státu. **Vzdělání totiž představuje jeden ze strategických prvků neustálého rozvoje moderní společnosti.** Hromadný charakter vzdělání, který se v moderních státech stal postupně průvodním jevem, nemění nic na skutečnosti, že sociální dostupnost vzdělání představuje významnou sociální distribuci příležitostí a spoluurčuje tak sociální nerovnost. Vzdělanostní šance jsou určeny především čtyřmi faktory [Večeřa, 1996, s. 97 – 100]:

1. požadavky na kvalifikovanou pracovní sílu pramenící z ekonomického a společenského rozvoje (společenská poptávka);
2. rozdílností sociálního ocenění vyššího vzdělání oproti nižšímu. Vyšší vzdělání je tak garantem sociálního statusu;
3. dostupností vzdělávacích institucí pro potenciálního uchazeče;
4. orientací vzdělávací politiky.

Vládní politika v oblasti vzdělání je zaměřena především na uspokojení požadavků společnosti s (post)industriálním⁵² způsobem výroby. Naopak minimálně nebo spíše vůbec ne na redukování nerovností vzdělanostních příležitostí. Rozšíření vzdělanosti tak úplně nenaplnilo očekávání snížení sociálně-ekonomické nerovností ve společnosti jako jednoho z proklamovaných cílů sociálního státu.

V čem všem podle vás tkví nerovnost v přístupu ke vzdělání?

⁵² O postindustrialismu viz. poslední kapitola.

4. Ideologie a hlavní typy ideologických realizací sociálního státu

- Kapitola bude rozdělena na čtyři podkapitoly. První z nich se bude zabývat problematikou ideologií obecně. Druhá bude popisovat konkrétní politické ideologie, které přímo ovlivňují podobu státu a sociálního státu. Třetí bude popisovat jednotlivé, na různých ideologiích založené typy sociálního státu a čtvrtá jen doplní problematiku ideologií v rámci moderní industriální společnosti.
- V první podkapitole bude řečeno, co vůbec chápeme pod pojmem ideologie a bude naznačeno, jak ideologie fungují či mohou fungovat, jak vznikají a jaké je jejich místo ve společnosti.
- V druhé podkapitole se zaměříme na konkrétní politické ideologie, které ovlivňují charakter sociálního státu, tj. principy redistribuce, míru a způsob dekomodifikace, podstatu zásahů do tržního systému atp.
- V třetí kapitole si všechno uspořádáme a „zaškatulkujeme“ do jedné z možných typologií, které máme k dispozici.
- Ve čtvrté kapitole se dozvíme, jak ideologie působí v rámci komplexu moderní společnosti.

4.1 Ideologie

Ideologie jsou problematika téměř bezbřehá, takže nalézt v ní jednotný řád je téměř nemožné a její obsah by mohl být náplní samostatného textu, který dalekosáhle překračuje záměr této studijní opory. V našem případě nám půjde o obecnou charakteristiku, která se opírá o záměr určitého vhledu, spíše než o pojmovou preciznost. Proto záměrně vybereme jeden přístup, na kterém bude, jak doufáme, snadno vysvětlitelný celý náš záměr.

Ideologie

Pojem ideologie byl už za dobu své existence používán v tolika významech, že pravděpodobně není vůbec možné podat jakoukoliv jednotnou definici, na které by se všichni odborníci shodli. Této problematice se věnovali autoři jako K. Mannheim,

Ch. Lord, K. Marx, F. Engels, C. Geertz, H. Arendtová a skutečně mnoho dalších.
[Šaradín, 2001, s. 5 – 56]

Neexistuje tedy žádná jednotná, všeobecně uznávaná definice pojmu ideologie. Důvodů je mnoho. Ti, kdo s tímto pojmem pracují, ho používají jak v pozitivních a negativních, tak i v neutrálních významech. Za dvě století své existence prošel pojem vývojem, který jej ovlivnil a zbarvil různými konotacemi, symboly či událostmi. Odlišně se projevuje také v různých sociálních kontextech. A v neposlední řadě je ideologie jinak chápána na půdě politologie, sociologie či filosofie. [Šaradín, 2001, s. 49]

Jeden z úhlů pohledu říká, že za ideologie může být považováno vše, s čím „pracuje“ člověk v jakékoliv oblasti a v jakékoliv době. Ideologie se v takovém pojetí blíží podobně neurčitému, ale stejně tak všeobsažnému pojmu, jakým je kultura.⁵³ Ideologií jsou tak veškeré výroky, názory, pravdy, slova, víry a přesvědčení, ideologií v takto širokém pojetí je nebo v jejím poli se pohybuje věda, politika, umění, právo, morálka, jazyk, vlastně cokoli, co člověk zná a vůbec může znát. Je to tedy oblast veskrze totální (všezahrnující a všeprostupující), kterou nikdo nemůže, stejně jako svůj stín, překročit. Jedná se o pojetí blízké nebo totožné pojetí, ke kterému dospěl **K. Mannheim**, když zavedl termín **totální ideologie**. Tím je, jednoduše řečeno, možné obsáhnout veškeré kulturní aktivity jakéhokoliv člověka, tedy veškeré aktivity, které nemají přímý původ v jeho biologické přirozenosti.

Totální
ideologie

Potřeba spánku nebo jídla je člověku daná od přírody. Nikdo nemusí narozené dítě učit, že musí spát. „Vš“ to samo. Ovšem to, kdy člověk může spát a kdy spát nesmí, jak může jíst a jak ne, již není oblast biologicky nutná, ale vzniklá a ovlivněná kulturně.

Totální, či radikální pojem ideologie, je ideologií nějakého období nebo nějaké historicky, sociálně konkrétní skupiny ve smyslu tom, že určuje vše, co tato společnost nebo skupina tematizuje či je schopna myslet. [Mannheim, 1991, s. 110]

⁵³ Nechceme zaměňovat pojem kultury s pojmem ideologie. Každý pojem vyvěrá z jiného přístupu a vznikl za jiných podmínek. Jejich souřadnost má v textu sloužit primárně k objasnění předkládané látky.

Toto pojetí je možné si přiblížit tak, že člověk se rodí do nějakého jinými lidmi v průběhu dějin „předpřipraveného“ světa, ve kterém se neumí přirozeně pohybovat od samého narození. Žádný člověk se nerodí s vírou v jednoho boha či s mateřským jazykem. Tomu všemu se učí od svého sociálního okolí, které mu specificky interpretuje a zprostředkovává svět, učí ho mluvit, „správně“ myslet, rozlišovat podstatné a nepodstatné, dobré a špatné. To, že v průběhu vyrůstání či života se může stát a také se to většinou děje, že člověk své primárně vštípené pojmy a kategorie přehodnocuje, nic na tomto základním faktu nemění.

Zachytíme-li se tohoto východiska, tak bytí, tedy to, jak a kde člověk je, kde se narodí, vyrůstá a žije, určuje jeho vědomí, tedy to, co a jak člověk ví a chápe, co vidí a o čem je schopen mluvit a myslet, co považuje za správné a co za špatné.

Takže ideálně-typicky řečeno, každá jednotlivá společnost se pohybuje v mezích určitého řádu, který je všeobsažný. Otázkou tedy logicky může být a je, jak je možné, že v rámci jedné společnosti můžeme narazit na velmi různorodé pohledy na tutéž věc? A tato otázka zní ještě naléhavěji, když si odmyslíme „snadná“ řešení v podobě mísení různých názorů a myšlenek z rozdílných kulturních a společenských prostředí. Nebo, že v rámci každé společnosti existují různé pozice v sociální struktuře, které jsou odlišné a tudíž (jak jsme si uvedli výše) jejich bytí produkuje specificky zabarvené vědomí, takže i různé názory a hodnoty.

Tím máme na mysli, že jinak je člověk socializován v dělnické rodině a jinak v rodině, kde jsou všichni její členové vysokoškolsky vzdělání. Určitě si každý z Vás někdy všiml toho, že lékaři nejenom že vykonávají jinou profesi než dělníci, ale, že i jinak vypadají, jinak se chovají a jinak mluví. A to i v soukromí! Stavební dělníci při své práci klejí, často (byť by v práci neměli) popíjejí pivo a mají špinavé ruce. Už z Vás někdy někdo narazil na lékaře, který by si při výkonu svého povolání (tedy před pacientem) odplivl, dal hlt piva a od plic zaklel? Možné to samozřejmě je, ale je to spíše výjimkou, než pravidlem. Tento trochu stereotypní příklad snad pomůže pochopit obecný fakt, že v rámci jedné společnosti nejsou socializováni všichni stejně.

Jistěže primární socializací se člověk nestává lékařem nebo dělníkem. Tím nebo oním se stává samozřejmě v rámci své vzdělávací dráhy, ale to, jakou vzdělávací

dráhu člověk nastoupí mimo jiné ovlivňují faktory primární socializace v rámci rodiny. Proto je pravděpodobně, že jedinec, socializovaný v prostředí dělnické rodiny, získá jiné vidění světa než jeho vrstevník, narodivší se v rodině vysokoškoláků, protože právě jeho rodiče mu zprostředkovávají jiný obraz světa a jeho místa v něm.

Ano i to jsou nemalé, dokonce zásadní principy, díky kterým se společnost proměňuje, respektive v rámci ní samé jsou zjistitelné různé pohledy na tutéž věc nebo otázku. Směřujeme zde ale k něčemu trochu jinému – k fundamentální otázce, jak to, že je moderní společnost ze své vlastní podstaty názorově různá a přesto jde o jednu společnost? Možná Vám to nepřijde nijak neobvyklé a je to pochopitelné, protože všichni jsme členy moderní „mnohonázorové společnosti“, ale jak si ukážeme dále, není to rozhodně v historii samozřejmý jev. Spíše naopak. Důvodem, proč se nad tímto „samozřejmým“ faktem pozastavujeme je, že nám jde z podstaty problému především o společnost tzv. moderní a také proto, že pluralitní situace je skutečně ve známé historii jev ne zrovna obvyklý (a pro nás, v další části kapitoly, zcela zásadní) a proto si zaslouží zvlášť podtrhnout.

Nemusíme chodit pro příklady příliš daleko. Stačí si předestřít, jak vypadala Evropa ve středověku a jak vypadá nyní. Středověká Evropa je výrazně charakteru monopolního, zatímco současná, moderní Evropa, je charakteru pluralitního!

Monopol znamená, že sféra totální ideologie⁵⁴ je udržována jedinou tradicí. Být členem takové společnosti znamená přijmout jedinou tradici a žít v jejím rámci. Jak jsme si řekli, je-li člověk odkázán ve svém chápání na totální ideologii (na kulturu společnosti, do které se narodil), tak ta, je-li z jediného masivního bloku, příliš prostoru k tolerovanému a alternativnímu pohledu na svět nedává. Lidé, kteří se přece jenom nějakými nedopatřeními ocitají mimo rámec takové společnosti (ve smyslu chápání světa), byli společností označeni za heretiky nebo kacíře nebo třeba blázny a byli často izolováni nebo dokonce likvidováni. V takovéto společnosti nejsou a ani nemohou být žádní vlivní a tolerovaní soupeři, kteří v jejím rámci

⁵⁴ Na tomto místě se budeme držet knihy Sociální konstrukce reality, ve které se s pojmem totální ideologie na rozdíl od Mannheimova příspěvku npracuje. Totální ideologie je nahrazena pojmem symbolický svět, ale významově se jedná o souřadné termíny. Sice je není možné zaměňovat, ale nám nejde o pojmovou přesnost, ale o pochopitelnost, takže se budeme držet i v tomto myšlenkovém přístupu pojmu, který jsme si již vysvětlili.

předkládají různé výklady světa. Takové jsou všechny tzv. primitivní společnosti a s určitými obměnami to platí i o nejstarších civilizacích. To samozřejmě neznamená, že v takové společnosti nemůže existovat nějaký skeptik a že všichni jsou v chápání světa „na jedné lodi“. Spíše to znamená, že alternativní postoj k realitě není společensky organizován tak, aby představoval jeden z uznávaných pohledů na svět. Společnost středověkého křesťanství není rozhodně společností primitivní nebo archaickou, ale přesto byla společností s výrazným monopolem na výklad světa, (s výrazně monopolní totální ideologií, lze-li to tak říci). [Berger, Luckmann, 1999, s. 120 – 122]

Naproti tomu je situace ve většině moderních společností pluralitní.⁵⁵ To znamená, že v nich existuje určité sdílené jádro (synonymum toho, co jsme nazvali totální ideologií), které nese všemi sdílené základní významy a hodnoty a je považováno za dané. Navíc jsou ale v moderní společnosti přítomny, řekněme, dílčí světy, existující vedle sebe a přizpůsobující se sobě navzájem, které můžeme nazvat **partikulární ideologie**.

Pluralitní
moderní
společnost

Partikulární
ideologie

*Pojem partikulární ideologie je komplementární s pojmem totální ideologie. Partikulární, nebo-li jinak řečeno také dílčí či částečná ideologie, je vidění, chápání, myšlení a nazírání téhož sociálního světa v různých odstínech. Jednoduše řečeno, je to vnímání téhož, všem členům společného sociálního světa z různých úhlů pohledů. To je právě situace typická pro moderní společnost. V jejím rámci, jak bylo řečeno, existuje **sdílené hodnotové jádro** (společný základ, který je všemi přijímán, je nezbytnou podmínkou k tomu, abychom mohli vůbec mluvit o jedné společnosti!), ale zároveň existuje v užších nebo širších mezích prostor pro **alternativní výklad společného světa**. Tak vznikají na podkladu totální ideologie ideologie partikulární.*

Partikulární ideologie jsou v rámci moderní společnosti usměrněny a nejsou vůči sobě v otevřeném (např. násilném) konfliktu. Ten je nahrazen různou mírou tolerance a někdy dokonce spolupráce. Předpokladem takové situace je městská společnost, s rozvinutou dělbou práce, s tím související značnou rozrůzněností

⁵⁵ V textu se zabýváme především euro-americkým prostorem, proto odhlížíme od různých zvláštních případů v jiných částech světa. Některé společnosti, byť jsou moderní, tak nemusejí být pluralitní, demokratické. Jsou to samozřejmě nejrůznější elitářské režimy.

společenské struktury a s vysokým ekonomickým přebytkem. Tyto podmínky jsou typické pro moderní industriální společnosti. [Berger, Luckmann, 1999, s. 122 – 124]

Sdíleným jádrem moderní společnosti, její totální ideologií, může být například všeobecné uznání práva na soukromý majetek, rovnosti před zákonem nebo uznání základních lidských práv. Naopak dílčími, partikulárními ideologiemi jsou například různé názory různých skupin obyvatelstva na sociální politiku, přijatelnou míru daňové zátěže nebo na způsob poskytování zdravotní péče.

Pro moderní dobu je, v protikladu ke středověké situaci, rozhodující, že monopol církevního výkladu světa, jako jediného myslitelného, se rozpadl a dal vzniknout pluralitní situaci. [Mannheim, 1991, s. 65]

Z toho všeho nám nakonec plyne, že neexistuje žádný objektivní standard pravdivosti, jímž by bylo možné ideologie poměřovat. Přemýšlet o ideologii nebo ideologiích v termínech pravdivý-nepravdivý znamená přehlížet jejich podstatu, totiž že v sobě ztělesňují hodnoty, sny a tužby. Nikdo nemůže „dokázat“, že jedna ideologie je spravedlivější než druhá. Není možné nijak testovat, zda-li je jedna představa o tom, co to znamená svoboda, blíže „skutečné“ svobodě než druhá. Ideologie neexistují proto, aby obstály v nějaké logické analýze, ale protože jednotlivcům a skupinám pomáhají orientovat se ve světě, ve kterém žijí. Přesto je vnitřní podstata ideologií natolik zvláštní, že svým zastáncům dává pocit kontaktu s pravdou. Každá skupina nebo společnost je tak přesvědčena o svých pravdách a není na tom nic zvláštního, protože každá společnost má své ideologie. [Heywood, 2005 s. 32]

Závěr:

V podkapitole jsme se zaměřili na ideologie a na jejich vztah k moderní společnosti, především k její historické specifitě, názorové pluralitě. To nebylo samoúčelné, protože chápeme-li základy, můžeme lépe rozumět speciálním případům, kterými jsou základní **moderní politické ideologie**, které vedle sebe a proti sobě existují v rámci jedné (moderní) společnosti. Jsou pro nás nejdůležitějším příkladem toho, co jsme označili jako partikulární ideologie. Než

Moderní
politické
ideologie

se dostaneme k naprosto konkrétním příkladům, tak se ještě chvíli pozastavíme právě nad problematikou dílčích ideologií v jejich politické podobě.

Partikulární ideologie existují v rámci sjednocujícího rámce totální ideologie. Jinak řečeno, jednotlivé názorové rozdíly existují uvnitř společného kulturního světa. Podstatným rysem partikulárních ideologií⁵⁶ je, že tentýž (společenský) svět (tedy svět totální ideologie, tedy celé kultury se všemi jejími možnými významy) je **interpretován různými způsoby, v závislosti na konkrétních zájmech existujících v dané společnosti.** To znamená, že nejenže existují různé principy chápání téhož světa, ale tyto principy nejsou většinou vystavěny na neutrálních pohledech, ale právě naopak jsou často spjaty s určitými zájmy skupin ve společnosti. [Berger, Luckmann, 1999, s. 123] Takže například na základní otázky toho, co je a co není legitimní v redistribuci bohatství, se dívají jednotlivé více levicové či více pravicové politické ideologie různě. Jejich různé úhly pohledu nezávisí ani tak na ideálech objektivní pravdy, ale právě na tom, že zastánci každého z těchto táborů prodělali určitou životní společenskou zkušenost s moderními institucemi (sociálního) státu, trhu či rodiny, kterou poté vztáhli v moderních společnostech k základním kategoriím svobody, výkonu, solidarity či spravedlnosti a podle toho jim vtiskli svůj úhel pohledu, své zvláštní zbarvení. [Berger, Luckmann, 1999, s. 84]

Shrnutí:

V podkapitole nám šlo především o pochopení, proč je moderní společnost pluralitní, tedy proč v ní vedle sebe dokáží existovat často velmi rozdílné úhly pohledu a hlavně zájmy, týkající se jedné věci, problému či otázky. Zájmy různých sociálních skupin si často, lidově řečeno, „lezou do zelí“, přetahují se o jednu věc, aniž by to (alespoň většinou) vyústilo v krvavý konflikt, rozpad společnosti nebo v jiný tragický závěr. Řekli jsme si, že je to možné proto, že například na rozdíl od situace ve středověku, která byla monopolní a tedy velmi nevráživá proti jakékoliv jinakosti, je současná moderní společnost ze své podstaty většinou společností pluralitní, tedy v určitých mezích i tolerantní. Meze plurality

⁵⁶ Dále o nich v souladu s konvencí budeme mluvit již pouze jako o ideologiích. Těžkopádný a od Mannheima vypůjčený termín partikulární ideologie nám sloužil především jako nástroj pro orientaci v problému a jako kontrast k pojmu totální ideologie. V současnosti se běžně používá pouze termín ideologie, tak jak jsme si ho vyložili ve smyslu partikulární ideologie.

a tolerantnosti moderních společností nejsou bezbřehé, protože i v jejich rámci existuje a máme-li vůbec mluvit o jedné společnosti, také musí existovat určité sdílené jádro, které je s mlčenlivým souhlasem přijímáno drtivou většinou.

Pojďme se tedy podívat na hlavní politické ideologie, které v moderní společnosti vznikly. Tedy na hlavní různé úhly pohledu na jednu věc, otázku anebo problém.

4.2 Moderní politické ideologie

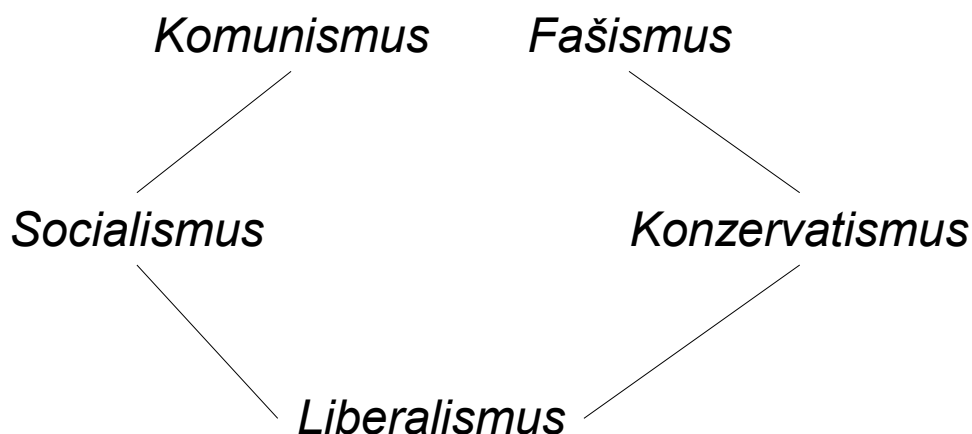
Moderní politika je spjata se třemi základními ideologickými přístupy: s **konzervativním, liberálním a socialistickým**. [Šaradín, 2001, s. 12] Tyto základní ideologie, ze kterých vyvěrají různé odnože, ale i hybridní formy, ovlivňují zásadním způsobem rutinní chod moderní společnosti. My se postupně zaměříme na každou z nich, ukážeme si její varianty a především dopady na charakter sociálního státu, který má každá prosadivší se politická ideologie.

Moderní
politické
ideologie

Již bylo podniknuto mnoho pokusů roztřídit politické ideje a ideologie a uvést je do vzájemného vztahu. Nejužívanější způsob je pomáhat si levopravým politickým spektrem, které umísťuje každou ideologii na škálu mezi krajní levicí a krajní pravici. Pojem „pravice“ tradičně označuje ideologické sklony reakcionářské či monarchistické, „levice“ zase postoje revoluční či rovnostářské. V současnosti (ale často už i v průběhu 20. století) je černo-bílé dělení na levici a pravici čím dál obtížnější, protože už nelze podle idejí jednotlivých politických stran zcela jednoznačně a čistě rozhodnout o jejím zařazení. Politické ideje jsou z podstaty velmi složité systémy názorů, hodnot a předpokladů a snaha o jakoukoliv jejich systematizaci je nutně redukcionistická. V některých aspektech je jinak extrémně levicová ideologie často i silně pravicová a opačně. To z jakéhokoliv dělení nutně dělá pouhé orientační schéma. Níže znázorněný model podkovy užitečně poukazuje jak na dimenzi levicovou vs. pravicovou, tak i na dimenzi autoritativní vs. demokratickou. Komunistické a fašistické režimy tak sice leží na ideologicky protilehlých koncích, ale zároveň si jsou v ledasčem podobné, protože prosazují autoritářské formy vlády, které jsou obvykle nazývány jako totalitní. Spektrum tak může mít tvar podkovy a naznačovat tím, že krajnosti na levici a pravici

se v mnohém sblíží a často se tak společně liší od více či méně demokratických názorů liberálních, socialistických a konzervativních [Heywood, 2005 s. 34 – 35]:

Jak bylo řečeno v předchozí kapitole o totalitních režimech se neuvažuje jako o sociálních státech i když v jejich rámci existuje sociální politika i systém přerozdělování. Proto se nebudeme zabývat komunismem a fašismem, protože za těchto předpokladů nejsou státy fungující na těchto ideologických principech sociálními státy.

Schematičnost jakéhokoliv takového modelu dnes už spočívá nejen na jeho redukcionismu, ale zároveň i na jeho jistém vyprázdnění. Svět je dnes zachvácen i jinými problémy a tématy, které se nedají bezezbytku uchopit pomocí těchto „tradičních“ moderních ideologií. [Heywood, 2005 s. 34 – 36] Nicméně pro tematiku sociálního státu jsou do jisté míry stále dostačující a umožňují nám pochopit spoustu důležitých aspektů, spjatých s touto oblastí.

Smyslem nějaké politické ideologie není jen prosazení myšlenky či víry, ale neméně (spíše snad ještě více) prosazení moci. Stát, v jehož rámci politické ideologie většinou žijí, se snaží vnutit všem jedincům a skupinám, které spadají pod jeho správu, svou vůli. Toho se dosahuje zpravidla dvěma způsoby: **Fyzickým donucením (jeho hrozbou) a snahou přesvědčit „poddané“, že vládnoucí režim je**

Moc

dobrý a oprávněný (legitimní). Stane-li se nějaká politická ideologie oficiální ideologií státu, je nucena a nebo už vnucena co největšímu počtu občanů (případně občané státu se sami přičinili o její prosazení). Tímto způsobem je dosaženo poslušnosti širokých vrstev obyvatelstva, jelikož ty pak jednají samy od sebe tak, jak si přeje stát! To je oproti násilí či jeho hrozbě neskonale efektivnější způsob sociální kontroly a zajištění moci ve státě. [Neubauer, 2006, s. 91]

4.2.1 Konzervatismus (konzervativní ideologie)

Filosofická podstata konzervatismu byla zformulována v roce 1790 irským státníkem, filosofem a politickým teoretikem **Edmundem Burkem**. Výraz konzervatismus pochází původně z latinského slova *conservare*, které znamená uchovat. Konzervativní filosofie vychází především z realistického pohledu na přirozenost člověka a přesvědčení, že lidský život je charakterizován napětím, které ze společnosti nemůže být nikdy zcela odstraněno, ale může být zmírňováno politickou praxí. Tím se konzervativní filosofie odlišuje od různých jiných doktrín, podle kterých zlo nepochází z lidské přirozenosti, ale ze společnosti, respektive z její určité struktury. **Pro konzervatismus jsou zlo a utrpení od lidské existence neoddělitelné** a proto nemá smysl upínat se k velkým utopiím, ale je lépe se soustředit na skromnější cíle omezování jejich účinků. [Petrušek et al., 1996, s. 531]

Konzervatismu
s

Burke

Konzervativní ideje nenašly původní zdroj své síly ve vroucím kotli změn, které rozdmýchal příchod moderní, industriální společnosti, jak uvidíme, že tomu bylo v případě liberalismu a socialismu. Na rozdíl od těchto reformistických a někdy až revolučních ideologií hájil konzervatismus tradiční společenské uspořádání, jenž se ve společenském přerodu modernity dostávalo pod stále větší tlak. [Heywood, 2005, s. 79] **Tím původní konzervativní ideje nabývají poněkud zvláštní charakter, protože nemají původ v moderní společnosti, ale jsou jakýmsi prodloužením starých řádů z dob předmoderních.** Tradiční zastánci této ideologie tak často pocházejí z řad aristokracie, církve atp. Neúprosná změna společenského řádu však postupem času i z konzervatismu vytvořila moderní ideologii, která své původní principy přizpůsobila kapitalismu a industrialismu. Stejně tak teprve dodatečně se do konzervativního myšlení dostaly hodnoty demokracie

a nejrůznějších sociálních reforem. [Heywood, 2005, s. 80] Konzervatismus je tak spíše než ideologií v moderní společnosti stvořenou, moderní společností přetvořenou. To ovšem vůbec neznamená její menší životaschopnost.

Konzervativní přístup ke státu a společnosti

Tento přístup ke státu a společnosti je reprezentantem určitých sympatií k **tradičním hodnotám, společenskému řádu a vztahům, které se osvědčily**, byly funkční a spontánní. Tradice poskytují stabilitu, kořeny a identitu. Konzervatismus není jednolitým proudem, ale má přirozeně své různé odnože a podoby. To, co je jeho různým modelům podobné, je neochota ke sblížování nebo mísení různých vertikálních úrovní ve společnosti. Konzervatismus je tedy pro přísnou hierarchii ve společnosti. Jeho jednotící myšlenkou je snaha o zachování vztahů, založených na společenském statusu, neboť ty se osvědčily a podporují sociální soudržnost a řád. [Večeřa, 1996, s. 49] Konzervatismus tvrdí, že **lidé jsou od přírody nedokonalí** a proto potřebují spíše než svobodu jasný řád a pocit bezpečí. Pro konzervatismus je společnost organickým celkem a jedince z ní nelze vydělit, protože je součástí mnohých sociálních skupin, jako jsou rodina, přátelé, lokalita, národ atd. **Základní institucionální jednotkou je rodina. Autorita státu je zcela přirozená**, obdobně jako autorita rodičů nad dětmi. **Rovnost je pro konzervativce iluzí**. Ve společnosti je vždy přítomna nerovnost a to nelze chápat jinak, než jako přirozený fakt. Nerovnost není založená jen na vlohách a schopnostech jedince, ale i na úrovni sociální a majetkové. [Klimentová, Žáček, 2004, s. 40 – 41]

Konzervativní principy sociální politiky

Konzervatismu nebyla z podstaty nikdy cizí myšlenka pomoci sociálně potřebným, ovšem za předpokladu následujících tří zásad [Večeřa, 1996, s. 51]:

Konzervativní
principy
sociální politiky

1. **Každý člověk se musí v prvním případě spoléhat sám na sebe. Podpora tedy musí být minimální a musí se jí dostávat jen těm, kteří se objektivně nemohou ze špatné sociální situace dostat svými silami.** Sociální dávky mají mít charakter podpory v nouzi a nikoliv nárokových sociálních dávek. Musí tedy směřovat vždy jen k sociálně potřebným. Snahy pečovat plošně o všechny, nebo téměř všechny, jsou nežádoucí, neúčelné a kontraproduktivní. Stejně tak to platí o snaze motivovat státními dávkami určité způsoby chování.
2. **Člověku nesmí být lhostejná nouze jiného člověka.** Každému je přeci vlastní pocit sounáležitosti a solidarity. **Solidarita není jen věcí dobrovolnou, ale je morálním závazkem.**
3. **Sociální solidarita je spojována s lidskými kolektivitami:** od menších komunit (rodina, obec) přes širší korporace (cechy, stavy, zájmová sdružení, komory) až po stát. Sociální solidarita se v rámci těchto kolektivit stává určitým sociálním závazkem. Čím více je společnost atomizovaná a individualizovaná, tj. různé umělé a přirozeně vzniklé kolektivity ztrácejí na síle, tím více je pro konzervativce přípustná role státu jako sociálního státu, ovšem pouze s ohledem na všechny zmíněné zásady.

Současnost konzervativního myšlení

Současnou renesancí konzervativního myšlení lze spojovat s hospodářským a politickým vývojem vyspělých zemí od konce 70. let 20. století v podobě politiky **nové pravice**. Zosobněním nové pravice byl především „thatcherismus“ ve Velké Británii a „reganika“ ve Spojených státech. Jde však o širší politické a sociální orientace kapitalistického státu, které se výrazně dotýkají i konceptu sociálního státu. Nová pravice klade důraz na [Večeřa, 1996, s. 50]:

Současnost
konzervativního
o myšlení

1. liberálnější zásady svobodnější, otevřenější a soutěživé ekonomiky;
2. konzervativní principy obnovení sociální a politické autority ve společnosti, zdůraznění práva a pořádku ve státě, glorifikaci tradičního rodinného života a podporu náboženství a morálky ve společnosti.

Nová pravice kritizuje sociální stát, především protože je podle ní [Večeřa, 1996, s. 50 – 51]:

1. neekonomický a zbavuje pracovní disciplíny a motivace;
2. neproduktivní, protože podněcuje růst veřejné státní byrokracie a kapitál a lidské zdroje odvádí z produktivního soukromého sektoru;
3. neefektivní, protože monopol státních sociálních opatření a státního financování vede k neefektivnosti poskytovaných služeb;
4. neúčinný, protože navzdory rostoucím prostředkům věnovaným sociální politice se sociálnímu státu nedaří snižovat chudobu. Naopak se situace chudých ještě více zhoršuje, protože jsou narušeny tradiční formy sociálního zabezpečení (rodina, obec). Jedinec je tak v pasti závislosti na sociálním státu;
5. popřením svobody, protože povinným poskytováním sociálních služeb odepírá jedincům svobodu volby v sociální oblasti, kdy tvrdý a progresivní daňový systém lze charakterizovat jako „konfiskující“.

Nový konzervatismus tak viditelně absorboval spoustu původních principů liberalismu.

4.2.2 Liberalismus (liberální ideologie)

Obecně se jedná o (sociálně) filosofickou koncepci a hnutí, prosazující svobodu člověka ve všech oblastech jeho činnosti, zejména pak v hospodářském životě, v politice, ve vědě a umění. Výraz pochází z latinského slova liber, které znamená svobodný, volný, nespoutaný. Krystalizace základních idejí liberalismu spadá do 18. a 19. století, jejich zdroje lze sledovat v individualismu, v názorech fyziokratů a v Lockeově teorii státu. **Liberalismus vytváří koncept idejí o historickém pokroku, založeném na schopnostech jednotlivce, usilovat o sebeurčení na základě rozumu, na hospodářském životě řízeném nikoliv státem, ale zákony trhu a soutěžení a na nezadatelnosti lidských práv.** [Petrušek et al., 1996, s. 570]

Život liberálními idejím vdechlo zhroucení evropského feudalismu a rozvoj tržní společnosti, která feudalismus vystřídala. Liberalismus v mnohém odrazil tužby nově vznikající střední třídy, kterou často tvořili podnikatelé a obchodníci, jejichž zájmy směřovaly proti moci absolutních monarchů a pozemkové aristokracie.

Liberalismus

Lock

Liberálové kritizovali absolutní moc aristokracie a nespravedlnost feudalismu, protože v něm bylo společenské postavení předurčeno „náhodou zrození“ a nikoliv osobními zásluhami a výkonem jednotlivce. [Heywood, 2005, s. 41]

Liberální přístup ke státu a společnosti

Liberalismus je vybudován na teorii **přirozeného práva** a koncepci **společenské smlouvy**. Přirozené právo existuje v přirozeném stavu a má být zachováno i ve společnosti, kde je ochrana tohoto práva zajištěna na základě dobrovolné smlouvy státem. Platné zákony mají odpovídat přirozenému právu a legitimita státní moci se opírá o souhlas svobodných, odpovědných a sobě rovných jedinců (občanů). Člověk je pojímán jako **autonomní jedinec** a na jeho zájmech a potřebách (nikoliv na zájmech a potřebách kolektivu) musí být vybudována společnost. Přirozená práva přeci náležejí jednotlivci a nikoliv skupině. Ve společnosti jsou tato práva formulována jako **práva na svobodu** (názorů, vlastnictví, svědomí atd.). Pojem sociální spravedlnosti, založený na přirozených právech, pro liberalismus znamená univerzální rovnost. Rovnost ovšem nikoliv absolutní, ale rovnost příležitostí. Lidé se rodí s různým nadáním a předpoklady, v pojetí liberalismu znamená rovnost právě **rovnost příležitostí** rozvíjet své nerovné předpoklady a dovednosti. [Klimentová, Žáček, 2004, s. 39]

Liberální principy se do oblasti sociální politiky pozvolna dostávají z ekonomické teorie. Zakladatelem ekonomického liberalismu byl **Adam Smith**, který ve své práci **Bohatství národů** vytvořil koncepci liberalismu, požadující volný pohyb pracovní síly a zrušení státních omezení průmyslové výroby a obchodu. **Stát není pro klasický liberalismus cílem sám pro sebe, ale je institucí, která má sloužit občanské společnosti a je instrumentální vzhledem k trhu. Rozhodně nesmí zasahovat do soukromého vlastnictví.** Obecný blahobyt bude zajištěn především tím, že je každému dovoleno usilovat o svůj prospěch. Stát je tak pouze garantem základních pravidel hry a má zajišťovat požadovaný rozsah svobod. Jinak to také znamená, že stát vlastně není utlačivou silou a už vůbec není institucí, která by sloužila zájmům privilegovaných elit, a proto je neutrálním, v pozadí stojícím garantem.

Liberální přístup

Smith

To znamená, že **liberální stát má být** původně naprosto **minimální** a má plnit pouze **tři základní funkce** [Večeřa, 1996, s. 41 – 42]:

1. chránit společnost před násilím a vpádem cizích států;
2. chránit každého člena společnosti proti útlaku ze strany ostatních členů společnosti;
3. zřizovat a udržovat veřejná díla a veřejné instituce, které jsou užitečné pro společnost a přitom nemohou být zřízeny a udržovány soukromníky.

Ač liberálové původně razí výrazný individualismus, nemyslí si, že vyvážená a tolerantní společnost vznikne ze zcela neomezeného jednání jednotlivců. Liberálové se obávají, že jednotlivci by si mohli navzájem zasahovat do svých svobod. Provází je obava, že pokud by se naskytly vhodné příležitosti, tak by mohli někteří profitovat na úkor jiných. Vždy hrozí, že svoboda jednoho vyústí v nesvobodu druhého. Proto přicházejí s negativním konceptem svobody, který hlásá, že svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého. Garantem takové ochrany může být podle liberálů pouze svrchovaný stát. [Heywood, 2005, s. 52]

Takové je tedy původní pojetí státu očima klasického liberalismu. Stejně jako v případě předchozím, tedy u konzervatismu, i klasický liberalismus prošel časem úpravami, změnami a štěpením na různé směry. Zmíněné principy jsou ale jeho základními východisky, které v určité míře přetrvaly i v upravených, současných pojetích liberální ideologie.

Liberální principy sociální politiky

Jedná se v podstatě o protimluv, **protože liberální ideologie původně s žádnou sociální politikou nepočítala** a razila ideologii tvrdého individualismu, který požaduje neomezenou podnikatelskou svobodu. Základní východiska tvrdého individualismu se dají shrnout následovně [Večeřa, 1996, s. 41 – 42]:

1. každý jedinec musí tvrdě pracovat a snažit se uspět v soutěži s ostatními;
2. ti, kteří tvrdě pracují, mají být odměněni (bohatstvím, prestiží nebo mocí);
3. ti, kteří při stanovení stejných šancí pro všechny usilovně pracují, musí být oceněni dosažením úspěchu;
4. ekonomické selhání se považuje za vlastní chybu jedince a odhaluje nedostatek úsilí i další povahové nedostatky.

Jedinec tedy odpovídá pouze sám za sebe a případné selhání na trhu je pouze jeho vinou a musí se proto i v takovém případě spolehnout pouze sám na sebe, případně na charitativní pomoc. Proti sociálnímu státu liberálové namítají především, že stanovení sociálního minima ve svém důsledku způsobuje chudobu a nezaměstnanost a že sociální ochrana způsobuje morální rozklad, nešetrnost a lenost. [Večeřa, 1996, s. 42]

Sociální politika v původním liberálním pojetí je vlastně žádná sociální politika. Ovšem v realitě toto pojetí nakonec narazilo, protože takový přístup nelze udržet ani teoreticky, ani prakticky. Ve společnosti nežijí jen zdraví a schopní, ale i nemocní, staří nebo jinak handicapovaní jedinci. Liberálové se tento problém snažili smést ze stolu argumentem, že o takové se má postarat jejich rodina, ovšem tato koncepce selhává v momentě, kdy má samotná rodina příjmy na hranici sociálního minima.

Liberálové tak byli nuceni poněkud rozvolnit své tvrdé zásady a přišli nakonec s dvěma pro ně přijatelnými způsoby sociální politiky [Večeřa, 1996, s. 42 – 43]:

1. **Sociální pomoc založená na prověřené výši majetku.** Tím se liberálové vyhýbají stanovení práv, která by nebyla podmíněná sociální potřebností jedince. Jedinec nemá možnost zvolit podporu místo práce, čímž se zajišťuje, že příjem mimo trh práce je určen jen pro ty, kteří se skutečně žádnou formou nemohou účastnit trhu práce.
2. **Liberálové nikdy nenamítali nic proti dobročinnosti a pojišťování se,** jelikož jak dobročinnost, tak pojištění jsou založeny na dobrovolnosti. Přirozeně, na prvním místě viděli soukromé pojištění, ale akceptovatelné se pro ně stalo i povinné sociální pojištění, především z důvodu, že pokud by některé pracovní skupiny byly pokryty pojištěním a jiné ne, šlo by o nečistou soutěž na trhu práce. Argumentem pro pojištění tedy není idea sociální solidarity, která, jak jsme si řekli, není liberálům příliš vlastní.

Liberální ideologie pracuje s pojmem spravedlnosti, ale liberální představa spravedlnosti se zcela rozchází s redistributivní praxí sociálního státu, která sleduje ideál sociální spravedlnosti. Podle liberálů je trh sám synonymem spravedlnosti, protože svobodný trh nemůže být údajně nespravedlivý a rovněž nerovnost mezi lidmi není nespravedlivá, protože je výsledkem toho, co různí lidé dokázali učinit se svou svobodu. Výsledky nerovnosti v dosaženém zisku jsou tedy spravedlivé a proto je není důvod korigovat a vytvářet tak sociální stát, který nakonec fakticky jen deformuje tržní principy, platící na trhu práce. [Večeřa, 1996, s. 44]

Současnost liberálního myšlení

V přístupu k tzv. minimálnímu státu, spravedlnosti a rozsahu redistribucí se v liberalismu po druhé světové válce zformovaly dva rozdílné směry, co se týče sociálního státu, jejichž názory jsou výrazně polarizovány. Jde o ortodoxní liberální teorii, nazývanou **libertariánský liberalismus** a umírněný směr označovaný jako **neoliberalismus**.

Libertariánský liberalismus

Výrazný vliv této větve liberalismu se projevuje zejména od 70. let 20. století v souvislosti se změnami hospodářské situace, které vedly ke kritice hospodářské politiky a posléze i k jejím změnám v souladu s liberálními principy posílení trhu deregulací, privatizací a snížením státních výdajů na sociální politiku.

Libertariánský liberalismus kritizuje autoritu státu a zdůrazňuje emancipační charakter individualismu a emancipační síly trhu. Libertariánský liberalismus ve své podstatě pouze rozpracoval teze klasického liberalismu, aby odpovídaly současným podmínkám. Trh představuje referenční rámec většiny sociálních vztahů ve společnosti a to včetně oblastí politiky. To vede k vyústění, že čím větší prostor má trh, tím menší je nutnost demokracie, protože trh spravedlivě reguluje veškeré aktivity jednotlivce i společnosti. [Večeřa, 1996, s. 44 – 45]

Pokud jde o otázky redistribucí vztažených k rovnosti a sociální politice, tak jsou libertariáni zajedno, totiž že nerovnost nemusí být nijak ospravedlněna. Naopak, zastávají stanovisko, že není téměř žádný důvod tvrdit, že chudí a potřební mají na pomoc nárok. Pomoc v nouzi je vždy věcí dobrovolnosti a dobročinnosti. Redistribuce je možná jen v naprosto minimálních a ojedinělých případech [Večeřa, 1996, s. 46 – 47]:

1. v případě, že nespravedlnost dosáhla skutečně extrémního rozměru, lze po krátký čas připustit redistributivní činnost státu;
2. redistribuce ospravedlněná jako kompenzace diskriminujícího znevýhodnění, které museli strpět ti, jejichž práva byla na trhu násilně omezována;
3. redistribuce prováděná u těch, kterým se nedostává základních schopností, příležitostí a prostředků, aby mohli usilovat o zajištěný život. Ovšem pouze pod podmínkou, že se v takovéto situaci neocitli vlastním zaviněním.

Umírněný neoliberalismus

Neoliberálové jsou ve vztahu ke státu a jeho zásahům do života společnosti a trhu umírněnější. Polemizují sice o účinnosti takových zásahů, ale ve snaze o udržení kontaktu s realitou současného světa nezastávají tak ortodoxní názory jako libertariáni a hovoří o „tržně konformních“ zásadách, které v určitém rozsahu připouštějí. **Nejsou také tak jednoznačně přesvědčeni o pouze pozitivních**

funkcích trhu a spravedlnost interpretují širěji, tedy nejen skrze trh zboží a služeb. Zaměřují se tedy i na otázky sociální spravedlnosti, redistribuce a charakteru sociálního státu. Jednou ze zásad takového pojetí liberalismu je, že pokud mají být akceptovány všechny výhry a prohry, které vzniknou na trhu, tak jedině za podmínky, že těm nejchudším je zajištěn alespoň minimální slušný životní standard. [Večeřa, 1996, s. 47 – 48]

Na místo negativní svobody (jednotlivce omezovat co nejméně) přicházejí s konceptem pozitivní svobody. Ta spočívá na přesvědčení, že jsou žádoucí takové státní zásahy, které podporují realizaci potenciálu každého jednotlivce. Ničím neomezovaný kapitalismus (negativní koncept svobody) nedává všem stejné možnosti seberealizace. Například dělníci jsou znevýhodňováni nezaměstnaností, nevědomostí, nemocemi a nižší životní úrovní (vzpomeňte si v této souvislosti na podstatu dekomodifikace). Jestliže neposkytuje moderní společnost všem stejné startovní podmínky, je i v zájmu jednotlivce, aby stát ve jménu pozitivní svobody předcházet sociálnímu zlu ve společnosti. Vztah neoliberalů ke státu se tedy poněkud změnil, ale základní liberální věrnost potřebám a zájmům jednotlivce přetrvávala. [Heywood, 2005, s. 70]

Moderní liberálové se staví za sociální stát s poukazem na **rovnost příležitostí**. Jsou-li konkrétní jednotlivci nebo skupiny v sociálně nevýhodné situaci, má stát povinnost toto znevýhodnění zmírnit nebo odstranit. [Heywood, 2005, s. 71] **Neoliberalové se tak otevřeně přiklánějí k redistributivním státním zásahům mezi občanem a státem.**

4.2.3 Socialismus (socialistická ideologie)

Výraz pochází z latinského societas, které znamená společenství nebo spolek. Samotný termín socialismus vznikl v polovině 30. let 19. století v Anglii. Socialismus se vyvíjí v ostré opozici vůči ideologii liberalismu a vychází ze zkušeností, které liberální ideologii podvracejí. Socialismus netvoří ucelenou doktrínu, ale jedná se spíše o volně související teze, mnohdy umožňující značně širokou interpretaci. Čerpá z takových vlivů, jako je romantismus, osvícenství, pozitivismus i křesťanství. V základech socialistické ideologie stojí přesvědčení, že dominance soukromého vlastnictví je neslučitelná se spravedlivým uspořádáním

Socialismus

společnosti a důstojným životem jejích členů. **Socialismus požaduje začlenit ekonomický potenciál společnosti pod kontrolu bezprostředních výrobců, a tím dovést do důsledků myšlenku demokracie jako vlády lidu.** Tento program ovšem vede k řadě problémů, které se nikdy nepodařilo uspokojivě vyřešit. Patří mezi ně zejména nízká efektivita práce v důsledku neexistující konkurence, byrokratizace, hrozba nezaměstnanosti aj. [Petrušek et al., 1996, s. 1006]

Socialismus je ideologií a sociálním hnutím, vzniklým jako reakce na sociální důsledky průmyslové revoluce, i když myšlenky, ze kterých čerpá, byly vysloveny již dříve. Impulsem oživujícím socialismus byla tvrdá životní zkušenost průmyslového dělnictva, které často žilo a pracovalo za nelidských podmínek. Devatenácté století razilo liberální politiku ničím neomezeného kapitalismu a tím dalo továrníkům při stanovení mezd a pracovních podmínek naprostou volnost. Mzdy byly proto nízké, dětská a ženská práce byla běžným jevem a pracovní doba činila nezřídka dvanáct i více hodin a to vše za situace, kdy nezaměstnanost hrozila vždy a všude. [Heywood, 2005, s. 111]

Socialistický přístup ke státu a společnosti

Člověk je podle socialistické ideologie z podstaty bytostí sociální, pospolitost je jeho přirozeností a základní potřebou. **Přirozeným vztahem mezi lidmi je spolupráce a nikoliv soutěživost a konkurence.** Spolupráce má význam nejen ekonomický, ale i sociální, morální. **Sociální nerovnost není podle socialistů důsledkem vrozených schopností a vloh, ale je produktem společnosti, a je-li nerovnost produktem společnosti, je nejen žádoucí, ale je i možné ji odstranit.** Vzhledem k tomu, že socialismus, jak jsme si řekli výše, je velmi široký proud přístupů, tak není možné a ani nutné se zabývat všemi.

Sociální přístup
ke státu
a společnosti

Zjednodušeně ho rozdělíme na dva základní, které nám nabízejí řešení, údajně společností generované, sociální nespravedlnosti [Klimentová, Žáček, 2004, s. 42 – 43]:

1. Jedni představitelé socialistického myšlení – **marxisté** – shledávají příčinu nerovnosti v soukromém vlastnictví. Zrušením soukromého vlastnictví se podle nich ve společnosti zruší i nerovnost.
2. Druzí představitelé – **sociální demokraté** – vidí nerovnost především v nespravedlivé redistribuci národního bohatství a proto je podle nich třeba jej spravedlivěji redistribuovat, například progresivním zdaněním.

Zatímco marxistické větvi (komunistům) jde o absolutní sociální rovnost, sociální demokraté zastávají umírněnější pozice a usilují o relativní sociální rovnost. [Heywood, 2005, s. 146]

Marxismus a neomarxismus

Hlavním představitelem marxismu je samozřejmě **Karl Marx**, který zaměřil svou ostrou kritiku na kapitalistický stát (na existenci sociálního státu nemohl Marx ještě ve své době reagovat), který prosazuje pouze zájmy elitní třídy kapitalistických vlastníků, která je vládnoucí třídou. **Stát proto nemůže nikdy sloužit zájmům celé společnosti.** Podle marxistů je politická moc odrazem třídních zájmů a stát je „buržoazní stát“ stranicí zisku a kapitálu, tedy i kapitalistům. Stát je tedy nástrojem třídního útlatku, který rozhodně nejedná v zájmu pracujících. [Heywood, 2005, s. 122]

Marxisté, tj. následovníci Marxova odkazu, tyto teze rozpracovávají dále v podobném duchu. Příkladem je názor, že sociální opatření prováděná sociálním státem vycházejí z požadavků zisku a kapitálu a ne ze skutečných potřeb pracujících, nebo že sociální politika je vládnoucími elitami uplatňována k předcházení socialistickým tendencím (k otupování ostří třídního konfliktu) atd. [Večeřa, 2006, s. 39]

„Třída kapitalistů panuje, ale nevládne; spokojí se s tím, že má vládu ve své moci.“ [Heywood, 2005, s. 127]

Marxismus
a neomarxismus
s
Marx

Neomarxismus je pokusem revidovat ortodoxní marxismus a rozvinout jeho potenciál zároveň s odstraněním jeho nedostatků. Neomarxismus reaguje na fakt, že se v průběhu historického vývoje nenaplnily Marxovy předpovědi o brzkém zhroucení kapitalismu. **Tím zároveň i odmítá přísný Marxův ekonomický determinismus vývoje společnosti, který vidí člověka jako loutku v rukou dějin, a obnovuje myšlenku člověka jako (spolu)tvůrce dějin.** Neomarxismus tak jednak uznává vzájemné působení politiky a ekonomiky a jednak možnost člověka vývoj těchto oblastí aktivně ovlivňovat. [Heywood, 2005, s. 136 – 137]

Sociální demokracie

Sociálně demokratický přístup ke státu se v průběhu vývoje nakonec profiloval až do neradikálních pozic. **Spolu s tím, jak v západních, kapitalistických ekonomikách pomalu rostla životní úroveň většiny obyvatelstva (tedy i „vykořisťovaného“ proletariátu) a rozšiřovala se volební práva na veškerou dospělou populaci (tedy i na dělnickou třídu), začala tato odnož socialismu čím dál více přijímat myšlenku demokratického státu.** Stát s parlamentní demokracií přestal být nástrojem ideologického útlaku námezdních pracovníků a v očích sociálních demokratů se transformoval do instituce, která slibuje možnost nerevolučního prosazení socialistických myšlenek. Jak je to možné? Díky možnosti pravidelných, demokratických voleb se projevuje vůle lidu. **A vzhledem k tomu, že do 70. let 20. století tvořilo většinu moderní společnosti manuální dělnictvo, z kterého myšlenky socialismu vyvěrají a na které se z podstaty orientují, projeví se jeho přirozeně socialistické smýšlení skrz demokratické volby i na úrovni vlády a tím i na charakteru státu.** Sociální demokraté tímto způsobem došli až k akceptaci kapitalismu. Ten podle nich sice stále představuje morální hrozbu společnosti, ale skrze stát, který má pravomoc do kapitalistické ekonomiky zasahovat, se jej podaří polidštit. **Mělo se tak skloubením výkonné kapitalistické ekonomiky s morálními socialistickými hodnotami dosáhnout po všech stránkách lepší společnosti.** [Heywood, 2005, s. 122 – 147]

Socialistické principy sociální politiky

I nadále se podržíme dvou základních proudů socialistické ideologie, tedy marxismu, (a částečně neomarxismu) a sociálně-demokratického pohledu.

Sociální
demokracie

Socialistické
principy
sociální politiky

Marxismus a neomarxismus

Jak jsme už naznačili, samotný Marx a posléze marxismus chápali stát (tudíž hypoteticky i sociální stát) pouze jako systém nenápadného útlaku, manipulace a podpory kapitalistických výrobních vztahů. A kapitalismus je příčinou zneužívání mas, které jsou nuceny (tj. nemají na výběr) v monotonii průmyslové výroby prodávat to jediné, co mají – svou práci – kapitalistickým vlastníkům, kteří tak bohatnou na jejich úkor. **Cílem marxismu je tedy bezstátní společnost absolutní rovnosti.** Budou-li si všichni rovni, nebude potřeba státu, jehož hlavní funkce tkví stejně jen v pacifikování eventuálních antikapitalistických nálad ve společnosti a tím vlastně k zachovávání mocensky nerovné a nespravedlivé společnosti. [Heywood, 2005, s. 128 – 132] **I sociální stát je tak dle těchto principů fenoménem nežádoucím.**

Marxismus
a neomarxismus

Jako výraz revize marxistických idejí nabízí představitel neomarxismu **Claus Offe** systém analýzy sociálního státu, jehož existenci chápe jako odpověď na ekonomické krize. Offe zdůrazňuje dvojí zaměření sociálního státu: intervence do tržní ekonomiky omezují její nestabilitu a proměnlivost, ale současně se zdržuje určitých intervencí, aby v rámci tržní ekonomiky zabránil jejich nežádoucím důsledkům. Sociální stát za svého rutinního chodu generuje paradoxy, ze kterých jsou podle Offeho nejpodstatnější [Večeřa, 1996, s. 39 – 40]:

Offe

1. **Rozpočtová krize** – státní rozpočet má tendenci nekontrolovatelného růstu výdajů a stává se tak deficitním.
2. **Administrativní selhání** – sociální stát opakovaně selhává při snaze žít podle vlastních nadsazených programově-administrativních požadavků.
3. **Selhání normativního systému** – v důsledku rozpočtové krize a administrativního selhávání se státní intervence jeví jako partikulární, tedy nepřidělované rovnoměrně, ale jen do některých oblastí. Tak dochází k porušení zásad rovnosti před zákonem a k selhávání hromadné loajality.

Sociální demokracie

Sociálně-demokratický přístup přikládá při stanovení svých preferencí problematice sociálního státu velkou důležitost, neboť je pro ni prostředkem k dosažení ideálu spravedlivé společnosti. Sociálně-demokratická ideologie z části

Sociální
demokracie

„vstoupila“ do opozičního ideologického systému a kapitalismus se pokusila nikoliv odmítnout, ale využít jeho potenciál a zároveň ho po sociálně etické stránce reformovat. **Uspokojivě rovných (nikoliv absolutně rovných) podmínek lze pokojně dosáhnout přerozdělováním v rámci dostatečně silného sociálního státu, který čerpá své zdroje z dynamické kapitalistické ekonomiky.** [Heywood, 2005 s. 144 – 148]

Redistribuce by v takovém modelu měla stát na přerozdělování směrem od bohatších k chudším. Základní premisy tohoto přístupu v oblasti sociální politiky lze shrnout následovně [Večeřa, 1996, s. 38]:

1. Blahobyt jednotlivce závisí na potřebách, jejichž uspokojení si on sám není schopen vlastním úsilím zajistit.
2. Prosperita společnosti závisí na sociální kooperaci a sociální solidaritě.
3. Prosperita společnosti je nadřazena blahobytu jednotlivců, je něco více.
4. Práce je zdrojem všech hodnot a objem vynaložené práce je tím správným měřítkem pro vše, co je vytvářeno pro užití nebo směnu.
5. Nikdo není oprávněn poškozovat nebo vykořisťovat jiné jedince; z toho vyplývá, že nikdo není oprávněn mít více majetku, než potřebuje pro vlastní potřebu.
6. Stát nese zodpovědnost za ochranu jednotlivců před poškozením a vykořisťováním někým jiným a za uspokojení jejich potřeb.
7. Stát je zodpovědný za prosperitu společnosti a to prostřednictvím dohledu nad fungováním spolupráce a solidarity ve společnosti.

Sedm vyjmenovaných bodů nelze v žádném případě považovat za jednoznačné identifikování sociálně-demokratické ideologie. I v tomto případě platí, že se jedná o orientační zásady a že v praxi existuje množství ideologií, které se zaštiťují názvem sociální demokracie, přičemž jejich principy značně kolísají. V tomto levicovém táboře se tak někdy objevuje spousta pravicových myšlenek, které se někdy dokonce až přibližují liberálním zásadám. [Heywood, 2005, s. 147 – 148]

Současnost socialistického myšlení

Už jsme se zmiňovali o problematičnosti nesmírné rozvětvenosti socialistické ideologie, která se nejednou v některých svých odnožích, například v sociálně-

-demokratickém přístupu, mísí i se svými ideologickými opaky. Revizí, kterými socialistické myšlenkové proudy v průběhu historie prošly, bylo ohromné množství. My jsme si zdůraznili dvě: neomarxismus a sociálně-demokratický model. Události, které nejpozději v 70. letech 20. století vyvolaly ohromné změny v celém světě a přinesly mimo jiné i krizi sociálního státu, o které ještě bude řeč, vyvolaly i další z řad revizí socialistické politické tradice. Výsledkem byl vznik ideologických postojů, které se distancovaly od původní sociálně-demokratické levice.

Nové socialistické proudy se prezentovaly velmi různě: jako „modernizovaná“ sociální demokracie, „třetí cesta“, „radikální střed“, „aktivní střed“ či „nový střed“. Vlastnosti těchto nových pojetí socialistického odkazu jsou značně rozporuplné, nezřídka nabývají opozičního charakteru, protože čerpají z mnoha různých zdrojů. Ve svém důsledku nabývá současné socialistické myšlení podoby jakéhosi hybridního organismu, který se snaží být hlavně co nejvíce užitečný, tj. neusiluje o dosažení vysokých ideálů, ale spíše o praktické řešení palčivých problémů současnosti. Hlavní proud této fáze revizionismu směřoval k formulaci tzv. „třetí cesty“. Třetí cesta znamená alternativu jak kapitalismu, tak socialismu. [Heywood, 2005 s. 149 – 150] **Je proto potřeba brát řazení „třetí cesty“ pod socialistickou hlavičku s rezervou. Třetí cesta má v realizaci sociálního státu mnoho levicových, tedy socialistických ambicí, ale zároveň i těch pravicových, tedy liberálních.**

Primárně se program třetí cesty snaží o hledání alternativ ke kapitalistickému i socialistickému uspořádání společnosti. Důvody jsou ve zjevných dysfunkcích jak jednoho, tak i druhého modelu společnosti. **Program třetí cesty se tedy zabývá problematikou, jak udržet ideál sociální spravedlnosti (podobně jak je chápán v rámci různých odnoží socialistických ideologií) a přitom nebrzdit motivaci nadprůměrně ambiciózních (tak jak se snaží ke společnosti a státu přistupovat liberalismus).** Jak tedy skloubit ideály svobody a nutnosti určité regulace celospolečenských procesů? [Petrusek, et al., 1996, s. 1334]

Politika třetí cesty se snaží využívat tržní dynamiky, ale zároveň respektovat veřejné zájmy, hledá rovnováhu mezi regulací a deregulací trhu na nadnárodní, národní i lokální úrovni. Program třetí cesty navrhuje smířit mechanismy ekonomického růstu se strukturálními reformami sociálního státu. To se projevuje

v mnoha navrhovaných opatřeních, která doporučují zaměřit se především na oblasti **vzdělávání a zhodnocování lidského kapitálu**, tedy zaměřit se na **prevenci vzniku bariér**, které by diskvalifikovaly jedince z trhu. Sociální politika tak má projít radikální proměnou. Místo toho, aby primárně sloužila ochraně před sociálními riziky a korigovala příjmové polarizace, se má věnovat pomoci a konsolidaci státního hospodaření, má tak podporovat konkurenceschopnost země na světovém trhu. Teorie třetí cesty se snaží nestavět do cesty supermocnému globálnímu trhu a zároveň si udržet levicové smýšlení, v podobě pomoci širokým vrstvám obyvatelstva. [Smutek, 2005, s. 120 – 121]

Tento přístup je vyjádřením velmi svérázné aplikace socialistických hodnot. Neodsunuje (sociální) stát do okrajové pozice jako liberálové, ani ho neužívá k redistributivnímu zmírnění nespravedlnosti kapitalismu, jako sociální demokraté. **Ideálem třetí cesty je zabezpečit ty, kteří jsou skutečně vyloučeni ze společnosti, a všem ostatním pomáhat tak, aby jim to umožnilo především pomoci si sami.** To vše zastřešují hodnoty odpovědnosti vůči společnosti, tedy odmítnutí liberálního egoismu i sociálně-demokratického pasivního plýtvání prostředky. [Heywood, 2005 s. 150]

Sociální stát tak má v tomto pojetí své občany aktivizovat, dá-li se to tak říci. **Redistribuce nemá sloužit k pasivnímu „vydržování“ sociálně potřebné části obyvatelstva, ale k jeho aktivizování.** To je oproti tomu, co jsme si v této podkapitole doposud řekli o politice sociálního státu, drastický návrh na proměnu jeho funkce. Místo toho, aby byl protiváhou tržním silám, tak se má stát jejich pomocníkem.

Která z uvedených ideologií je vám nejbližší nebo za kterou by jste se eventuálně postavili? Zkuste si, po tom všem co jsme se už o ideologiích dozvěděli, uvědomit proč je vám zrovna ta či ona ideologie blízká.

4.3 Typologie státu a sociálního státu na základě různých ideologií

V této podkapitole se zběžně podíváme, jaké dopady na podobu sociálního státu mají různé politické ideologie. Obrázek jste si mohli docela snadno učinit už

Typologie státu a sociálního státu na základě různých ideologií

v předchozí subkapitole. Účelem této podkapitoly je především uspořádání a pročištění tematiky vzhledem k instituci sociálního státu.

*Většina politických ideologií, které se v moderní společnosti viditelně prosadily, nakonec bez rozdílu, zda-li existenci státu odsuzovaly, tolerovaly nebo přímo vebily, opět směřovaly k tomu, aby vybudovaly nebo opanovaly státní instituci. **Stát je totiž jedním z nejvýznamnějších, ne-li vůbec tím nejvýznamnějším, nástrojem moci a i proto z jeho formy žádná prosadivší se ideologie nevystoupila.** [Neubauer, 2006, s. 97]*

4.3.1 Typologie sociálního státu

Typologií sociálního státu existuje celá řada a proto si vybereme jeden přístup, který se nám bude nejlépe hodit k charakteru celé kapitoly. Použijeme podle některých odborníků jednu z nejlepších typologií, která byla vytvořena, typologii dánského badatele **Gøsta Espinga-Andersena**.

Typologie
sociálního státu

Andersen

Esping-Andersen původně nabídl rozlišení tří základních typů sociálního státu (liberální, konzervativní a sociálně demokratický), které později doplnil o čtvrtý typ – jihoevropský. Pro roztřídění využil kritérium dekomodifikace, tj. do jaké míry jsou sociální státy schopny plnit sociální práva „odzbožnění“, do jaké míry zbavují občany statusu zboží na trhu práce. **Esping-Andersen** rozlišuje [Smutek, 2005, s. 77 – 82]:

1. **Liberální welfare state:** V tomto režimu je sociální pomoc skromná a je směřována hlavně k lidem s nízkými příjmy, kteří jsou však často (vzpomeňte si, co jsme si řekli o liberalismu) stigmatizováni a považováni za zkrachovalce, kteří nejsou schopni dostát požadavkům liberálně-individualistické kultury. Úroveň dekomodifikace je nízká a týká se hlavně chudých, jichž není mnoho. Převažuje sociální pomoc na základě testování majetkových poměrů. Přerozdělování zdrojů je malé a účelem dávek v liberálním režimu je omezit sklon k žádání podpory namísto práce. Sociální pojištění je skromné, stát se stará nejvíce o okrajové vrstvy společnosti, o lidi s nízkými příjmy. Cenou za tuto úspornost sociálního státu a za jeho orientaci pouze na nejchudší je, že nejen domácnosti s průměrným, ale i ty s podprůměrným příjmem, jsou vystaveny plným tržním cenám bydlení, některých oblastí zdravotní péče apod. Mezi současné představitele tohoto přístupu patří např. USA, Kanada, Velká Británie.
2. **Konzervativní welfare state:** Země s touto tradicí nejsou tak posedlé trhem jako v případě liberálního modelu a sociální práva lidí nikdo nezpochybnuje. Při nabývání sociálních práv se konzervují statusové rozdíly. Úroveň dekomodifikace je v tomto režimu na střední úrovni. Přerozdělování zdrojů je v takových státech malé, častý je velký vliv církve. Dávky jsou poskytovány na základě práce, výkonu nebo zásluh. Role státu je výrazná. Funguje zde citelná snaha o zachování statusových rozdílů vzniklých na trhu, dávky jsou proto statusově diferencovány (jednotlivé profesní skupiny si v souladu se zákonem organizují vlastní pojišťovací systémy). Stát zasahuje především tehdy, jsou-li možnosti rodiny (obce či profesního sdružení) postarat se o své členy vyčerpány. Mezi současné představitele tohoto přístupu patří např. Německo, Rakousko, Francie.

3. **Sociálně-demokratický welfare state:** Úroveň dekomodifikace je v takovém státě značná. Sociálně-demokratická ideologie opouští dualismus státu a trhu. Stát na sebe bere nejen úkol uspokojování minimálních potřeb (potřeb nejchudších), ale i zajišťování nejvyšších standardů. Ideálem je individuální nezávislost. Sociálně-demokratický model v současnosti kloubí liberalismus a socialismus. Stát razí zásady universalismu, rovnosti relativně vysoké životní úrovně a plné zaměstnanosti. Stát výrazně tlačí na trh, jehož vliv je značně omezen. Odvrácenou stranou tohoto modelu jsou samozřejmě vysoké provozní náklady spojené s jeho chodem. Daňové zatížení je proto velmi vysoké a v důsledku toho je tento typ státu ojedinělým jevem v moderních státech současnosti. Příkladem sociálně-demokratického welfare state jsou země jako Švédsko, Norsko, Finsko, Dánsko.
4. **Rudimentální welfare state:** Tento model bývá někdy označován jako „duální stát“, protože obsahuje jak konzervativní prvky (důchodové zajištění a zajištění v nezaměstnanosti spočívá v pojištění hrazeném z příjmu ze zaměstnání), tak také sociálně-demokratické (zdravotní péče a vzdělávání jsou financovány z daní). Dále v něm najdeme i prvky liberální (nízká míra sociálního zajištění příjmově podprůměrných skupin). Tento model je rozšířen především v zemích jižní Evropy, ve kterých hraje velkou roli rozvětvená rodina, která vykonává řadu sociálně významných funkcí a ulehčuje tak sociálnímu státu. Rodiny často žijí ve dvou i třígeneračním složení, rodinné kontakty hrají významnou roli při zajišťování v nezaměstnanosti i ve stáří. Cílem takovýchto rodin je často dostat alespoň jednoho člena do vysokopříjmové kategorie, z čehož pak těží celá rodina. Tento přístup můžeme najít například ve Španělsku, Itálii, Řecku nebo Portugalsku.

4.3.2 Realita, tedy welfare mix

Ve skutečnosti sociální politika nefunguje pouze v rámci sociálního státu, ale vlastně celé společnosti, tj. státu, soukromého a dobrovolného sektoru. Navíc podotýkáme, že pluralita působících subjektů v sociální politice je v současnosti cíleně prosazovaným a podporovaným trendem.

Realita, tedy welfare mix

Představou welfare mixu je zpochybněn mýtus státu jako rozhodující záruky blahobytu nebo zajištění. **Jádrem konceptu je uznání plurality subjektů a zdrojů sociálního zabezpečení.** Formální sektor (stát a trh) se tak doplňuje a mísí s neformálním sektorem (rodina, přátelé, vlastně celá občanská společnost). Formální sektor se sestává z placených profesionálů, jako jsou sociální pracovníci, care manažeři nebo domácí pečovatelé, kteří poskytují placenou péči na základě profesionálních kritérií. Naopak, neformální sektor je teoreticky bezplatný, dobrovolný a v jeho rámci fungují jako poskytovatelé pomoci laici. Sociální služby tak poskytují přátelé, příbuzní, spolupracovníci, partneři atd. O teoretické dobrovolnosti mluvíme především z toho důvodu, že tito lidé k sobě mají vztah, tj. jejich motivací poskytovat služby na nepeněžním základě je láska, morální závazky, vzájemnost nebo společná biografie. [Smutek, 2005, s. 116 – 117]

Pluralita subjektů

4.4 Moderní společnost a její pluralita aneb o čem se diskutuje a co je za horizontem pravo-levého politického spektra

Na začátku kapitoly jsme si řekli, že situace v moderní společnosti je (často) bytostně pluralitní. Žádná pluralita není bezbřehá a proto ani tolerantní moderní demokratické společnosti nejsou ochotny tematizovat nebo připustit vše. Někdy je to zapříčiněno aktivním zamítnutím určitých témat a postojů (například zákaz propagace nacismu), jindy naprostou slepotou k některým otázkám. My se stručně podíváme právě na oblast, která je zcela mimo zorné pole vnímání téměř všech obyvatel moderního světa. V rámci této podkapitoly se vlastně ve zkratce vrátíme ke všemu, co jsme si dosud řekli. Jak napovídá její název, poukážeme na fakt, který už zazněl v první podkapitole s názvem Ideologie. **Na fakt, že některé prvky moderní společnosti nikdo nebo téměř nikdo organizovaně nezpochybňuje (jsou jejím jádrem), zatímco ohledně jiných zuří již desítky let nelítostný boj (např. jednotlivé politické ideologie).**

Moderní společnost a její pluralita aneb o čem se diskutuje a co je za horizontem pravo-levého spektra

Jádro moderní společnosti

4.4.1 O čem se diskutuje a co je za hranicí pravo-levého politického spektra

Jádrem moderní industriální společnosti, na které žádná námi představená politická ideologie „nevidí“, tedy bere jej jako daný, nezpochybnitelný, samozřejmý fakt, je **vědeckotechnický a ekonomický pokrok**. Tato konstrukce spočívá na tom, že vědecko-technický a s ním často spojený ekonomický pokrok, jsou stavěny za všech okolností a ve všech námi diskutovaných politických ideologiích na úroveň **pokroku sociálního**. To znamená, že vědu, techniku a růstové hospodářství všichni přijímají jako základní fakt moderní industriální společnosti, která „chce“ neustále, ze své podstaty realizovat sociální pokrok. Pokrok je její životní program za všech okolností. **Pokrok tak nahrazuje demokratické hlasování, at' už vede ke skutečně pozitivním (efektivnější výroba, kvalitnější zdravotní péče) nebo i negativním (devastace přírody, rizika dequalifikace) dopadům. Pokrok je pro moderní společnosti synonymem racionality a racionalita je v samém jádru takové společnosti.** [Beck, 2004, s. 301]

Druhá část moderní společnosti, o které jsme vlastně mluvili v průběhu větší části celé kapitoly, **podléhá principu vědomého utváření, tedy demokratického hlasování.** [Beck, 2004, s. 302] Netvoří ji jednolitý ideologický blok (jako v předchozím případě), ale je rozmělněna na mnoho soupeřících ideologií, které si v závislosti na různých okolnostech získávají své sympatizanty, kteří se je poté snaží systémem demokratického hlasování uvést do života společnosti. Tato politicko-administrativní součástka v mechanismu moderní společnosti se vyznačuje vášnivými diskusemi o fenoménech, které jednotlivé politické ideologie „vidí“ a tedy v souladu s pluralitními prvky moderní společnosti se je snaží utvořit k obrazu svému. Jsou to diskuse vedené na poli fungování trhu a státu a míry zásahů do jejich mechanismu, na poli sociální a hospodářské politiky atp.

Kořeny politických ideologií, jak jsme si je představili, lze odhalit v procesech, v jejichž důsledku vznikl moderní svět. Nástup moderní společnosti měl dimenzi sociální, politickou a kulturní. Sociálně modernita přinesla tržně orientovanou ekonomiku, politicky nahrazení monarchistického absolutismu ústavní a nakonec i demokratickou vládou a kulturně zpochybnění náboženství a rozvoj principů

O čem se diskutuje a co je za hranicí pravo-levého politického spektra

Vědecko – technický a ekonomický pokrok

Sociální pokrok

Racionalita

Politicko administrativní aspekt

rozumnosti a pokroku. Hlavní politické ideologie, jež se v moderní společnosti rozvinuly, reagovaly právě na proces modernizace společnosti, který se každá ideologie svým specifickým způsobem pokusila ovlivnit a vdechnout mu svůj charakteristicky zabarvený pohled na sociální realitu. Jestliže byly hlavní politické ideologie produktem moderní společnosti, je zřejmé, že přerod moderní společnosti, kterého jsme svědky, zásadním způsobem ovlivnil „staré“ ideologie a dal vzniknout mnoha novým. [Heywood, 2005 s. 37]

Vidíme tedy, že ne všechno máme v moderní společnosti pevně v rukou, ale že na druhou stranu máme přeci jenom moc měnit v souladu s naší vůlí mnohé, což je, oproti v úvodu zmiňovanému příkladu středověké křesťanské společnosti, přeci jen výtobytek, kterého si stojí za to vážit!

5. Aktuální podoba sociálního státu a jeho budoucnost

- Celá kapitola navazuje na druhou kapitolu s názvem *Sociální stát, jeho vznik a vývoj na pozadí moderní společnosti* a má i určité charakteristiky s ní společné. V druhé kapitole byl tematizován vztah mezi situací ve společnosti a vznikem instituce sociálního státu. Mluvili jsme o podmínkách, které mu daly vzniknout, i o některých osobnostech, které se o jeho vznik nějak zasloužily. Letmo jsme naznačili a srovnali specifika tradiční a moderní společnosti, aby vyvstal rozdíl mezi oběma typy společností.
- V této kapitole se dozvíte o sociálně-historickém vývoji, který naopak způsobuje útlum sociálního státu. A stejně, jako jsme v druhé kapitole srovnávali dva různé typy společnosti, činíme tak – explicitně či jen mezi řádky – v této kapitole. Ovšem tentokrát nesrovnáváme společnosti tradiční s moderními, ale společnost moderní samu se sebou.
- V průběhu kapitoly zazní hlavní důvody současné krize sociálního státu a budou konkrétně pojmenovány mechanismy, které ji způsobují.
- Na závěr se podíváme na atmosféru, která živí nebo naopak tlumí rozvoj a prospívání sociálního státu v České republice a v Evropě.

5.1 Příčiny krize sociálního státu

Pokud si ještě vzpomínáte, tak na konci druhé kapitoly bylo chronologicky uspořádáno šest hlavních vývojových etap sociálního státu. Poslední, s názvem *Rekonceptualizace sociálního státu, období pokusu o reformu* zmiňovala, že **nejvýraznější charakteristikou současné podoby sociálního státu je jeho těžko zvladatelná krize**. Je to problém natolik významný a diskutovaný, že si zaslouží prostor v rámci celé jedné kapitoly.

O krizi sociálního státu se mluví čím dál tím hlasitěji po celé Evropě. V období všeobecně přijímané teze o krizi sociálního státu má enormní živnou půdu i jeho kritika. Uchopit jednoduše tuto otázku není příliš možné, protože jde o problém nikoliv přímočarý, ale značně nepřehledný a provázaný. Krize sociálního státu souvisí s takovými fenomény, jako je globalizace, přechod k postindustrialismu, vzrůst významu ekonomického subsystému nebo stále se vyhrocující individualizace

Příčiny krize
sociálního státu

aj. To jsou oblasti natolik obšírné, komplexní a nepřehledné, že by vystačily každá na samostatný studijní text. My se těm nejzásadnějším budeme postupně věnovat všem. Daní za to bude samozřejmě neúměrné zjednodušení a tím i určité zkreslení tématu, to nám ovšem nezbyvá než přijmout jako fakt.

Co tedy způsobilo a způsobuje krizi sociálního státu? Tuto otázku se pokusíme postupně zodpovědět v následujících podkapitolách. Upozorňujeme však, že se jedná jen o analogické rozčlenění. **Všechny zmiňované procesy je proto nutné chápat v jednom propojeném celku, protože se často podmiňují, předpokládají nebo doplňují.**

5.1.1 Příklad postindustrialismu

Vrchol dosáhla industriální společnost v 50. letech 20. století. Zhruba od 70. let se začíná hovořit o proměně společnosti industriální (průmyslové) na společnost postindustriální („poprůmyslovou“). Souběžný přechod na společnost postindustriální a krize sociálního státu není náhodná. **Hlavní impuls k úvahám o postindustriální společnosti byl dán příchodem terciéru, tj. oblasti služeb, a s tím paralelně probíhajícím razantním úbytkem pracovních sil v sekundární, tj. industriální oblasti. Poválečný sociální stát byl budován na předpokladu, že v ekonomice bude i nadále převládat průmysl se silnou poptávkou po ne příliš kvalifikované mužské pracovní síle, schopné uživit rodinu i s manželkou, která po svatbě a dítěti zůstává většinou trvale v domácnosti.** Povrchní analogie mezi deruralizací a deindustrializací⁵⁷ živily iluze o tom, že ústup industriální společnosti bude provázet takový úspěch jako její nástup. Sociální stát měl zůstat touto transformací nedotčen. **Sektor služeb měl vstřebat dělníky stejně tak spolehlivě, jako vstřebal průmysl rolníky. Ovšem to se tak hladce nestalo.** Terciérní oblast služeb není jen mechanickým přesunem populace ze sekundární sféry. Z jistých důvodů je produktivita v oblasti služeb mnohem nižší než v oblasti průmyslu. [Keller, 2005b, s. 24 -25]

Příchod postindustrialismu

Terciér

Služby

⁵⁷ Deindustrializace znamená proces „odprůmyslnění“ většiny populace s jejím následným přechodem do oblasti služeb. Deruralizace znamená proces „odzemědělstění“ obyvatelstva s jeho následným přechodem do průmyslové výroby. Chronologicky starší je tedy deruralizace. Deindustrializace je spojena až s příchodem postindustriální společnosti.

„Zatímco nová technika a technologické inovace snižují náklady na jednotku produkce, jsou-li zaváděny v oblasti průmyslu, nová technika a technologie zaváděné kupříkladu ve zdravotnictví naopak zvyšují náklady na jednotku péče.“
[Keller, 2005b, s. 25]

Jednoduše to znamená, že inovace v oblasti průmyslové výroby vede ke zvýšení efektivity a zlepšení produktivity, zatímco inovace v oblasti služeb ke zvýšení efektivity ani produktivity nevede. Nízká produktivita je tak typická například pro oblast obchodu, na klienta orientovaných služeb, ve školství, zdravotnictví atp. Důvodem jsou vysoké náklady a ohromná časová náročnost na jednu „jednotku výroby“. [Keller, 2005b, s. 25]

Přechod masy lidí z průmyslu do služeb tak nevytvořil situaci podobnou té při přechodu ze zemědělství do průmyslu. Tentokrát nejde totiž o přechod z oblasti nízké produktivity (zemědělství) do oblasti vysoké produktivity (průmysl), ale přechod z oblasti vysoké produktivity (průmysl) do oblasti nízké produktivity (služby). Přitom pracovníci ve službách požadují při své nízké produktivitě platy a mzdy minimálně stejné, jako dělníci v průmyslu. To náklady na služby jen dále prodražuje. Ovšem kdyby se mzdové ohodnocení v oblasti služeb řídilo klíčem produktivity, tak by služba jednoduše zmizela, protože by se její ohodnocení blížilo k nule. Kdyby si ji zase měl platit sám klient, tak by opět řada služeb vymizela, protože by byly příliš nákladné. Třetí varianta je zároveň i ta aktuální, totiž, že některé služby (školství, zdravotnictví či kultura) jsou dotovány státem. [Keller, 2005b, s. 25]

„Přechod většiny populace do terciárního sektoru je z hlediska ekonomického považován za vyšší stupeň vývoje. Z hlediska sociální politiky však představuje zvýšený nápor na veřejné výdaje, aniž by přitom naplňoval státní pokladnu tak spolehlivě, jak tomu bylo v době, kdy většina populace byla zaměstnána v průmyslu.“ [Keller, 2005b, s. 27]

Zkuste se kriticky zamyslet nad problematikou postindustrialismu. Existuje podle Vás důvod něco z výše řečeného zpochybnit nebo alespoň poupravit? Zamyslete se nad tím, kde se berou prostředky pro financování sociálního státu.

5.1.2 Ekonomizace společnosti

Na první pohled to vypadá poněkud paradoxně, ale právě proto, že oblasti vlivu peněz a trhu neustále nabývají na významu, mizí zdroje a ochota k existenci sociálního státu v moderní společnosti.

*V druhé kapitole jsme již o moderní společnosti hovořili. V celé této kapitole není řeč opět o ničem jiném než o moderní společnosti (samozřejmě ve vztahu k sociálnímu státu). Rozdíl tu přeci jenom je a je zásadní. **Moderní společnost totiž není statický útvar, který je stále takový, jaký vznikl. Naopak moderní společnost má změnu a proměnu sebe sama v sobě přímo geneticky zakódovanou. Její základní charakteristiky se tak v proudu času vyhrocují, transformují a prolínají takovým způsobem, že všichni teoretici modernity ji již v současné době rozdělují na jednotlivé fáze, které se od sebe liší. Změně reality odpovídá samozřejmě i změna na úrovni terminologie, která sice není jednotná, ale její poselství ano.***

*Tím poselstvím je právě proměna moderní společnosti a proto se v současnosti hovoří například o **pozdně moderní společnosti, druhé modernitě nebo postmoderní společnosti**. Všechny tyto pojmy hovoří o větší či menší proměně, kterou moderní společnost prošla a prochází (jako příklad jedné z mnoha změn uveďme například právě nahrazení industrialismu postindustrialismem). **Proto v celé kapitole najdete informace podobné těm v kapitole druhé (pořád žijeme v moderní společnosti), ale zároveň se tu již objevily a ještě objeví informace, které v druhé kapitole být ani nemohly. Ta totiž pojednává o fázi modernity, ve které některé její prvky ještě nebyly tak vyhrocené nebo dokonce vůbec vyvinuté tak, jak tomu je v její druhé, pozdní nebo dokonce postmoderní etapě, která chápe proměnu jako skutečně radikální.***

V dávné historii, v archaické i v tradiční společnosti, byly prvky ekonomického života úzce provázány s reprodukcí sociální a byly mu dokonce podřízeny. V těchto dobách, kdy ekonomické aktivity úzce prostupovaly sociální vazby, neexistovalo nic, co by se podobalo tržnímu mechanismu s jeho schopností seberegulace.

*Primárním organizačním principem života v předmoderní společnosti byly prvky **mezilidských vztahů**. Kdo patřil ke komu, v jakém byl postavení vůči ostatním, kam náležel atp., rozhodovalo na prvním místě o tom, na co má a na co nemá nárok, co může a nemůže mít i kam může a nemůže vstoupit atd.*

Příchod moderní společnosti znamená zcela novou fázi vztahů mezi ekonomikou a sociálněm. Je to doba osamostatňování hospodářských aktivit, které začínají pozvolna **vytvářet specifický sektor ekonomiky** s jeho vlastními zákonitostmi, vazbami a prioritami. Postupem vývoje moderní společnosti se ustanovily její jednotlivé sektory a subsystémy, které měly každý své vlastní zákonitosti a existovaly spolu a vedle sebe, každý pro svůj vlastní účel a potřeby, aniž by jeden byl nadřazený druhému. Vzpomeňte si na druhou kapitolu a hned budete vědět, o čem mluvíme.

Sociálně

Ekonomický selektor

Postupným vývojem a proměnou moderní společnosti se začal poměr sil mezi jednotlivými subsystémy proměňovat ve prospěch jednoho z nich a sice ekonomického subsystému. Ten přestává operovat v pro něho vymezených mantinelech a začíná zasahovat i do oblastí, které mu z podstaty nepřísluší a snaží se dokonce vnutit imperativy svého fungování všem ostatním subsystémům ve společnosti a stát se tak jakýmsi posledním a univerzálním principem, podle kterého se má v poslední instanci nakonec vše řídit.

*Protože jde o problematiku důležitou a zároveň i obtížnou, uvedeme si jednoduchý příklad. **Moderní společnost, jak jsme si už řekli v druhé kapitole, se přestala oproti tradiční řídit dominantním principem, který v posledním jednání rozhodoval o smyslu všeho ostatního. Tím bylo náboženství, víra. Moderní společnost naopak přinesla princip pluralitní. To znamená, že v jejím rámci existovala spousta sfér, ve kterých se jednalo podle specifických kritérií a žádná ze sfér neměla dominovat ostatním. Ve sféře hospodářství se tak podnikatel orientuje podle principu, zda je jeho aktuální činnost a další plán užitečný či nikoliv, zda vede k zisku nebo ke ztrátě, zda je efektivní nebo neefektivní atp. Neřídí se ve výběru svých obchodních partnerů podle toho (nebo by alespoň neměl, má-li se jednat o chování motivované ekonomicky a ne jinými pohnutkami), zda má dotyčného rád či ne nebo zda je to dobrý nebo špatný člověk. V hospodářské oblasti***

tak jde o princip kalkulu (bez hanlivých konotací), protože ten je jejím ústředním principem. Ptáme se po zisku, efektu, účelu atd. Pokud bychom to nedělali, tak v jejím rámci selžeme.

*V náboženském subsystému ovlivňují lidské jednání naprosto jiné motivy než v ekonomickém. Jestli půjdeme na mši, neposuzujeme podle toho, zda nám to přinese zisk či ne (nebo bychom alespoň neměli), s knězem nemluvíme proto, abychom zvýšili svou konkurenceschopnost, naše jednání neovlivňuje kalkul. V oblasti náboženství jednáme podle principu víry, který nám říká, že dělat tu či onu činnost je dobré či špatné nezávisle na tom, jestli nám to přináší nebo nepřináší ekonomický zisk. Tyto dva příklady různých úrovní jednání v moderní společnosti se mohou samozřejmě prolínat. Představíme-li si věřícího podnikatele, tak může nastat situace, že dopoledne se snaží vyždímat ze svých zaměstnanců duši, protože je přeci podnikatel a věci i lidi hodnotí podle zisku, a odpoledne svůj majetek rozdává potřebným, protože podle víry je dobré dělit se bezpodmínečně o všechny dary, kterých se nám dostalo od Boha. **Tím chceme říci, že každý subsystém generuje jiná kritéria jednání. Jinak se jedná v rámci politiky, jinak v rámci vědy, jinak v rámci náboženství, rodiny, hospodářské činnosti atd.***

*My si v dalším textu ukážeme, co se stane, vydobude-li si jedna z těchto diferenciovanych oblastí jednání dominantní pozici vůči ostatním a začne tak ovlivňovat principy jednání v oblastech, ve kterých původně neměla žádný nebo jen minimální vliv. Stane-li se touto dominantní sférou například ekonomický subsystém, začne deformovat ostatní principy. Může se tak stát, že věda se přestává orientovat podle imperativu poznání, ale začne orientovat výzkum takovým způsobem, aby byl ekonomicky rentabilní. Tudiž vědcům už nejde o to poznat a přestávají se orientovat na výzkum v oblasti, která nemá žádné ekonomické zdůvodnění nebo využití. Jiný příklad může být, že při výběru životního partnera je hlavním kritériem jeho materiální zajištění, tedy člověk se nám stává prostředkem pro dosažení ekonomického cíle a vztah se zakládá na ekonomickém kalkulu místo na sympatiích a citu. **To vede k deformaci, kdy jsou původně různorodé motivy v různých oblastech lidského života postupně redukovány na motivy ekonomické rentability.***

Co to tedy ale znamená pro sociální sféru moderní společnosti? V předmoderní společnosti bylo sociálně dominantním principem. Socializace v rámci takové společnosti sobě rovných i nerovných v zásadě znamenala kultivaci ochoty zúčastněných dodržovat uzavřené kontrakty. Organizační principy života tak byly hlavně hodnoty typu loajality a důvěry, ale též přesvědčení o povolání k určité činnosti. Zároveň takové „domácnostní sociálně“ často podporovalo z vlastních zdrojů a zdarma práce neschopné a plnilo řadu pro ekonomický život dalších důležitých funkcí. Jakmile v procesu moderního rozkladu celku do jednotlivých subsystémů začalo sociálně fungovat jako samostatný podsystém, který v mnohém přebírá zajišťující úlohu domácností a z nich složených lokálních komunit, vynořuje se problém financovatelnosti jeho aktivit. [Keller, 2007, s. 98]

Sociální problémy se tak stávají zároveň (a časem i především) finančními problémy. Stává-li se ekonomický rozum rozumem dominantním, pak se ze sociální oblasti vytrácejí motivy, jako je solidarita, a začíná se v ní objevovat stále více otázka, zda se sociální sektor nějak ve světě ekonomického diktátu zisku vyplácí. Z tohoto úhlu pohledu se najednou sociální stát přestává jevit jako věc vesměs dobrá, protože se mění kritéria hodnocení této oblasti. Sociální oblast se jeví z redukujícího ekonomického pohledu jako zbytečný přepych, jako iracionální (rozuměj neproduktivní zisk) a sílí volání po jejím zšetřování nebo dokonce eliminaci. V takové atmosféře nelze na podporu sociálního státu uvést žádné racionální argumenty. Jediné, o čem se v těchto otázkách všeobecně začíná uvažovat je, jak dokonce i starost o ty, kteří z nejrůznějších důvodů nestačí tempu tržní ekonomiky, zorganizovat podle principů a imperativů tržní ekonomiky. Tedy jak ze sociálních problémů jedněch udělat tržní příležitost pro druhé. [Keller, 2007, s. 98 – 99]

„Modernizace sociální práce spočívá v tom, že jsou na ni aplikována stejná kritéria (kontrakt, výkonnost, flexibilita, rentabilita) jako na zbytek společnosti. Je to snaha učinit ze sociálních problémů, které vznikají mimo jiné právě v důsledku tržní logiky, jen novou tržní příležitost v oblasti služeb.“ [Keller, 2007, s. 99]

Na úrovni jednotlivých systémů má tento proces podobu nenápadného opanování sektoru školství, vědy, kultury, zdravotnictví a dalších subsystémů

moderní společnosti tržním imperativem. Ekonomický kód zisku a ztráty přestává být omezen pouze na subsystém ekonomiky a stává se univerzálním klíčem k reorganizaci všech ostatních sektorů ve společnosti. Tržní principy jsou tak přenášeny i do oblastí, které se původně neměly řídit vztahem nabídky a solventní poptávky. Jednostranné převládnutí kritéria rentability tak vede k otázce ufinancovatelnosti sociální. **Sociální sektor zapojený do služeb ekonomického, tedy sektor budovaný za účelem ochrany nemajetných v rámci sociálního státu, tak začíná být přípustný, jen pokud bude ve svém důsledku působit blahodárně pro ekonomický (sub)systém, tedy jako nástroj zvyšování konkurenceschopnosti ekonomiky země.** V takovém případě mohou některé služby mizet, protože jsou buď příliš drahé nebo jejich efekt nemá přímo co dočinění s navrácením nebo přípravou člověka pro ekonomický sektor, ve kterém pak může vytvářet „skutečné“ hodnoty zisku a prosperity. Ovládnutí společnosti ekonomikou se tak stává ústředním prvkem modernizace společnosti. Potřebám zhodnocování peněz tak mají sloužit všechny funkčně diferencované sektory. [Keller, 2007, s. 100]

Péče o ty, kteří jsou z různých důvodů v tržní společnosti neúspěšní, má být, jak už bylo naznačeno, zdrojem tržních příležitostí pro schopnější a úspěšnější. Stranu poptávky zde logicky nemohou tvořit sociálně potřební, neboť jsou přímo z definice bez prostředků. Poptávku tedy zastupují úřady disponující veřejnými prostředky a nabídku soukromé firmy disponující „balíčkem sociálních služeb“, které mezi sebou soupeří. Předpokládá se, že konkurence povede ke zvyšování efektivity a snižování nákladů. [Keller, 2007, s. 113]

V ekonomizované společnosti se samozřejmě mění i pohled na sociální pracovníky. Jejich kvalifikace a odborné vědění se chtě nechtě dostávají do pozadí před schopností dostat se ve správný okamžik k té správné dotaci. Stále větší pozornost poskytovatelů sociální péče je věnována činnostem spojeným s účetnictvím, marketingem, dokumentací, prezentací, evaluací atp. Stále menší pak přímé práci s klientem. Ekonomie přestává být pomocníkem sociální práce, ale stává se její vůdčí disciplínou. Kromě těchto spíše jen technických komplikací přistupují i komplikace pro oblast sociální práce zcela zásadní. Strana nabídky může dosahovat poklesu nákladů a vzrůstu výnosů při daném objemu dotací nejsnadněji

na úkor klientů (povšimněte si prosím zekonomizovaného jazyka celé této věty a pochopíte jádro celého problému). Nižší ceny péče je pak dosahováno na úkor její kvality. [Keller, 2007, s. 114]

Proces modernizace společnosti prošel historicky dvěma fázemi. V první z nich oslabil, či přímo ochromil přirozené struktury sociability na bázi kmenové, příbuzenské, obecní apod. Tento rozvrat byl kompenzován vybudováním umělých, sekundárních struktur sociability. Ve druhé fázi postupující modernizace začíná být namířena právě proti sekundárním vazbám ochrany a požaduje naopak jejich výrazné zeštíhlení, či dokonce odbourávání. Na tomto podkladě se otevírá jedna z nejaktuálnějších otázek dnešní doby. K čemu povede útlum sociálního státu? Obnoví se vazby primární sociability a pokud ano, jakou budou mít podobu? A pokud ne, co nastane v situaci, kdy populace nebude mít k dispozici ani své původní sociální opory, ale ani ty, jejichž budování bylo ústředním heslem první fáze modernizace? [Keller, 2007, s. 92 – 93]

Dvěma vlnami modernizace prošel i samotný sociální stát a to dokonce jen za posledních padesát let! První vlna proběhla po druhé světové válce a druhá nejpozději po pádu Sovětského svazu. [Keller, 2007, s. 10]

První vlna viděla vrchol v konstrukci silného sociálního státu, s nímž budou v symbióze koexistovat mohutnějící střední vrstvy, využívající široce dostupného veřejného sektoru. Síly trhu měly být regulovány především podle sociálních potřeb a s imperativem neustále rozšiřujícího se sociálního zajištění. Jednalo se o společnost zaměstnání, která garantovala svým členům pozvolný, ale stabilní a nevratný nárůst příjmů a jistou budoucnost. Každý člen společnosti měl mít přístup k masové spotřebě, ke krytí sociálních rizik a měl mít zajištěn solidní důchod. Společnost měla být řízená za stále většího přispění vědeckého poznání. [Keller, 2007, s. 10]

Druhá vlna modernizace přinesla přesně opačná hesla než ta první. Cílem modernizace se má stát opak toho, co bylo produktem předchozího období. **Nyní jde o radikální redukci sociálního státu, deregulaci trhu a omezení sociálních práv, neboť ta nyní údajně ohrožují celosvětovou konkurenceschopnost ekonomiky.** Je zcela nepřijatelné zasahovat do společenského vývoje – trhu musí být ponechána volná ruka. Ekonomika má být deregulována a velké zaměstnanecké organizace mají

být rozbity, aby na jejich místě mohly nastoupit proměnlivé a flexibilní sítě. Flexibilizace práce a zeštíhlování sociálního zabezpečení jsou tak hlavní hesla současnosti. [Keller, 2007, s. 10]

„Nikoliv kumulované poznání v podobě vědy, nýbrž slepé síly trhu se mají postarat o optimalizaci podoby společnosti a dynamizaci jejího vývoje“ [Keller, 2007, s. 11]

Prostor, který uvolnilo náboženství při příchodu modernity, nezůstal s jejím dalším vývojem prázdný, ale postupně byl zaplněn jiným „systémem posledního soudu“, totiž ekonomickým (sub)systémem. Ekonomický kód zisku bezezbytku nahradil náboženský kód spásy, zatímco kód ztráty nastoupil namísto zatracení. **Problém je v tom, že ekonomický kód, který svému diktátu podřizuje stále intenzivněji všechny ostatní subsystémy, není schopen nahradit náboženství ani v jeho sociálně integrační, ani jeho sociálně regulační funkci.** [Keller, 2007, s. 92]

Zkuste si představit, jak by vypadalo školství, kdyby se mělo řídit jen ekonomickými principy? Kdo by měl zájem v takovém případě podporovat a studovat ekonomicky nezajímavé obory, které nemají téměř žádné uplatnění ve sféře podnikání? Jak by mohla judaistika soutěžit s chemií, dějiny umění s managementem nebo historie s informatikou?

O tržní (kapitalistické) ekonomice a o protěžování trhu, jako všemocného mechanismu, jsme již mluvili. Zkuste si vybavit, proč by společnost, organizovaná pouze na tržním principu, byla spíše než sociálním systémem systémem mnoha vedle sebe existujících individuí a která z politických ideologií a proč může být horlivým zastáncem (případně zdrojem) současné ekonomizace moderní společnosti?

5.1.3 Flexibilizace trhu práce

Dalším fenoménem postupující modernizace jsou vzrůstající tlaky na flexibilitu všeho a všech. Flexibilita je nekompromisně představována jako opět o něco modernější uspořádání moderní společnosti a jako taková je vyžadována jak

Flexibilizace trhu práce

na úrovni jednotlivců, tak také firem a celých států. Za všech okolností má být pro všechny tyto subjekty flexibilita přínosem, protože umožňuje rychle se přizpůsobovat měnícím se požadavkům trhu práce. Ten, kdo pružnost postrádá, tak údajně v životě stagnuje, zaostává a odsuzuje se „hrát druhou ligu“. Mělo by být životním krédem každého dát flexibilitě maximum. Flexibilita s sebou ovšem přináší řadu dalších skutečností, které její horliví propagátoři často nevidí nebo je nevidí jako problém. **Být flexibilní znamená nevázat se na lokalitu, přátele, region, rodinu, majetek a být kdykoliv připraven odejít za prací kamkoliv, kde se naskytne příležitost, být na jedinou sezónu.** [Keller, 2007, s. 84 – 85]

Flexibilita práce je obrovským přínosem pro firmy, protože jim umožňuje platit své zaměstnance jen po dobu tolika hodin a minut, kdy je bezprostředně využívají. V praxi to pak znamená, že vztah mezi zaměstnancem a firmou se přestává řídit zákoníkem práce a začíná se řídit obchodním zákoníkem, ve kterém mimo jiné není nic o placené dovolené, věrnostních příplatcích či příspěvku na rekvalifikaci. Pro samotné zaměstnance už flexibilita takovým přínosem není, protože flexibilní formy práce přispěly k novému jevu, k takzvané **pracující chudobě**. Dopady flexibilizace na sociální stát nejsou zdaleka tak blahodárné, jako je tomu v případě firem. Dočasná práce na částečný úvazek snižuje vedlejší mzdové náklady, protože z ní není odváděno sociální pojištění jako z plnohodnotných pracovních poměrů. To samozřejmě znamená, že tito pracovníci neplní státní pokladnu tak spolehlivě jako jejich „kolegové“ z plnohodnotnými pracovními poměry a navíc protože žijí sami na hranici bídy.⁵⁸ [Keller, 2007, s. 85 – 86]

Pracující
chudoba

To všechno se netýká „pouze“ méně kvalifikovaných pracovníků, případně nějak marginalizované populace. Stále častěji se hovoří o flexibilizaci práce vysokoškoláků. Tento koncept mimo jiné znamená, že člověk se nemůže trvale věnovat a zdokonalovat v povolání, které si zvolil. Po několika sezónách bude pravděpodobně nucen své povolání opustit a vyměnit je za jiné, po kterém, na rozdíl od jeho původního, bude momentálně na trhu práce existovat poptávka. Celý koncept

⁵⁸ U nás je nejnižší zdanění 20% například u dohod o provedení práce (úvazek do 150 hodin ročně). Tento pracovní poměr sice podléhá daňovému odvodu, ale nezakládá účast na sociálním pojištění. Samozřejmě že pro stát je vždy lepší nějaký odvod než žádný odvod, ale kam až se nakonec flexibilní pracovní úvazky dostanou je znepokojující otázkou současnosti.

povolání, který stál u zrodu kapitalismu, je v jeho rutinním běhu dokonale znehodnocen. [Keller, 2007, s. 86]

„Ti, kdo propagují flexibilní práci, provádějí s námi zvláštní experiment. Lidé se vždy dělili v zásadě na dva typy. Typ podnikatelský upřednostňuje vysoký zisk a to i za cenu určitého, třeba i nemalého rizika. Typ rentiérský se naopak spokojuje s nižším ziskem, který však má zajištěn s vysokou jistotou. Propagace flexibilní práce jako jediného skutečně moderního modelu ekonomické aktivity je v této souvislosti velice kuriózním počinem. Flexibilizace práce v podstatě znamená, že člověk by měl zvláštním způsobem zkombinovat obě strategie. Od rentiéra by se měl naučit upřednostňovat nižší zisk. Zároveň by však od typu podnikatelského měl převzít ochotu k vysokému a všudypřítomnému riziku.“ [Keller, 2007, s. 86]

Právě kombinace nízkého zisku a vysokého rizika je přitom vydávána za to nejmodernější, co vůbec může člověk ve společnosti provozovat. Je to ovšem o to absurdnější, že tento trend nemůže dost dobře přečkat ani sociální stát. **Z nízkých výdělků nebude moci brát příjmy na pokrytí rostoucích sociálních rizik, která nutně provázejí flexibilizaci práce. Bude se stále více topit v problémech, které povedou k jeho další modernizaci, což znamená jen jeho další omezování.** Flexibilizace práce je jedním z dalších pilířů postupující modernizace moderní společnosti. Obsahem jejího poselství je zrušení vazby mezi zaměstnáním a zajištěním, tedy vazby, která byla navázána před více než sto lety s cílem snížit nejistotu těch, co se ucházejí o práci a zajistit tak ve společnosti konsenzus a sociální smír. [Keller, 2007, s. 86 – 87]

5.1.4 Globalizace

Globalizovaná a globalizující se současnost je věcí nikoliv jen módních trendů, či často jen prázdných frází, ale především jednou z nejcharakterističtějších vlastností dnešní moderní společnosti. My se budeme soustředit samozřejmě především na to, proč globalizace nahlodává sociální stát a proč je v tom stále úspěšnější. Globalizace neznámá pouze ekonomickou globalizaci, jak je často všeobecně chápáno, ale ekonomika ve spojení s globalizací bude to, na co se budeme především soustředit,

protože právě globální kapitalismus zasahuje sociálnímu státu jednu zdrcující ránu za druhou.

Možnost realizace sociální politiky vždy stála na představě, že jednotlivé národy (národní státy) kontrolují své bohatství. Dnes se mezi ekonomikou a národním státem rozevívá čím dál větší propast. To znamená, že je narušen předpoklad kontroly bohatství národním státem a tudíž i možnosti sociálního (národního) státu a tím i sociální politiky. [Bauman, 1999, s. 69 – 70]

Jak je to možné, si pokusíme jednoduše vysvětlit, ale ještě před tím možná ledasco osvětlí konkrétní příklad toho, jak je dnes oblast (soukromé!) ekonomiky silným soupeřem (veřejného!) státu; tři mamutí evropské společnosti zrušily v devadesátých letech, kvůli pro ně vhodnějším investicím na východě, tolik pracovních míst, kolik plánovala vytvořit na další rok francouzská vláda! [Bauman, 1999, s. 69 – 70]

Jak číst takovou událost? Řekli jsme si již dříve, že kapitalismus je ze své podstaty nepolitický, tj. nesmí být zasahováno do jeho základních předpokladů, jako je nedotknutelnost soukromého vlastnictví a nutnost akumulace kapitálu kvůli potřebám růstu a zachování konkurenceschopnosti. Jakmile se společnost stala společností globální a kapitalismus se rozšířil po celé planetě, vznikly mezinárodní trhy. Prostor pro mezinárodní obchod, výrobu a podnikání je mimořádně přívětivý pro enormní bohatnutí mamutích nadnárodních společností a vzrůst jejich moci v porovnání s vysychajícími prostředky a zmenšující se mocí jednotlivých států. Proč by ale měly nadnárodní bohaté firmy tak negativně ovlivňovat existenci států a jejich politik? **Protože nadnárodní firmy a jejich kapitál jsou globální a národní státy a jejich moc jsou lokální!** To znamená, že ohromné koncerny se mohou pohybovat z místa na místo po celé planetě, zatímco státy zůstávají pevně přikovány k zemi. Mobilita je kapitálu vnitřně vlastním rysem, protože firmy chtějí vyrábět za co nejméně a prodávat na co největších trzích za co nejvíc. Tak je jen otázkou času, kdy překročí firma při první vhodné příležitosti hranice národního státu, ať už z důvodu levnějších výrobních nákladů na jiném místě nebo v jiném státě nebo z důvodu potřeby rozšířit odbytiště svých výrobků.

Globální kapitál

Lokální státy

První zmíněné, tj. metaforicky řečeno hledání zelenější pastvy, je pro pochopení problému zcela zásadní. Jestliže je čím dál větší prostor světa ochotně uvolňován kapitalistickému podnikání a jestliže to není nijak právně, morálně ani politicky nuceno setrvávat na jednom místě, začne si pro sebe vybírat místa pro něj v rámci mezinárodního prostoru příhodnější. **Na tom by nebylo nic špatného, ovšem jen pokud si neuvědomíme, jak moc je stát závislý na své (kapitalistické) ekonomice!** A jestliže se čím dál víc kapitálu koncentruje na nadnárodní úrovni a jestliže ten má svobodu volby, tak má také moc nějakému státu poskytnout svou přítomnost nebo mu ji naopak odeprít. A přítomnost nebo naopak absence kapitálu je i přítomnost nebo absence prostředků na veřejné státní výdaje. To ale není zdaleka všechno. Jestliže má nadnárodní kapitál svobodu volby, může ji využít i takovým způsobem, že si pod hrozbou odchodu jinam může začít diktovat podmínky, ve kterých se právě vyskytuje.

Jistě si dokážete představit, že nadnárodní společnost, jak bylo uvedeno výše, která se hodlá přemístit a zrušit tak desetitisíce pracovních míst, má moc diktátu ve státě, který ji zrovna hostí. Hrozba mnohoprocentního vzrůstu nezaměstnanosti ze dne na den je skutečně mocným soupeřem státní instituce.

V zájmu kapitálu je výhradně jeho vlastní (soukromé) zhodnocení a růst a nikoliv nějaké veřejné blaho. Jeho diktát tak přináší požadavky nižších odvodů do státní pokladny, menších závazků vůči zaměstnancům, omezení přísnosti zodpovědnosti za devastaci přírodního prostředí atd. Státy, které vyhrávají kapitál, tím vlastně zároveň prohrávají. Ovšem zatím je stále lepší mít na svém území nadnárodní korporace, které vykořisťují jeho obyvatele, ničí přírodní prostředí a platí jen minimální daně, než je nemít, protože to znamená vyšší nezaměstnanost a ještě nižší finanční prostředky pro státní pokladnu.

To vše se děje i přesto, že funkční společnost je předpokladem funkční ekonomiky. Tato situace se tak děje na úkor a ze zdrojů společnosti, kterou sám ekonomický sektor potřebuje. Ten si to ale buď jednoduše nepřipouští a nebo spoléhá na to, že v rámci celé planety je vždy kam utéct před případnými problémy.
[Keller, 2005b, s. 35 – 37]

Prakticky neomezená mobilita umožňuje nadnárodním firmám zvyšovat svůj zisk hned trojím způsobem. Mohou přesunovat výrobu do zemí s nízkou cenou pracovní síly, své výrobky prodávat v zemích s vysokou kupní silou a konečně daně přiznávat v zemích, kde je to pro ně nejvýhodnější. [Keller, 2005b, s. 36 – 37]

Uvedeme-li konkrétní příklad, můžete si udělat vlastní názor na celou problematiku. Management nadnárodní společnosti XY vyrábějící například obuv, bude uvažovat následujícím způsobem: V Číně jsou práva zaměstnanců mnohem skromnější než v Evropě, proto je možné při umístění výroby do takové země ohromně ušetřit na mzdách, které jsou oproti evropským standardům často přímo směšné, a zároveň mít vyšší produktivitu, protože čtrnáctihodinová pracovní doba sedm dnů v týdnu není v Číně nic nereálného, zatímco v Evropě je to věc naprosto nepřijatelná. Hotový produkt se naopak nebude prodávat v Číně, protože ta nemá potřebnou kupní sílu, ale právě především v Evropě a Severní Americe. Takže z nové obuvi se čínští dělníci rozhodně těšit nebudou hned ze dvou důvodů. Prvním je, že by si ji nemohli finančně dovolit, druhým je, že ani není na jejich trhu k dispozici. Nakonec nám zbývá problematika daní, kterou umí společnosti tohoto typu řešit neméně elegantně než ty předchozí. Sídlo společnosti (a tedy i místo, kde se budou odvádět daně) bude umístěno v takové zemi, které se všeobecně říká daňový ráj, což mluví za vše. Abychom to shrnuli: Globální firma vyrobí hodně za málo, prodá hodně za hodně a na daních odvede málo za hodně. V podstatě se naplnil kapitalistický sen nízkých nákladů, malých odvodů a ohromného zisku. Ovšem o tom, nakolik je jeho současná realizace morální, myslíme, netřeba příliš polemizovat.

Trojí způsob zvyšování zisku nadnárodních firem je zároveň trojí ztrátou pro sociální stát, protože přesun výroby do zemí s nízkou cenou pracovní síly (nebo alespoň hrozba přesunu) vytváří tlak na snižování ceny práce včetně poklesu pojistného, vázaného na mzdu a placeného zaměstnavatelem. Koupěschopná poptávka je dnes nedostatkovým zbožím, proto možnost prodeje v zemích s vyšší kupní silou vede firmy k tomu, že ztrácejí zájem na udržení kupní síly přímo v zemi svého (vždy dočasného) působiště. A konečně, možnost platit daně v daňových rájích a zároveň jinde využívat „produkt“ sociálního státu, například v podobě zdravé

a gramotné pracovní síly a přitom na ni nijak nebo jen minimálně přispívát, je posledním hřebíčkem do rakve sociálního systému. [Keller, 2005b, s. 37]

Otázka, odkud čerpají strategie kapitálu svou moc, ústí v pozoruhodnou odpověď. Její metaforickou verzí je věta „Odpouštíme křížákům a očekáváme investory“. To znamená obracení teorie moci z nohou na hlavu. Donucovacím principem mocnějšího nad slabším není hrozba vstoupení na jeho území, ale naopak nevstoupení investorů, případně jejich odchod. Existuje jenom jedna věc horší než být převálcován mezinárodními podniky: nebýt jimi převálcován. [Beck, 2007, s. 97]

Vzniká tak rozpor mezi logikou fungování sociálních států a logikou fungování nadnárodních firem. Sociální státy se brání konkurenci laciné pracovní síly, nadnárodní korporace z ní těží. Sociální státy potřebují maximalizovat tok daní a pojistného na veřejné výdaje, nadnárodní společnosti se snaží o přesný opak a vyhledávají daňové ráje. Sociální státy potřebují udržet za každou cenu vysokou kupní sílu obyvatelstva, nadnárodní firmy nemají zájem, ani důvod platit vysoké mzdy, dokonce ani za vysoký výkon. [Keller, 2007, s. 140]

Velké nadnárodní korporace získávají od sedmdesátých let 20. století stále více vlivu a moci. Otevření hranic v rámci toků světového obchodu umožnilo rozehrát hru výhod, která umožnila nadnárodním firmám využít netušeného potenciálu a použít jej nejen proti lokálním firmám, ale i proti regionům a státům, jejichž moc je již z definice lokálně vázána. **Hlavní výhodou nadnárodních společností se stala jejich možnost působit současně na území více zemí a využívat přitom rozlišnou cenu práce, různou kupní sílu a všechny odlišnosti daňového systému v různých státech. Čím je firma pohyblivější, tím větší může vyvíjet tlak na státy, aby na vlastních bedrech nesly co nejvíce sociálních, enviromentálních a dalších nákladů.** Tím vyšší je také její výhoda oproti menším firmám, které musí hrát podle lokálních pravidel. A že se nejedná o problematiku banální, ale zásadní, připomíná i fakt, že již na počátku devadesátých let 20. století (!) byl celkový obrat deseti největších nadnárodních korporací vyšší, než hrubý domácí produkt stovky menších států na celé planetě! [Keller, 2007, s. 145]

Rozpor v logice fungování trhu a sociálních států

*Jak už to tak bývá, akci následuje reakce. Od chvíle, kdy došlo k odstranění bariér v mezinárodním obchodě, vyšvihl se podnikatelský sektor o několik koňských délek před své partnery. Ovšem politika nezůstala úplně bezzubá, i když na globalizovanou ekonomiku podstatně ztrácí. Vznikají nejrůznější nadnárodní iniciativy, organizace a instituce, které se snaží vyvážit vzniklou nerovnováhu sil. Mezi ně lze počítat např. Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), Odborový poradní výbor při OECD (TUAC), Mezinárodní organizaci práce (MOP), ale i EU a mnohé další. **Na jejich půdě postupně vznikají celosvětová nebo alespoň regionální omezení nadnárodních podnikatelských aktivit.** Vznikají tak například směrnice o zákazu zneužívání globálních investičních toků k potlačování národních pracovních standardů nebo deklarace o nadnárodních podnicích a sociální politice. **Ne všechny tyto aktivity jsou zatím celosvětově přijímané nebo právně závazné. Manipulační prostor kapitálu je tedy neustále ohromný, ovšem na záda mu už dýchají aktivity, které ho chtějí ujařmit.** [Potůček, 1999, s. 182 – 185]*

Aby bylo obecně možno zvýšit potenciál pro výkon veřejné správy a posílit ochromené instituce, je nutno je přesunout o úroveň výš, tedy na úroveň kapitálových toků. Globalizace správy je jedinou adekvátní reakcí na globalizaci ekonomiky. Ovšem ve srovnání s globalizací ekonomiky naráží globalizace správy hned v počátku na zásadní problém v podobě své vázanosti na kulturu a jazyk příslušného národního společenství. [Potůček, 1999, s. 187]

5.1.5 Individualizace

Významným rysem druhé fáze moderní společnosti je dále postupující rozklad sociálních identit. Osobní identifikace, tedy chápání sebe sama, svého já, toho, kdo jsem, potřebuje stále méně skupinovou identitu, sociální role a tradiční vzorce chování. [Horyna, 2001, s. 15 – 16]

Individualizace

Identita člověka, jeho jáství, je i přesto, že se jedná o jeho vysoce privátní, intimní prožitek, vytvářena sociálně. Zkuste se zeptat sami sebe, kdo jste a většina subjektivně věrohodných odpovědí se bude vztahovat k sociálnímu světu. Budete muž nebo žena, určitého jména, potomek určitých rodičů, s určitými sociálně definovanými charakteristikami své povahy (hodná/ný, spolehlivá/vý, schopná/ný)

atp. Ovšem faktem je, že tyto škatulky v současnosti ztrácejí na významu a sociální svět nabízí lidem neskonale větší možnosti a větší svobodu identifikace než kdykoliv v minulosti. Proto se hovoří o (vynucené) individualizaci.

Rozrůznění lidských osudů v procesu individualizace má sociální příčiny.

To, že se lidé nepoznávají v osudech jiných, nesdílí (alespoň zdánlivě) podobné životní zkušenosti ani v kruhu své nejbližší rodiny a to že mají silný pocit, že každý je jedinečné, nenahraditelné individuum, není důsledkem přirozeného přírodního zákona, ale naopak lidmi (historií) vytvářeného společenského světa. Dokud byl člověk pevně svázán s osudem, tedy patřil k tomu, kde se narodil, a k těm, kterým se narodil, od kolébky až do hrobu, tak se jeho život vyznačoval kolektivitou a řídil jejími rytmy. [Beck, 2004, s. 127] Vzpomeňte si, co jsme už na mnoha místech řekli o tradiční nebo feudální společnosti. Moderní společnost s industriálním způsobem výroby a kapitalistickými výrobními vztahy však rozbila stavovský systém a vyvázala lidi ze zaběhlých staletých kolejí tradice. [Beck, 2004, s. 132]

Moderní společnost (zvláště ve své pokročilé fázi) tak nabídla prostor k úvahám, situacím a plánům, které by byly v tradiční společnosti nejen nemožné, ale i nemyslitelné, nepochopitelné a absurdní. Tím máme na mysli například zdánlivě přirozeně se jevící (moderní) otázky po tom, zda mít či nemít rodinu, zda studovat nebo pracovat (případně nepracovat), zda se starat o domácnost nebo se snažit o kariéru na trhu práce, zda žít s rodiči nebo se osamostatnit, zda zůstat v místě svého narození nebo se přestěhovat, zda bude obecně lepší, výhodnější, zajímavější, přínosnější to či ono. O všech těchto otázkách je v tradiční společnosti předem rozhodnuto. Zda žít či nežít s rodiči rozhoduje tradice, zda již zakládat nebo ještě nezakládat rodinu rozhoduje tradice, zda zůstávám v místě svého narození nebo ne opět rozhoduje tradice. Moderní společnost vůbec přinesla takové instituce, ideje a možnosti, které emancipují jedince od kolektivu a umožňují mu sebe sama chápat jako individualitu.

Svoboda pohybu, možnost sociálního vzestupu (ale i pádu), možnost nezávislosti na rodině v případě materiální nouze, možnost anonymně vyhledat pomoc v případě zdravotních obtíží u odborníků, možnost pomocí peněz získávat ohromné spektrum produktů a služeb kdekoliv a od kohokoliv,

dokonce možnost volby volit či nevolit. To vše není člověku umožněno z přírodní nutnosti, ale až příhodnými sociálními podmínkami, kdy výše zmiňované je nejen možné, ale má i smysl, význam. Tj. lidé svému životu rozumí v individuálních pojmech a mají k němu individuální přístup, který je umožněn společenskými podmínkami a vytvářen lidmi v těchto podmínkách se nacházejícími.

Feudál to, kým je, jak se má v životě chovat a co má a nemá dělat, odvozuje téměř bezzbytku ze své kolektivní identity, tedy příslušnosti k určitému stavu, k určité sortě lidí. Moderní člověk se samozřejmě také identifikuje s určitou sortou lidí, ale s kterou, o tom tak mocně nerozhoduje jeho původ. Moderní člověk věří v sebe, v zásluhy, výkon, možnost začít jinde, změnit prostředí. Feudál svůj životní styl, aktivity, chování k ostatním atd. odvozuje bezpodmínečně z kolektivní identity, která mu byla připsána v momentě jeho narození a s ohromnou pravděpodobností mu zůstane až do smrti.

Moderní společnost je bytostně individualizující a snaží se tak v průběhu svého životního cyklu demontovat i ty kolektivní prvky, které sama kdysi potřebovala nebo spoluvytvořila. Příkladem může být ohrožení existence nukleární rodiny zároveň s tím, jak se ve jménu rovnosti začaly ženy prosazovat na trhu práce. Na jednu stranu tím sice naplňují posvátné poslání modernity o odstranění všech předem připsaných a tudíž pro moderního člověka nespravedlivých situací, osudů a kategorií, ale na druhou stranu tím, že vybočují ze své kolektivní identity (žena patří k rodinnému krku), rozkládají instituci rodiny a posunují předem definovanou ženskou identitu zase o kousek dál směrem k individuálně zvolené a definované identitě. Muž v práci zajišťuje obživu, žena v domácnosti zajišťuje její chod. V momentě, kdy se oba základní prvky nukleární rodiny rozhodnou pro kariéru (a mají na to právo), zbývá jen málo prostoru pro založení rodiny. [Beck, 2004, s. 127]

Jak ale individualizace souvisí se sociálním státem a navíc ještě i s jeho krizí? Podobně jako trh, tak i stát (a sociální stát zvláště) potřebuje ke své existenci navzájem nezávislá individua. **Lidé musejí být osamostatněni a izolováni aby nemohli tradičně uspokojovat své potřeby a aby se jim nedostávalo v případě nouze pomoci od širších sociálních vazeb a naopak aby mohli, a hlavně museli, své potřeby a ochranu uspokojovat a hledat na trhu a u sociálního státu.**

Izolace

Podmínkou fungování tržního systému je od tradiční komunity izolované individuum, protože v tradiční komunitě neprobíhala směna služeb a protislužeb tržním způsobem. Stejně tak až izolovanost a bezbrannost lidí umožnila vzniknout státu, který pak může vystupovat jako jejich ochránce. A konečně ekonomické vztahy musejí být jasně kalkulovatelné a průhledné, aby je mohl stát kontrolovat a zdaňovat. V případě sociálního státu se ocitáme v poněkud paradoxní situaci. Sociální stát (spolu)ničí přirozené sociální předivo, které vzniklo v dobách, kdy pomoc ze strany sociálního státu ještě nepřicházela. Neexistence nebo jen skromná existence tohoto sociálního přediva je předpokladem toho, aby mohl sociální stát zvlášť zdaňovat výkon každého jednotlivce a aby mohl každému jednotlivci zvlášť pomáhat. **Bez sociálního přediva jsou jedinci mnohem zranitelnější a více odkázáni na ochranu státu, který se spolupodílel na jeho odstranění a zároveň na jeho nahrazení.** [Keller, 2005b, s. 111]

Jinými slovy spočívá paradox situace v tom, že ve fázi svého vzestupu vybudoval sociální stát silný a výkonný, i když značně byrokratizovaný, veřejný sociální sektor. **Čím bezchybněji tento sektor sekundární sociability fungoval, tím rychleji klesal význam primárních sociálních vazeb. Starost o druhé byla delegována na neosobní systémy byrokracie sociálního státu a osvobozovala od ní čím dál intenzivněji celou společnost. Uvolnila lidem ruce k tomu, aby se v podmínkách garantovaných systémem soustředili pouze na sebe a tím podpořila další nebývale intenzivní vlnu individualizace.** Díky tomu, že všichni členové společnosti byli zvnějšku dostatečně podpírání rozvětvenou byrokratizovanou infrastrukturou, mohl si každý vytvořit zase o to více reálně se jevící iluzi, že je především izolovanou individualitou, která na prvním místě rozhoduje svobodně sama o sobě (mimochodem je to vize, která intenzivně živila neoliberalní ideologii). [Keller, 2005b, s. 102 – 103]

Právě tehdy, kdy tento proces dosahoval vrcholu, začalo se nedostávat peněz na jeho další financování (z důvodů už zmiňovaných a nebo ještě dále uvedených). Vlivem toho stát přestává být schopen garantovat skrze veřejný sektor takovou míru bezpečí svých občanů, jako ještě v nedávné minulosti. To ústí v onu paradoxní situaci, která nakonec ještě více zatěžuje již tak napjatý rozpočet sociálního státu. **Sociální stát nejprve urychlil individualizační proces, který opět o něco více**

Byrokracie

rozložil primární sociální vazby, které individua mají čím dál tím menší potřebu udržovat a budovat, aby posléze na situaci, ke které se i on sám přičinil, doplatil. V okamžiku, kdy pozvolna přestává fungovat systém sekundárního sociálního zabezpečení, se jedinec ocitá v ohrožení, protože s jistotou se už nemůže opřít o své primární sociální vazby, ale zároveň ani o ty sekundární. Individualizace jako taková, ovšem zvyšuje nápor na existenci sekundárního systému sociability (což znamená na jeho rozpočet), protože lidé se již nemají kam jinač obrátit. [Keller, 2005b, s. 102 – 103]

Sociální stát tak přispěl k procesu, který jej samotný pomáhá přetěžovat a uvádět do permanentní krize. Kdo více totiž potřebuje sociální stát, než jedinec vytržený ze všech tradičních sociálních vazeb pomoci? Jak má ale ohrožený sociální stát udržovat čím dál více individualizačním procesem izolované jedince v působnosti své podpory, když se mu dostává čím dál méně prostředků? Jedná se o začarovaný kruh, kdy si sociální stát v tomto případě doslova sám pod sebou podřezává svou větev. Jestliže se o jedince nepostará rodina, kterou nemá, nebo třeba církve, kterou opustil, zbývá sociální stát. Je-li takových lidí čím dál více, je potřeba i čím dál více sociálního státu, ale toho je naopak čím dál méně a kvantitativní nápor klientů na něj z něj o to intenzivněji čerpá čím dál skromnější finanční prostředky.

5.1.6 Stárnutí populace

Poslední přímo zmiňovanou situací, která prohlubuje krizi sociálního státu, je **stárnutí populace.**

Jen pro představu o nesmírné provázanosti všeho se vším. Vzrůst průměrné délky života v západních zemích byl způsoben mimo jiné i pokrokem ve vědě a medicíně. To, co je z pohledu běžného člověka dar boží, může být z pohledu ekonoma naprostá pohroma, protože delší stáří znamená i více výdajů na důchody a zdravotní péči.

K této problematice zmíníme jen, že jde samozřejmě o situaci, kdy se neustále navyšuje počet starších osob v postproduktivním věku a z důvodu poklesu porodnosti se naopak snižuje nebo výhledově bude snižovat počet ekonomicky aktivních osob. To vyvolává ostrý nepoměr mezi lidmi, co produkují, a lidmi, co již neprodukují.

Statutární
populace

Mezigenerační
konflikt

Mimo opětovné situace vyššího finančního náporu na sociální stát, zároveň s nižšími možnostmi jeho dotace, má zvláště tato situace i silný potenciál mezigeneračního konfliktu („viníci“ jsou přímo vidět) a tím ohrožení konsenzu ve společnosti. [Keller, 2005b, s. 30]

Závěr:

V celé podkapitole je jen stěží možné odtrhnout problematiku sociálního státu a moderní společnosti. **Sociální stát je totiž prvkem moderní společnosti, to znamená, že má charakteristiky, které leží na obecnější úrovni v základech moderní společnosti nebo se v jiné podobě nacházejí v jiných subsystémech modernity. Jeho krize také není jen jeho krizí visící ve vzduchoprázdnu, ale je krizí způsobenou širšími souvislostmi (pozdně) moderního života.** Nakonec ono se nemluví jen o krizi sociálního státu, ale spousta teoretiků hovoří i o krizi celé modernity!

Žijeme ve fázi, kdy dosud fungující moderní instituce přímo nezanikají, ale přestávají plnit funkce, které dosud spolehlivě plnily. Modernizace (flexibilizace) pracovních vztahů neznamena konec práce. Znamená jen, že přestává spolehlivě zajišťovat ty, kdo pracují. Modernizace životních stylů (individualizace) neznamena konec rodiny, ale znamená, že rodina přestává být pro své členy primárně spolehlivou oporou. Modernizace sociálního státu (tedy jeho zeštíhlování, odbourávání) neznamena jeho zánik, ale že veřejný sektor ustupuje trhu. Modernizace světové ekonomiky (globalizace) neznamena konec politiky, ta se může, bude a musí proměňovat, ale aktuálně vede k tomu, že politika přestává rozhodovat o důležitých věcech, na které jednoduše její moc nedosahuje. Je možné, že modernita je ve fázi, kdy všechny její výdobytky představují zároveň i její hrob. [Keller, 2007, s. 182 – 183]

„Je možné, že tento vývoj, kdy modernizace požívá sebe samu a pečlivě upravuje cestu k návratu do předmoderních poměrů, je nevratný a působí s přírodní silou neméně, než proces globalizace, který je ostatně jen jeho součástí. I potom by ovšem existovala určitá volba. Byla by to volba mezi začleněním do sítí mocných patronů, anebo vytváření pospolitostí sobě rovných, kteří se budou navzájem chránit v situaci, kdy to zmodernizovaná společnost už nedokáže“ [Keller, 2007, s. 183]

Modernizace

Kdysi funkční a stabilní instituce se začínají vymykat svému účelu a začínají produkovat efekty, se kterými nikdo nepočítal a které nikdo ani nezamýšlel. Vzdělání přestává garantovat práci, práce přestává garantovat jistotu, sociální stát přestává garantovat pomoc a péči, tržní ekonomika přestává sloužit primárně uspokojování potřeb a rozmachu blahobytu v celé společnosti, ale naopak čím dál více slouží potřebám kumulace kapitálu (tedy potřebám ještě většího bohatnutí bohatých), industrialismus neguje sám sebe produkcí závažných ekologických rizik, která nelze bez ohrožení života na celé planetě přehlížet atd. **Kam nakonec celá situace společnost zavede, nikdo neví, jediné, co je už dnes jisté, je, že se modernita pohybuje na hraně a že prodělala a prodělává takovou proměnu, která může vytvořit svět naprosto nepodobný tomu, na který jsme byli dosud zvyklí.**

Zkuste sami najít příklady fenoménů diskutovaných v průběhu kapitoly. Rozhlédněte se kolem sebe a pokuste se zahlédnout projevy postindustrialismu, ekonomizace společnosti, flexibilizace práce, globalizace a individualizace. Je jich všude kolem Vás plno.

5.2 Sociální stát a ČR, sociální stát a EU

V krátké kapitole se podíváme, co se dělo na poli sociální solidarity a sociálního státu v ČR po roce 1989 a kterým výzvám a obtížím čelí otázky evropské integrace.

Sociální stát
a ČR, sociální
stát a EU

5.2.1 Atmosféra v ČR po roce 1989

Významným znakem období kolem roku 1989 bylo spontánní vzednutí sociální solidarity, které je charakteristickým znakem revolučních zvrátů v každé společnosti. Vzrůst pocitů sounáležitosti a vzájemnosti se v době „sametové revoluce“ nesl na vlně úlevy, sdílených nadějí a očekávání. Výrazné veřejné osobnosti a vizionáři nové epochy zdůrazňovali hodnoty humanitních ideálů, demokracie a proevropské orientace. Jen velmi opatrně byly (z pochopitelného důvodu) zmiňovány hodnoty sociální spravedlnosti. Na druhou stranu výzkumy té doby ukázaly, že ostře kapitalistická verze společnosti není pro veřejnost tím nejpřijatelnějším cílem. Většina se klonila k jakési střední cestě mezi kapitalismem a socialismem. [Potůček et al., 2004, s. 63]

Atmosféra
v ČR po roce
1989

Velmi záhy, i přes neradikální názory veřejnosti, vznikly radikální perspektivy vývoje v hlavách elit. Rozbití Občanského fóra, založení nových a obnovení tradičních politických stran, triumf neoliberální koncepce ekonomické reformy, výsledky voleb v roce 1992 a rozpad česko-slovenské federace, to vše umožnilo nové elitě, aby získala dostatečnou podporu pro zjednodušující přístup ke společnosti i ve veřejném mínění. Ze slovníku vítězných politických vůdců začaly záhy mizet koncepty sociální spravedlnosti a evropanství a na síle začaly získávat nacionální a neoliberálně orientované koncepce tržního hospodářství. Hodnoty demokracie a humanity ztratily na prestiži a do uvolněného prostoru vtrhl sobecký duch ekonomické dravosti a individualismu. Ten se stal novou ideologií české společnosti a ti, kteří se jí drželi, na ní vytěžili stejně, ne-li ještě více než ti, kteří se před rokem 89 drželi ideologie socialistické. [Potůček et al., 2004, s. 63]

Nová ideologie zjednodušeně řečeno tvrdila, že budou-li všichni myslet především na sebe a na peníze, bude svět a život v něm o poznání krásnější. Za jediné rozumné chování začalo být všeobecně pokládáno pouze to, které maximalizuje uspokojení sobeckých (pseudo)potřeb jednotlivce. To měla být údajně jediná cesta, jak dosáhnout opravdové svobody a společenského rozvoje. Jediným korektivem ve společnosti se měla stát „neviditelná ruka trhu“. **Asi nepřekvapí, že to znamenalo pro nás důležitou věc, totiž oslabení sociální soudržnosti.** [Potůček et al., 2004, s. 63]

Důsledky byly natolik tíživé, že se koncem devadesátých let dostavil obrat směrem k znovuobjevení potřeby rozvoje sociální spravedlnosti, proevropské orientace a schopnosti dosažení sociálního a politického kompromisu. Bohužel se v důsledku toho situace začínala vyhrcovat opačným směrem, tedy k přílišné kontrole vládní menšiny nad většinou a k oslabení politických a občanských subjektů, což vedlo k dalšímu ohrožení sociálně politických aspektů soudržnosti na prahu jednadvacátého století. Stejně tak i současná situace připomíná spíše pat, založený na velmi křehké shodě sociálních subjektů, který hrozí otřesy i do budoucna. **Kromě narůstajícího potenciálu nejrůznějších konfliktů v sociální sféře se do popředí dostává hodnotový rozkol k otázkám, zda národ nebo Evropa.** [Potůček et al., 2004, s. 63]

Oslabení
sociální
soudržnosti

5.2.2 Státy jako tvůrci i odpůrci evropské integrace

Problematika evropské integrace má v zásadě dvě podoby. První, tzv. „negativní“, představuje cestu odstranění co největšího počtu především hospodářských bariér v evropském prostoru. Druhá, tzv. „pozitivní“, znamená hodnotovou, normativní a vládní integraci Evropy. První cesta, cesta odstraňování bariér a hranic stojících v cestě tržním silám, hrozí poškodit sociální stát, protože ten je schopen zajišťovat své prostředky jen potud, pokud kontroluje trh práce a měnovou a hospodářskou politiku. Naopak druhá cesta, cesta budování jednotného evropského státu ohrožuje jednotlivé národní státy a navíc postrádá dostatek zdrojů, protože Evropané (existuje-li vůbec něco takového) se jako jeden národ rozhodně ani zdaleka necítí. [Offe, 2000, s. 15 – 17]

Evropané zatím své národní vlády chápou jako primární zdroje moci a odpovědnosti nad státním prostorem. Evropské instituce se netěší zdaleka takové legitimitě a přízni jako ty na národní úrovni, které byť ztrácejí na síle a potenciálu, mají přeci jenom ohromnou historickou setrvačnost. Důvody tohoto stavu jsou dva a odlišitelné jsou jen analogicky, protože jeden vyplývá z druhého. Prvním je nedostatek „vertikální efektivity“ evropské politiky, která nemá zdroje pro justiční, legislativní ani exekutivní moc zcela překonávající a na úrovni národních států nahrazující původní soudní a vládní prostředí. Druhým neméně vážným, ne-li ještě vážnějším je nedostatek na „horizontální“ úrovni. Evropané o sobě stále ještě smýšlejí na národní úrovni a proto není dostatečně rozvinuta nadnárodní, evropská solidarita a identita, která by zpětně právě dokázala podepřít evropské instituce a jejich legitimní moc a vliv. [Offe, 2000, s. 20]

Evropa je dnes ve schizofrenní situaci. Národní vlády jsou nositeli legitimní demokracie, ale přesto došlo k transferu autority, který následoval za postupně vznikajícím celoevropským tržním prostorem. Evropský trh a instituce oslabily národní vlády a přinesly situaci, kdy dříve navýsost suverénní státní prostory podléhají vnějším silám a instancím, kterým se nechtějí a ani nemohou bránit. Evropskou integraci není možné postavit pouze na ekonomických zájmech, naopak integrace je možná pouze za vzniku společně provázaných a zavazujících hodnot a norem, které by dokázaly podpořit federativní model Evropy. Ovšem zde narážíme

Státy jako tvůrci i odpůrci evropské integrace

Pozitivní a negativní integrace

na problém existence něčeho, jako je evropská identita, vyvěrající z historie a tradice a přijímána všemi. Podle některých jsou vyhlídky společné Evropy zatím bezútěšné.

Evropa je (zatím stále) termín implikující spíše sociálně geografické kategorie než kategorie všeobecné a jednotné politické sebereflexe a vůle. Evropská integrace, má-li být průchodná, musí vytvořit to, co je prozatím přítomno atomizovaně spíše na národních úrovních. Za těchto podmínek, tedy podmínek absence přirozených zdrojů integrace, jsou veškeré Maastrichtské a Amsterdamské smlouvy prázdnějším gestem, než by se mohlo na první pohled zdát. **Výsledek je jednoznačný. Repertoár sociálních norem není dostatečný k podpoření „pozitivní“ integrace Evropy. Bohužel se ukazuje, že ani „negativní“ integrace ekonomické provázanosti a otevřeného trhu práce není schopna generovat víru, solidaritu a sociální integraci a vyvolává spoustu otázek na úrovni fungování sociálního státu.** [Offe, 2000, s. 25 – 27]

A to je stav, který se jeví nejen pouze jako provizorní, ale i jako poškozující obě základní hodnoty evropských národních států – legitimní demokracii a sociální stát. [Offe, 2000, s. 18]

Zkuste si sami vyhledat co nejaktuálnější informační zdroje zabývající se problematikou sociálního státu, eventuelně sociální solidarity v EU a v ČR.

Seznam použitých informačních zdrojů:

A. Andragogická dimenze:

- BARTOŇKOVÁ, H. *Foucaultovo andragogické kyvadlo*. 1. vyd. Praha: Katedra andragogiky a personálního řízení, 2004. 292 s. Celoživotní vzdělávání. sv. 17. ISBN 80-86284-46-1.
- BENEŠ, M. *Andragogika*. 1. vyd. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 2003. 216 s. Andragogika. ISBN 80-86432-23-8.
- BOČKOVÁ, V. *Teorie celoživotního vzdělávání*. Andragogika: 2. ročník.
- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Přel. Věra Dvořáková. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. Přel. z: *Raisons pratiques, Sur la théorie de l'action*. ISBN 80-7184-518-3.
- DOPITA, M. *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologie praxe Pierra Bourdieua v české sociologii*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. 183 s. Monografie. ISBN 978-80-244-1650-2.
- CHYTIL, O.; MUSIL, L. *Minimální standardy ve vzdělávání v sociální práci*. [online]. [cit. 2008-25-3]. Dostupný z World Wide Web. <http://www.asvsp.org/standardy.htm>.
- KELLER, J.; TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. 1. vyd. Praha: SLON, 2008. 183 s. Studie. sv. 49. ISBN 978-80-86429-78-6.
- MUŽÍK, J. *Aandragogická didaktika*. 1. vyd. Praha: CODEX BOHEMIA, 1998. 271 s. ISBN 80-85963-52-3.
- PETRUSEK, M. et al. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 878 s. sv. 2. ISBN 80-7184-310-5.
- PETTY, L.; JOHNSTON, J.; SHAFER, D. *Handbook of Distance Education for Adult Learners*. 2. vyd. Michigan: University of Michigan, 2003.
- PODŠKUBOVÁ, J.; POSPÍŠIL, J. *Didaktika distančního vzdělávání v prostředí vysoké školy*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 151 s. Monografie. ISBN 80-244-1541-0.
- ŠUBRT, J. *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie: sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. 1. vyd. Praha: ISV, 2001. 164 s. Sociologie. ISBN 80-85866-77-3.
- The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides*. Olomouc: Palacký University, 1998. 483 s. ISBN 80-7067-923-9.
- TOMEŠ, I. et al. *Vzdělávací standardy v sociální práci: pro středoškolský, vyšší odborný a vysokoškolský stupeň vzdělání*. 1. vyd. Praha: SOCIOPRESS, 1997. ISBN 80-902260-3-5.

Žádost o reakreditaci studijního programu. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filosofická fakulta, Katedra sociologie a andragogiky, 2003.

Literatura textová studijní opora.

B. Textová studijní opora:

BAUMAN, Z. *Globalizace: důsledky pro člověka.* Přel. Jana Ogrocká. 1. vyd. Praha: MLADÁ FRONTA, 1999. 160 s. Souvislosti. sv. 17. Přel. z: *Globalization.* ISBN 80-204-0817-7.

BAUMAN, Z. *Individualizovaná společnost.* Přel. Martin Ritter. 1. vyd. Praha: MLADÁ FRONTA, 2004. 296 s. Myšlenky. sv. 19. Přel. z: *The Individualized Society.* ISBN 80-204-1195-X.

BECK, U. *Moc a protiváha moci v globálním věku: nová ekonomie světové politiky.* Přel. Alena Bakešová a Vladimír Jochman. 1. vyd. Praha: SLON, 2007. 460 s. Post. sv. 11. Přel. z: *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter: neue weltpolitische Ökonomie.* ISBN 978-80-86429-67-0.

BECK, U. *Riziková společnost (na cestě k jiné moderně).* Přel. Otokar Vochoč. 1. vyd. Praha: SLON, 2004. 431 s. POST. Sv. 9. Přel. z: *Risikogesellschaft (Auf dem Weg eine andere moderne).* ISBN 80-86429-32-6.

BERGER, P. L.; LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.* Přel. Jiří Svoboda. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. Přel. z: *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge.* ISBN 80-85959-46-1.

BÖCKENFÖRDE, E. *Vznik státu jako proces sekularizace.* Přel. Veronika Dudková. Praha: Občanský institut, 2005. 19 s. Bulletin OI; č. 171. Přel. z: *Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation.* ISBN 80-86228-15-0.

DAHRENDORF, R. *Moderný sociální konflikt: esej o politice slobody.* Přel. Ferdinand Pál. Bratislava: Archa, 1991. 320 s. Přel. z: *The Modern Social Project.* ISBN 80-7115-024-X.

GIDDENS, A. *Důsledky modernity.* Přel. Karel Miller. 2. vyd. Praha: SLON, 2003. 200 s. POST. Sv. 3. Přel. z: *The Consequences of Modernity.* ISBN 80-86429-15-6.

GIDDENS, A. *Sociologie.* Přel. Jan Kačab. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 595 s. Přel. z: *Sociology.* ISBN 80-7203-124-4.

HEYWOOD, A. *Politické ideologie.* Přel. Zdeněk Masopust. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. 339 s. Politologie. Přel. z: *Political ideologies: an introduction.* ISBN 80-86861-71-6.

HORYNA, B. *Druhá moderna (Ulrich Beck a teorie reflexivní modernizace).* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001. ISBN 80-210-2677-4.

KELLER, J. *Dějiny klasických sociologických teorií.* 2. vyd. Praha: SLON, 2005. 529 s. Studijní texty. sv. 32. a. ISBN 80-86429-52-0.

- KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. 1. vyd. Praha: SLON, 2005. 158 s. Studie. sv. 40. b. ISBN 80-86429-41-5.
- KELLER, J. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: SLON, 2007. 194 s. Studie. sv. 46. ISBN 978-80-86429-66-3.
- KLIMENTOVÁ, E; ŽÁČEK, Š. *Sociální politika 2*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 64 s. ISBN 80-244-0788-4.
- MANNHEIM, K. *Ideologie a utopie*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 80-7115-022-3.
- MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1. vyd. Praha: SLON, 1999. 248 s. Základy sociologie. sv. 6. ISBN 80-85850-61-3.
- MUSIL, L. *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1996. 256 s. Studijní texty. sv. 4. ISBN 80-85765-62-4.
- NEAUBAUER, Z. *Státověda a teorie politiky*. 3. vyd. Praha: SLON, 2006. 359 s. Studijní texty. sv. 36. ISBN 80-86429-51-2.
- OFFE, C. The Democratic Welfare State: A European Regime Under the Strain of European Integration. *Political Science Series*. 2000, no. 68.
- PETRUSEK, M. et al. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 747 s. sv. 1. ISBN 80-7184-164-1.
- PETRUSEK, M. et al. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 878 s. sv. 2. ISBN 80-7184-310-5.
- POTŮČEK, M. *Křížovatky české sociální reformy*. 1. vyd. Praha: SLON, 1999. 317 s. Studie. sv. 19. ISBN 80-85850-70-2.
- POTŮČEK, M. et al. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu: výzkumný projekt VaV – ZVZ MS6-2 zadáný Ministerstvem práce a sociálních věcí*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004. sv. 1, 2. 80-86552-87-X.
- SMUTEK, M. *Sociální stát: úvod do studia*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. 135 s. Texty k sociální práci. ISBN 80-7041-691-2.
- ŠARADÍN, P. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001: 131 s. Politologická řada. ISBN 80-85959-94-1.
- VEČEŘA, M. *Sociální stát: východiska a přístupy*. 2., upr. vyd. Praha: SLON, 1996. 112 s. Studijní texty. sv. 4. ISBN 80-85850-16-8.
- Weber, M. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Přel. Jan Škoda. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. 294 s. Souvislosti. sv. 11. Přel. z: *Soziologie – Weltgeschichtliche Analysen, Wirtschaft und Gesellschaft. – Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. ISBN 80-204-0611-5.